

e
1

BIBLIOTHECA INDICA;
A
COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED UNDER THE PATRONAGE OF THE

Hon. Court of Directors of the East India Company,

AND THE SUPERINTENDENCE OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

Nos. 47, 48, 80.

CHAITANYA-CHANDRODAYA,

OR

THE INCARNATION OF CHAITANYA; A DRAMA, IN TEN ACTS,

BY KAVIKARNAPURA.

WITH A COMMENTARY EXPLANATORY OF THE

PRAKRITA PASSAGES,

BY VISWANÁTHA S'ÁSTRĪ.

EDITED BY RÁJENDRALÁL MITTRA.

CALCUTTA:

PRINTED BY J. THOMAS, AT THE BAPTIST MISSION PRESS,

CIRCULAR ROAD.

1854.

INTRODUCTION.

ABOUT the time when Luther was engaged in reforming the Church of Christ in Europe, a Bráhmaṇ in Bengal employed himself in a similar mission with regard to the religion of the Hindus. The European reformer exerted his head and heart to cleanse the Church of the manifold corruptions which ages of papal supremacy and priestcraft had engrafted on the simple doctrines of the Bible, while his Bengal contemporary laboured assiduously to revive the neglected theosophy of the Bhágavat. The one inculcated the doctrine of justification by faith alone, and the other the mystery of Bhaktí. But the course of the two reformers did not run parallel. The monk of Wittenburg commenced and ended a reformer, and his life was devoted most successfully to the redemption of Europe from the thralldom of priestcraft, while the speculative Bráhmaṇ early retired from the busy scenes and cares of life to meditate in ascetic seclusion on divine love and mercy, and his ardent exertions to break through the trammels of caste and the despotic influence of the Indian hierarchy served but to create a system of gloomy mysticism.

This system is called by its followers the doctrine of *Bhakti-márga* or the "translation of faith." It owes its origin to a disposition for metaphysical enquiry operating upon a very ardent and enthusiastic temperament—to a conflict of doubt and uncertainty resulting from a longing of the mind to penetrate deeper into those mysterious secrets, the nature and the attributes of the Deity, which have often employed, but uniformly baffled, human comprehension; and as the result of such a cause, traces of it may be found in some shape or other in every religion of

the world. The ancient schools of Greece afford abundant evidence of its predominance in the days of Socrates and Plato, and the theories of the modern philosophers of Europe are not exempt from its mystic tinge. In the Bible many passages occur which would afford as good instances of mystic devotion as any to be met with in the pastorals of Jayadeva or the poems of Rupa Goswámí. But the closest resemblance to the system is borne by the visionary and delusive doctrine of the Sufis. Sir William Jones was the first who noticed this analogy, in his admirable essay on the mystic poetry of the Persians and Hindus, but little has been done since to throw light on the subject. It may not be uninteresting, therefore, to place, in juxtaposition, the most salient points of the two systems.

Both the Sufi and the Bhakta alike yearn for communion with a beneficent creator, and assume an ardent and enthusiastic love for him to be the only means through which that union is to be effected. The one is as thorough an optimist as the other. The Sufi represents himself as entirely devoted to the search of truth, and perfectly independent of the ordinances of the canonical law; so doth the Bhakta. A blind submission to the opinions of the Khalifá is a peculiar characteristic of Sufism. Its followers "are invited to embark in a sea of doubt under the guidance of a sacred teacher, whom they are required to deem superior to all other mortals, and worthy of a holy confidence that borders upon adoration." With the Bhakta the case is still more impressive. "Of all obligations," says Professor Wilson,* "the *Guru Pádásraya*, or servile veneration of the spiritual teacher, is the most important and compulsory, the members of this sect not only are required to deliver up themselves and every thing valuable to the disposal of the Guru, they are not only to entertain full belief of the usual Vaishnava tenet, which identifies the votary, the teacher and the god, but they are to look upon the Guru as one and the present deity, as possessed of more authority even than the deity, and as one whose favour

* Hindu Sects, page 103.

is more to be courted and whose anger is more to be deprecated, than even that of Krishna himself."

The Sufi knows no distinction of caste, nor does the Bhakta. Chaitanya freely admitted Mongols and Patans within the pale of his sect, and invested them with a sanctity which few even of his Bráhmaṇ followers could venture to assume. "A total disengagement of the mind from all temporal concerns and worldly pursuits," is insisted upon as a *sine qua non* both by the Sufi and the Bhakta, and none can assume the *Khirká* or the *Kanthá* without first submitting to this primary condition. Fasts and penances are alike despised by both, and yet both pass their lives in one eternal round of privations. They are voluptuaries in thought and expression, and allegories and love songs and ghazals figure prominently in all their writings. Concerts, both vocal and instrumental, are their special favourites. Chaitanya repeatedly insists upon the miraculous effect of *Saṅkirtana* in training the mind for divine communion, and devoted much of his time to religious singing and dancing. Fainting in ecstatic devotion is another peculiar characteristic common to the two sects, and innumerable instances are on record of Chaitanya, Munsoor Helaj and their followers' swooning away in fits of religious enthusiasm. Nor is this peculiarity confined to the great teachers alone, even neophytes of very moderate pretensions, lay claim to this mark of sanctity.

The Bhaktas believe that in order to the attainment of supreme beatitude, they must pass through five stages or states of probation. The first of these is called *Sánta* or quietism, or a state of calm contemplation of the deity. The second is *Dásya* or servitude, which in a more active state leads on to the third or *Sákhya* or friendship, and that in its turn to the fourth or *Bátsalya* (filial affection,) and lastly to *Mádhurya* or love, when the devotee, rising above all idea of divinity, entertains the same ardent attachment for the deity which a human lover feels for the object of his love or "what the milkmaids of Brindávan entertained for their charming Krishna."

With the Sufi the gradation is similar, but not identical.* He has only four states of probation. With him the first is *Násút* or humanity, in which the disciple subjecting himself to the canons of his faith, attempts to purify his soul by the practice of religion. It may be compared to the *Dásya* of the Bhakta. The second is *Jabrut* when, by religious exercises in the preceding stage, the devotee attains power to abandon the observances of religious forms and ceremonies, as he now exchanges, to use their own phrase, "practical for spiritual worship." Its relation to the third stage of the Bhaktas, our Indian Sufis, when they, rising above the ordinances of the Smriti, profess themselves to be the friends of the deity, is evident. The next is a state of knowledge (*Araf*) of which extreme sanctity is the peculiar characteristic. It has its counterpart in the *Sánta* of the Vaisnavas. The last state of Sufi excellence is *Wasil* or *union* with the deity, and in this the Sufis apparently differ from the Bhaktas. The former, adopting the doctrine of the modern Vedántins, believe the supreme cause of all to bear the same relation to the human soul which the sun does to its rays; that like unto the solar rays, emanations from the divine soul are continually darted forth and re-absorbed, and that this absorption to the primary essence is the great end and object of their religion. They hold that when in the state of *wasil*, a Sufi saint has thoroughly understood the relation of his own self to the divinity, he might with propriety proclaim of himself, "I am the truth" [*An ul haq*], just in the same way that the Vedantins do the Vedic dogma of *Sohamashmi*, "I am he;" "*Aham Brahma*;" "I am Brahma," and the like. While the latter maintain that the human soul is distinct and radically different from the Divine one, although possessing in some measure its nature, both being uncreate and eternal, and that a state of fellowship with the deity in one eternal round of divine felicity, is the highest reward of their religion.

* See Capt. Graham's paper on the Sufis in Vol. I of the Transactions of the Literary Society of Bombay, to which we are indebted for much of what is written above of these pantheistic visionaries.

This difference, however, is more nominal than real; for notwithstanding their belief in the doctrine which maintains the identity of the divine and the human soul, the Sufis are very uncertain as to the exact nature of the union they so passionately long for. One of the greatest saints of this order, whose mystic poetry is held in the highest veneration, Mowláná Jelál-ud-dín Rumi, has a verse which entirely scouts the idea of actual absorption into the deity. He writes :—

“Now, mystic Lovers! with strange delight,
To heavenly mansions wing your rapturous flight;
Tread, of yon halls august, the marble floor,
Behold the ETERNAL FAIR, and face to face adore.”

The history of Sufism is involved in obscurity; nothing is known of the first promulgators of the system and of its subsequent progress till the time of Sheikh Mohiuddín Ali, who in the middle of the 11th century published his “*Fatúhát e Mákkí*” and “*Fasús ul Húkám*,” which have ever since been reckoned as the text books of the sect. *Allah o bas*, “God and nothing else” is a favourite dogma of the Sufis, and they ascribe it to Abu Saïd Abul Khair who lived about nine hundred years ago. Some of them maintain that Mahommed was the first promulgator of their religion, and was himself a Sufi of the highest order. That the Prophet of Mecca was greatly aided in the dissemination of his religion by a body of ardent enthusiasts, there can be no doubt, and that he inculcated many pantheistic dogmas admits of proof, but whether they owe their paternity to him or to a foreign source, and how far they assimilate to the doctrine of the modern Sufis, are problems which must await further research for their solution.

Of the doctrine of Bhaktí the earliest record is the Bhagavad Gítá in which Krishna maintains the superiority of Faith over Knowledge, as a means of salvation. From the Gítá it is to be traced to the Sri Bhágavat, where it appears in a high state of development and ready to supersede the doctrines of the Vedas and the Darsanas. But it does not appear that on its promulga-

tion in the Purána, it had had any great effect on the established religion of the country. Hermits and sages, in their monastic seclusion, occasionally indulged in its mystic reveries, but the great body of the Hindus still adhered to the ancient faith. Jayadeva in the 8th century embodied, it in his exquisite pastoral on the loves of Krishna and Rádha, and seven hundred years after him, Chaitanya first inculcated it as a system of practical religion in supercession of all established forms of worship. The success which attended his exertions was great. Within a few short years, thousands hailed him with divine honors, and embraced his doctrine with enthusiasm.

Chaitanya devoted all his time to pilgrimages, preachings and meditations, and never thought of committing his opinions to writing; his disciples, however, have made ample amends for this omission on his part. Their writings have invested with a halo the religion of their tutor. The works of Rupa Goswámí, of Jivá Goswámí, of Sanátana and of Kavikarnapura have established a new era in the annals of Sanskrita literature, and their influence have, within three centuries, secured for the religion of Chaitanya upwards of sixteen millions of converts.

Rupa is the author of about a dozen different works, including a drama, several mystic poems of great merit, a collection of hymns, and an abridgment of the Bhágavat. To Jiva is due the credit of investing the simple doctrines of Chaitanya with the metaphysics of the Vedánta. The duties and obligations of the Bhaktas were systematized by Sanátana, while Krishnadása, Kavikarnapura and others have, with more than Boswellian assiduity, recorded the lives of their teacher and his principal companions.

Kavikarnapura was born in the year A. C. 1524. His father, a Vaidya of Káñchrápárá in the Hooghly district, was a man of great influence, and had early ingratiated himself in the favour of Chaitanya, by his exertions in securing proselytes, and by inviting pilgrims from all parts of Bengal to the car

festival of Jagannátha. He established an image of Krishna-ráyají in his native town, which still continues to be the resort of large numbers of pilgrims from the neighbouring districts.

Of the life of Kavikarṇapūra little seems to be known, although as a Sanskrita author of great eminence, his name is familiar with the Vaiṣṇavas. His earliest work is the *Alaṅkāra Kaustubha*, a treatise on rhetoric, the principles of which he was destined to illustrate with remarkable success in his after years. His next essay in the field of Sanskrita literature was a poem on the life of Chaitanya, but his reputation as a writer, however, was not established until after the publication of the *A'nanda-Vrindāvana Champu*, which for richness of style and beauty of imagery claims the highest praise. It is written in a species of poetical prose of which Macpherson's Ossian may be quoted as an example. Its subject is the life of Krishna as narrated in the 10th book of the Bhágavat.

Subsequent to the Champu, Kavikarṇapūra published the *Krishna-ganoddessa-dīpiká*, the *Gour-ganoddessa-dīpiká* and the *Chaitanya Chandrodaya*. The last is a historical drama in 10 acts, and was first represented at the sandal festival of Jagannátha, in the court of Rájá Pratáparudra, king of Cuttack. It belongs to the class technically termed *Nátaka*, and in its name and plot is an imitation of the *Probodha Chandrodaya*, of Kesava Misra. The subject is taken from the Karchá of Rupa Goswámí, which describes in tedious detail even the most trifling incidents in the life of Chaitanya. It may be easily supposed that the biography of a hermit unconnected with the world furnishes scanty materials for a ten act play, and accordingly the Chaitanya Chandrodaya is made up of too many dialogues that lead to nothing, and is peculiarly deficient in unity of action. A profusion of alliterations and a gorgeously ornate style are also amongst its faults, which considerably detract from its merits as an acting drama—for it would, no doubt, fail, in performance, to master the sympathy of a large and promiscuous audience; as the result of reflected—not of immediate—

inspiration, it wants that original energy that can alone move a popular concourse. But regarded as an ideal drama—a series of tableaux vivans presenting faithful portraiture of the adored object of a large body of enthusiasts—of one who was not so much a person as a personified principle,—the work will always command the esteem of the lovers of literary worth. Nor is this at all inconsistent. We have evidence enough in English literature that a work of dramatic power is, independently of theatrical aids, a sufficient basis for literary distinction. The unacted dramas of Byron and others, have as deeply penetrated the circle of the educated and intelligent, as if they had attained the ultimate and gratifying result of theatrical representation.

Kavikarṇapūra attempts to delineate the life of a speculative philosopher—of one whose sole aim was to abstract himself from all carnal enjoyments and to pass a life of pure spirituality—of an antipode of Falstaff. Shakspeare paints the latter as a strong active intellect, lost in sensuality, and embodied in gross and corpulent fleshiness—“a huge mass of animal enjoyment and corporeal appetite ;” while the sketch of the former is that of quiet spiritual being enthusiastically in love with his creator, and immersed in intellectual ecstasy, whose abstraction from all animal pleasures gives to the emaciated remnant of his body an airy lightness, and makes it seem more a shadow than a reality.

The *Dramatis Personæ* of the play are :—

MEN.

Chaitanya.—Saint of Nuddea.

Advaitya.—An early associate and friend of the former.

Sanātana,
Rupa. } Ministers of Hossein Shah, king of Bengal.

Pratāparudra.—King of Cuttack.

Sārvabhoma.—His Paṇḍita.

Chandanes'wara.—Son of the above.

Rāmānanda.—A Kāēstha of Púrí.

Swarupadámódara,
Viśvarupa,
Haridása,
Suklámbara,
Várinátha,
Gadádharma,
Gaṅgádása,
Puríśwara,
S'ríkāṇṭha.
Mukunda,
Vásudeva,
Jagadánanda,
Brahmánanda Bháratí,
Murári,
Viśwambhara,
Gopínátha,
Tulasí Misra,
Nárada.—A saint.

} Disciples of Chaitanya.

Kás'í Misra.—A bráhmaṇ of Cuttack.

Malla Bhaṭṭa.—A Paṇḍita from the king of Kaṛṇátaka.

Ratnákara.—A personation of the ocean.

Vairágya.—Ditto of Dispassion.

Kali.—Ditto of Immorality.

Adharma.—Ditto of Vice.

WOMEN.

Sachí.—Mother of Chaitanya.

Maitrī Devī.—A personation of Friendship.

Prema Bhaktí.—Ditto of Faith.

Gangá.—Ditto of the River Ganges.

The wife of Pratáparudra.

Brahmaṇs, attendants, door-keepers, maids, foreigners, fairies, Manager, Actor, Interpreter, soldiers, &c. &c.

After the usual benediction and prologue, the drama opens with a conversation between the stage manager and his companion, in which the subject of the work is introduced to the

audience. As it contains an outline of the nature of Bhakti, we give it entire.

(Scene—a plain before the temple of Jagannátha at Purí.)

ACTOR.—Sir, who are these people assembled here?

MANAGER.—The followers of Krishna Chaitanya.

ACT.—And who is this Chaitanya?

MANAG.—My good fellow, you seem as if you were as yet an unborn babe, since you happen not even to have heard the name of the great lord, Listen :

A wonderful tree, called Chaitanya, has appeared in this earth. Its root is the illustrious Yati Mádhhabendra Purí, Áditya is its germ, the renowned Abadhuta* is its trunk, and Vakrésvara and others of overflowing faith† form its main branches; its expansion is Sarupa, the exercise of faith forms its flower, and its fruit is sincere love for the Deity; its point has penetrated far above the felicitous regions of Brahmá; whereon a brace of playful birds called Rádhá and Krishna,‡ which know no difference of feeling, have found a roosting-place; its shade is a sovereign relief for the fatigues to which the way-farers of this earth are doomed; it is the source whence the desires of the faithful are obtained.

ACT.—And what is the use of this incarnation, my learned Sir?

MANAGER.—Listen. Learned sophists, led by the planet of their own ardent theories, believing in the ancient dogma that absorption in a Brahma without attribute and without end, is the greatest good, and meditation on the Divine Unit is the means of attaining that treasure, do not feel the great truth that the great lord S'ri Krishna is Brahma, that he is an

* Alias Nityánanda.

† Lit. of juicy body, द्रव्यशरीरः, full of the humour of love, a *double entendre*.

‡ Rádhá literally means "adoration;" राध साध संसिद्धौ । and Krishna "true happiness;" they go hand in hand and cannot be separated.

हृदिशब्दस्य सत्त्वार्थो न स्य निर्द्विनिषाद्यकः ।

विष्णुसङ्गावयोगाच्च हृद्यो भवति सात्वतः ।

Mahábhárata; Udyoga Parva.

incarnation of truth, intelligence and felicity, that he possesseth divine attributes, is ever playful, and the most beautiful, and that his worship, eulogized by sages Sanandana and others, and no where reviled, is the highest object of human ambition. Nor do they know that the means of obtaining him is Bhakhtiyoga or devotion, of which the recitation of his name is the chief, and that these are the great secrets of the S'ástras. To disclose the same unto mankind has this incarnation of intelligence [Chaitanya], assuming the form of Chaitanya, made himself manifest.

ACT.—Has this Hari published any work explanatory of his principles?

MANAGER.—Though it is well known that the Almighty is the author of the Vedas, yet the performances of the Omniscient are not defined by time, space or agent.

ACT.—Why then do not all mankind embrace his doctrine?

MANAGER.—How can men with different desires all betake to the same super-eminent path? Their dispositions impelled by their wishes create a variety of opinions.

ACT.—Your Bhakhtiyoga or exercise of devotion, which, you say, was unknown to the authors of our S'ástras, produces a wonderful knowledge the result of which is absorption into the deity, the same which the professors of the S'ástras inculcate, where lies then the difference?

MANAGER.—From the text which says:—"The recitation of the name of the Loved One* produces an enamouration and an earnestness which makes him, who adopts this religion, to laugh, and cry, and scream, and sing, and dance like a mad man," it is evident that the Bhaktiyoga of which singing the name of the lord is a component, produces a peculiar attachment which passes on to an excessive fellow-feeling. It is also said, "such truthful beings† perceive me to be of pleasing and of benignly smiling—of gratifying and excessively beautiful—forms, with rosy eyes, and talk to me in sweet soothing words. Devotion by the aid of those charming forms and in-

* The Deity.

† Bhaktas.

nocently playful and smiling glances and pleasing speech, robs them of their mind and soul, and leads them on unto salvation, against their will.”* From which you see that salvation is a state of fellowship with the Deity and not absorption; therefore has the venerable Kapila said: “devotion is superior to sanctification;” and hence, is the singing of the name of the lord, in the Kali Yuga, no secondary means towards the attainment of the great object of human existence, and the source of heavenly love.

ACT.—Sir, your words are most wonderful. The S’ástras ordain that the name of the Lord leads to absorption and you maintain the contrary. We have heard, “by reciting the name of Náráyana the dying Ajámila obtained *mukti*.”

MANAGER (*smiling*).—Mukti here means fellowship, for in that very place it is said: “He immediately assumed the shape of the companions of the deity.” This doctrine of Krishṇa Chaitanya overthrows all others. All righteous men adopt this doctrine. Even Kali himself is blessed by this incarnation.

ACT.—How so? Has not Kali been reviled thus:

“In the Iron age, O king, men, becoming of heretical and divided opinions, worship not the great Lord of the Universe, the Almighty Achyuta, on whose lotus feet bow down the lords of the three regions.”

MANAGER.—That refers to some other Kali in which there has been no incarnation of Krishṇa. Otherwise,

“In mercy to those faithful beings who will be born in the Kali Yuga, He displayed his holy career, which assuages pain and grief and dissolves darkness.

“O king, in the Kali Yuga mankind will be the followers of Náráyana; men of the Satya and other ages will long to be born in the Kali Yuga.”

And such other verses, prophecying the incarnation of Chaitanya, would be inconsistent.

* तैर्दमनीयावयवैर्दरबिलासहासेषितवामस्तुतैः ।

ऊताग्रनो ऊतप्राणांश्च भक्तिरनिच्छतो गतिमन्वीं प्रयुक्ते ॥

Bhāgavat.

ACT.—Can not Kali frustrate the wishes of those aspirants?

MANAGER.—Can that moon, which is daily wasting, obstruct the light of the heavenly luminaries during the wane?*

(*Behind the scene.*) Who is it that reviling me, turns up to the moon?

MANAGER.—(*Looking carefully around.*) Behold, my good Sir, just while we are speaking, here comes he, a monster of wrath and a stranger to mercy, having his favourite companion Adharma by his side: we had better now retire.—

EXIT.

Káli (Immorality) and Adharma (Vice) next enter the stage, and in a protracted conversation narrate the history of Chaitanya from his birth to the time when he adopted the life of an ascetic, including an account of the miraculous manner in which he converted Jagái and Mádhái, two of his most inveterate opponents, to his doctrine. In the third scene the followers of the Nadiá Saint publicly invest him with the rights of a divine tutor, and a very miscellaneous conversation then follows on his miracles and his precepts.

The second Act opens with a dialogue, between Bhaktí and Bairágya, on the errors and imperfections of the different Indian systems of religion and on the excellence of faith as a means of salvation, in course of which the former points out how Chaitanya exerted his utmost to break through the thralldom of caste, how he admitted Mahomedans into his sect, how he metamorphosed himself into various shapes for the gratification of his followers, how he cured a leper by his touch, and afforded a variety of other proofs of his divine mission. Chaitanya next appears and displays his super-human power by manifesting himself in the mind of his friend Advaita in the form of Krishna.

In the third Act Maitrí and Premabhaktí describe the na-

* This verse is a *double entendre* and might be translated as under, hence its applicability. "The source of evil daily decreases by them who are followers of Krishna. How can it frustrate those who have obtained the protection of Vishnu's feet?"

ture and course of Bhaktí, and allude to a theatrical exhibition in the house of one A'chárya Ratna in which Chaitanya took a part; the scene then shifts to the house of the Acharya, where they observe the play in which Chaitanya enacts the part of Infant Krishna claiming the right of being worshipped as the Lord of the Gopas, by the milk maids of Brindávana.

The fourth Act describes the circumstances which attended his adoption of the life of a hermit, the fifth and the sixth his progress from Nadiá to Jagannáth, including a variety of incidents illustrative of the benign influence of his religion. The seventh, eighth and ninth acts record his sayings and doings, during his peregrinations in the Dekkan, Bengal, Benares, Allahabad, and Brindávana, his reception in those places, his preachings and the conversion by him of Rupa and Sanátana, ministers of Hossein Shah, king of Bengal; the tenth Act closes the play by reuniting Chaitanya with his favourite disciples in Jagannátha. In some MSS. an epilogue follows which states the date of the work to be S'aka 1494= 1573 A. C.

The work is scarce in Calcutta. I could obtain the use of only three MSS. in carrying the following pages through the press. Of these one belongs to the Library of the Asiatic Society (No. 29, *Sanskrita Catalogue*) and the other two to private collections. They are all of very modern date and written in the Bengali character. Their correctness, however, has been acknowledged by several distinguished Sanskrita scholars whom I have had occasion to consult.

Of the principles inculcated in the Chaitanya Chandrodaya, which is generally acknowledged to be an excellent specimen of the Bhaktí literature of the Hindus, we need say nothing further. The reader will have been enabled, by the preceding remarks, and still more by our extract, to form a judgment of the mystic doctrine. He will perceive that, although the discordant materials of the Purāṇas have been put together with much skill in order to produce a system that should unite in one body, the metaphysical refinement of the Vedānta with the idolatries of

medæval Hinduism, it does not propose to itself the highest objects of social improvement—that it is more calculated to produce a “hypertrophy of the religious feelings,” than a healthy heart-felt veneration for the great Father of the universe—that it is more suited to the temper of lazy monks than the requirements of honest citizens. He will discover, also that Sufiism is the result of the same process of thinking and of the same state of the religious feelings, which are the causes of Bhaktiism, and bears to it a family likeness, such as would afford strong *primâ facie* evidence of its Indian origin. Sir William Jones was led, from a study of its peculiar characters, to attribute its paternity to Vaishnavism; Capt. Graham traces it to the pantheism of the Sâṅkhya, and Malcolm and others have pointed out its resemblance to the doctrine of the later Vedântins. While others again regard it as “a disease of the mind, which attacks every nation as soon as it has passed the meridian of its grandeur,”* and deny its Brahmanic parentage. We do not intend, however, to enter here into a discussion of the question, for at present, we think, there is scarcely data sufficiently explicit and harmonious in their evidence to afford a satisfactory solution.

Soorah, 18th May, 1854.

* Sprenger's *Istallâhât Sufiâ*, p. 1.

चैतन्यचन्द्रोदय-

नाम नाटकम्

कविकर्णपूर-पुरीदासोभयनाम-कविना
विरचितम्

श्रीविश्वनाथशास्त्रिण्यतःप्राकृतटीकासहितम्

श्रीराजेन्द्रशास्त्रिमित्रेण सुविविध

१८१२ संवत्सरे

कलिकाताङ्क-महाजनपदे वाग्निष्टमिषयनामयन्त्रालये
मुद्रितमभूत् ॥

चैतन्यचन्द्रोदय-

नाटकम् १

प्रथमाङ्कः ।

प्रस्तावना ।

नान्दी ।

निधिषु कुमुदपद्मशङ्खमुख्ये-
ध्वरुचिकरो नवभक्तिचन्द्रकान्तैः ।
विरचितकलिकोकशोकशङ्कु-
र्विषयतमांसि हिनस्तु गौरचन्द्रः ॥

नान्दको वृत्तधारः ॥ अलमतिप्रसङ्गेन ॥ भो भो अद्याहं
रत्नाकरवेला-कन्दलित-दलित-कज्जलोज्ज्वलमहानीलमणि-
कन्दलस्य नीलगिरि-दरी-दरीदृश्यमान-घनदलमाल-तमा-
लतसु-कडम्बस्य गभीरतर-कोटर-महाऽवट-वट-निकट-प्रकट-
प्रमदमातङ्गस्य भगवतः श्रीपुरुषोत्तमस्य गुण्डिचायात्रायां स-
कल-दिग्विदिग्विहारि-हारि-नरनिकर-मुखर-मुख-रममाण-
जयध्वनि-ध्वनित-जगदण्डभाण्डकुहरे प्रमोद-मोदमान-मा-
नस-रसाऽवभक्त-भक्तजन-जनितभगवत्कीर्तन-कुतूहल-हल-
हलाखान-खानन्दित-दिग्बधूनिकरे सविमर्ह-मर्हल-साहचर्य-
लम्पट-पटह-महापण-पणवस्त्र-स्त्रनल्प-ढक्का-ढक्कार-गभीर-
भेरो-भाङ्कति-दुन्दुभि-दुङ्कार-कारणान्यशब्दाग्रहणिरवधि-वधि-

रायमाण-जननिकरे कचन समये सेवाधिकारितयाऽरतया
समुपसीदता सीदता च भगवत्-कृष्णचैतन्य-तन्यमान-तिरो-
भाव-भाव-भा-भावित-मानसाऽरूपा परूपाऽऽपद्मशावशाद्ग्रात-
ग्रात वैमुख्येन मुख्येन चेतुना तथाविधेऽपि परमानन्दे मानं
देयमपि न कुर्वता वताऽवनिमृताऽनिमृताऽभिलाषेण गजप-
तिना प्रतापरुद्रेणाऽऽदिष्टोऽस्मि । यथा । चंदो चारणाचार्य्य ।

सोऽयं नीलगिरीश्वरः स विभवो यात्रा च सा गुण्डिचा
ते ते दिग्विदिगागताः सुकृतिनस्तास्ता दिदृक्षार्त्तयः ।

आरामाश्च त एव नन्दनवनश्रीणां तिरस्कारिणः

सर्वाण्येव महाप्रभुं वत विना शून्यानि मन्यामहे ॥

तदिदानीं प्रेम-सौभगवतो भगवतो यतीन्द्रस्य तस्यैव गुण-
परिमलोद्गार-सारेण रसारेण केनापि प्रयोगेण शुभवता भव-
ताऽहमानन्दनीयः । यतः

प्रियस्य साक्षादविलोकजन्यां

बाधां विसोढं न हि कोऽप्युपायः ।

सुहृद्भिरुक्तादथवाऽभिनीता-

दृते तदीयाङ्गसम्प्रयोगात् ॥

इति तदवश्यमत्र यतनीयम् । चित्रचैतत्

निर्धूमोऽप्यनुमीयते प्रतिदिशं यस्य प्रतापानलः

साधूनां सुखदो विपक्षशलभव्यूहस्य दाक्षोद्गुरः ।

प्रागेव स्फुटने विशङ्कितधिया यस्योष्माणां प्रक्रमैः

श्रीशेनावरणैरकारि बज्रभिर्ब्रह्माण्डलेपो वधिः ॥

सोऽयं मूर्तिमानिव निवद्भीभूतः पराक्रमः क्रम-समुपचीय-
मान-भगवद्भाव-स्वभाव-स्वयमाविर्भूत-शान्तिरसाऽवगाह-नि-
र्धूत रजस्तमस्तया तथा विद्यया शम इव शरीरी परेषामपि
मनसि न सिध्यन्तीं विषयवासनां करोति । तद्धुना धुनानः
सन्देहं देहञ्च कृतार्थयन्त्रयमहं श्रीनाथेनाऽनुगृहीतेन तस्यैव
भगवतोऽवतो निजकरुणां श्रीकृष्णचैतन्यस्य प्रियपार्षदस्य
शिवानन्दसेनस्य तनुजेन निर्मितं परमानन्ददास-कविना
विनाशित-हृत्कषाय-तिमिरं श्रीचैतन्यचन्द्रोदयं नाम नाटक-
मभिनीय समीक्षित-हितमस्य नृपतेः करिष्यामि । अयतोऽवलोक्य ।
भो भो इत इतः ।

प्रविश्य ॥ पारिपार्श्विकः । भाव आश्चर्य्यमाश्चर्य्यम् ।

सूत्रधारः । मारिष किन्तत् ॥

पारिपार्श्विकः । एतावत्यपि भगवतः श्रीनीलाचल-चलदा-
नन्दकन्दस्य स्यन्दन-यात्रा-परमानन्दे कतिपये सुखोपरमे
परमविमनस्कास्तमस्काण्ड-भाण्डमिव ब्रह्माण्डं मन्यमाना
विलपन्तः सन्ति । तथा हि ।

अहो सोऽयं नीलाचलतिलकयात्रा * विधिरियं

नवोद्यानश्रेणीरथविजयवर्त्माऽपि तदिदम् ।

दहत्युच्चैः पित्तज्वर इव दृशौ कृन्तति मनः

खलानां वाणीव व्यथयति तनुं हृद्ब्रण इव ॥

तत् कथय किमत्र रहस्यम् ।

* गमनयात्रा इति वा पाठः ।

सूत्र । मारिष धन्योऽसि ।

यस्य तेऽस्य ते किलानयोर्नयनयोर्नयसाफल्यकारिणः परम-
भागवता अद्यगोचरीभूता भूतारण्यकृतः ।

पारिप्रार्थिकः । भाव कोऽमी ।

सूत्र । श्रीकृष्णचैतन्यपार्षदाः ।

पारि । कोऽसौ चैतन्यगोस्वामी ।

सूत्र । मारिष अद्यापि जननीजठरपिठर-पिहित एवाऽसि
यदिदं मद्याप्रभोस्तस्य नाम नाम च न श्रुतम् । श्रूयताम् ।

आस्यय्यं यस्य कन्दो यतिमुकुटमणिर्माधवाख्यो मुनीन्द्रः

श्रीलादैतः प्ररोक्षस्त्रिभुवनविदितः स्कन्ध एवावधूतः ।

श्रीमद्वक्त्रेश्वराद्या रसमयवपुषः स्कन्धशाखास्वरूपा

विस्तारो भक्तियोगः कुसुममथ फलं प्रेम निष्कैतवं यत् ॥

अपि च ।

ब्रह्मानन्दश्च भित्त्वा विलसति शिखरं यस्य याचात्तनीडं

राधाकृष्णखलीलामयखगमिथुनं भिन्नभावेन ह्योनम् ।

यस्य छाया भवाब्धिश्चमनमनकरी भक्तसङ्कल्पसिद्धे-

र्हेतुश्चैतन्यकल्पद्रुम इह भुवने कश्चन प्रादुरासीत् ॥

पारि । भाव किम्ययोजनो जनोद्धूरोऽयमवतारः ।

सूत्र । मारिष अवधेहि बधे हि मनसो निर्विशेषेऽशेषे
परे ब्रह्माणि लय एव परः पुरुषार्थस्तत्साधनं धनं हि कवलं
अद्वैतभावेनेति सर्वशास्त्रप्रतिपाद्यत्वेनाऽऽद्यत्वेनाऽपि मन्वाना-
नां विदुषां स्वमताऽऽद्य-ग्रह्यृहीतानां अनाकलितं तत्र तत्रैव

शास्त्रेषु गूढतयोढतयोत्तमत्वेन स्थितमपि सच्चिदानन्दधन-
विग्रहे नित्यलीलोऽखिलसौभगवान् भगवान् श्रीकृष्ण एव
सर्विशेषं ब्रह्मेति तत्त्वं तस्योपासनं सनन्दनाद्युपगीतमविगीत-
मविकलः पुरुषार्थस्तस्य साधनं नाम नामसङ्कोर्त्तनप्रधानं
विविधभक्तियोगमाविर्भावयितुं भगवान् चैतन्यरूपी चैतन्य-
रूपीभवन्नाविरासीत् ।

पारि । भाव किं तेनेह तेने हरिणा स्वाऽभिमत-मतव्यञ्जको
ग्रन्थः ।

सूत्र । यद्यपि को न वेद वेदकर्तृत्वं भगवतस्तथाऽपि खल्व-
न्तर्यामी यामोक्षते प्रेरणां न खलु सा वाद्योपदेशतो देशतो
वा कालतश्च परिच्छिन्ना भवितुमर्हति ।

पारि । भाव तर्हि कथं तच्चैवोदारमते रमते न सर्व्वः ।

सूत्र । विविधवासना-सनायो हि लोको लोकोत्तरे वर्तन्ति
कथं सर्व्व एव प्रवर्त्तताम् । वासनाबद्धा अद्वाऽऽश्रयते हि भेद-
कतां मतेरिति ।

पारि । भाव भक्तियोगो योऽगोचरः शास्त्रकृतां स च सच-
मत्कारं ज्ञानमेव जनयति तस्य ब्रह्मकैवल्यं बल्यं फलमिति
को भेदः ।

सूत्र । मारिष “एवंव्रतः स्वप्रियनामकीर्त्या जातानुरागो द्रु-
तचित्त उच्चैरित्यादिना” भगवन्नामसङ्कोर्त्तनादिरूपस्य भक्ति-
योगस्य योऽगस्य रतिजनकभावः स खलु पार्षदभावंभावं भाव-
मवतिष्ठते । तथा च “तैर्दर्शनीयावयवै” रित्यारभ्य “पश्यन्ति ते

मे रुचिराण्यम्ब सन्तः प्रसन्नहासारुणलोचनानि । रूपाणि दि-
व्यानि वरप्रदानि साकं वाचं स्पृच्छणीयां वदन्तीति” तद्रूपतैव
तेषां मोक्षो न तु कैवल्यमतएव त एवमूचिरे कपिलपादाः ।
“भक्तिः सिद्धेर्गरीयसीति” ॥ अतः खलु कलौ नाम नामसङ्कीर्त्त-
नमेव परुषार्थसाधकताऽतिरस्कारि पुरस्कारि रत्याख्यभावस्य ।

पारि । भाव भावत्वं वचनमिदमतीव विस्मापकम् । यतो
भगवन्नाम भक्तिमेव जनयतीति शास्त्रं तदन्यथा चेत् उच्यते ।
वस्तुतस्तु “नारायणेति म्रियमाण इयाय मुक्तिमिति” श्रूयते ।

हृत् । विद्वत् । मुक्तिशब्दोऽत्र पार्षदस्वरूपपरः । यतस्तत्रैव
“सद्यः स्वरूपं जगृहे भगवत्पार्श्ववर्त्तिनामिति” । इदमेव
श्रीकृष्णचैतन्यमतमन्यमतमपास्तं करोति । अनुतिष्ठन्ति चैतत्
सुकृतिनः कृतिनः । अतस्तदवतारेण कलिरप्ययं कृतार्थः ।

पारि । कथमेतत् ।

कलौ न राजन् जगतां परं गुरुं

त्रिलोकनाथानतपादपङ्कजम् ।

प्रायेण मर्त्या भगवन्तमच्युतं

यक्षन्ति पाषण्डविभिन्नचेतसः ॥

इति निन्दाश्रवणात् ।

हृत् । तत्तु श्रीकृष्णावतारतः पूर्वपूर्वकलिपरम् । अन्यथा

कलौ जनिष्यमाणानां दुःखशोकतमोनुदम् ।

अनुग्रहाय भक्तानां सुपुण्यं व्यतनोदयः ॥

कलौ खलु भविष्यन्ति नारायणपरायणाः ।

कृतादिषु प्रजा राजन् कलाविष्कन्ति सम्भवम् ॥

इत्यादीनि भाविचैतन्यावतारपराणि वचनानि विरुद्धेरन् ।

पारि । कथमेतान् न बाधते कलिः ।

हृत् । कृष्णपक्षेऽनुदिवसं क्षयमाप्नोति यः सदा ।

दोषाकरो बाधतां किं स वै विष्णुपदाश्रितान् ॥

नेपथ्ये । कस्त्वं भो दोषाकरत्वेन मां जुगुप्सयन् सुधाकर-
मुपस्थापयसि ।

हृत् । निपुणं निभाल्य । मारिष यथाप्रस्तावंमयममर्षोत्कर्ष-
हृदयोऽदयोदयो ह्यधर्मेण प्रियसखेन सममित एवाभिवर्त्तते
तदितोऽपसराव । इति निष्क्रान्तौ ।

(इति प्रस्तावना) ।

ततः प्रविशत्यधर्मेणोपास्यमानः कलिः ।

कलिः । सखे अधर्म सत्यमेवाह चारणाचार्यः ।

अधर्मः । किं तत् ।

कलिः कृष्णपक्षे इत्यादि पुनः पठति ।

अध । सखे युगराज दोषाकर इति भवन्तमेवाऽऽक्षिप्तवान-
यमधमः । आः पाप कुशील कुशील्व षट्पणु रे ।

शौचाचारतपःक्षमाश्रमदमैः साह्रं विवेकादिभिः

सामन्तैरपि येन धर्मनृपतिर्निर्मूलमुन्मूलितः ।

ये द्वैव पुनन्ति तेऽपि सच्चैवान्धीकृतास्तत्प्रिया

येनैकेन मया स यस्य वशगः सोऽयं कलिर्निन्दते ॥

निष्ठ रे पाप निष्ठ ।

यतो धर्मस्ततः कृष्णो यतः कृष्णस्ततो जयः ।

धर्माभावे कुतः कृष्णः पक्षे यस्य कलेः क्षयः ॥

कलिः । सखे नायमाक्षिप्यतामवधारय । यतः

गतः स कालो मम साम्प्रतं सखे

क्षतप्रभावोऽस्मि कुमारकादतः ।

महौषधेरङ्कुरनिर्गमादिव

क्षतप्रभस्तत्तकनागपुङ्गवः ॥

अधर्मः । युगराज कोऽसौ कुमारकः किं कुत्सितो मारकः
किं कोः पृथिव्या वा मारकः ।

कलिः । नोभयम् । नोभयं नो भयं कर्तुमीष्टे किन्तु नवदीपे
जगन्नाथनाम्नो मिश्रपुरन्दराज्जातः शय्यां कुमरोऽयं मम
मर्माणि कृन्तति ॥

अध । विद्वस्य । हंसो युगराज ।

यस्योच्चैर्भुजदण्डचण्डिममहामार्त्तण्डतेजोभयान्

मूको घूक इवादिकन्दरगतः पादैकशेषो वृषः ।

स त्वं मद्विधमृत्युसेवितपदो भूदेवबालादतो

भीतिं विन्दसि क्षन्त कोऽयमतुलस्त्रिप्तस्य ते विधमः ॥

कलिः । सखे नायं केवलो भूदेवबालः । अपितु बाल-
देवदेवः ।

तथाहि ।

हरिहरि हरिभक्तियोगशिक्षासरसमना जगदेव निष्पुणानः ।

हरिरिह कनकाञ्जकान्तकान्तिर्दिजभवनेऽवतार बाललीलः ॥

तथा च ।

जायमानः पूर्णमायामुपरागच्छलेन यः ।

ग्राहयामास युगपद्वरेर्नाम जगज्जनान् ॥

अध । अयमपि ते भ्रमः । यदिदं काकतालीयन्यायेनोपप-
न्नमन्यथा कल्पयसि । शृणु भोः शृणु ।

महाप्रभावाः सुमहासहायाः

क यूयमुच्चैश्चिरबद्धमूलाः ।

काऽयं कडम्बो द्विजवंशजात-

स्ततोऽपि भोः कोऽयमदो भ्रमस्ते ॥

कलिः । सुखे यथार्थमाकलय ।

स्वयम्प्रकाशाः किल कालदेश-

वयोऽन्वयादौ नहि सव्यपेक्षाः ।

उद्यातमात्रः खलु बालस्वर्यो

गाढं तमस्काण्डमपाकरोति ॥

नाप्ययमसहायः । यतः खलु स्वावतारात् पूर्वमेवायमव-
नितले प्रियपार्षदनिवहानाविर्भावयामास ।

तथा हि ।

अद्वैताचार्यवर्यो भगवदनवमं शान्भवं धाम साक्षा-

न्नित्यानन्दावधूतो मच्च इच्च महितं चन्त साङ्कर्षणं यः ।

श्रीकान्तश्रीपतिभ्यामपि सच्च विजयी श्रीलरामेण साङ्गं

कोऽपि श्रीवासनामा द्विजकुलतिलको नारदीयं हि तेजः॥

अपि च ।

आचार्यरत्नचरिदासमुरारिगङ्गा-
 दासादयः सह गदाधरपण्डिताद्याः ।
 विद्यानिधिप्रभृतयोऽपि च वासुदेवा-
 ऽऽचार्यादयः सह मुकुन्दमुखास्तथान्ये ॥

अपि च ।

श्रीवक्रेश्वरवान् नृसिंहसच्चितः शुक्लाम्बरेणाच्युतः
 श्रीदामोदरशङ्करौ च जगदानन्दश्च मुख्यं दधत् ।
 नानाभावविलासलास्यरसिकः प्रेमास्पदानाङ्गणो
 यद्वाल्यावधिबान्धवः स जगतीचाणाय भूमिं गतः ॥

अथ । युगराज कथमयमीश्वर इति निरणायि ।

कलिः । सखे सकलजनान्तःकरणाकर्षित्वं हि भगवतोऽसा-
 धारणं लिङ्गम् । आनन्दमयत्वात् । आनन्दमयो हि जीवान्
 आनन्दयितुमर्हति । यथा प्रचुरधनः परमपि धनिनं करोति ।
 एतावत्त्वं हि परमैश्वरं लिङ्गमस्य यद्वा एव सकलजनचित्त-
 चमत्कार-कारकः । तथाहि ।

शिवशिव शिश्रुतायामेव गाम्भीर्यधैर्य-
 स्मृतिमतिरतिविद्यामाधुरीस्निग्धताद्याः ।
 निखिलजनविशेषाकर्षिणो ये गुणोस्तै-
 रिह न विदधतां के विष्णुरित्येव बुद्धिम् ॥

अथ । अनैकान्तिकमिदं । प्रकृष्ट एव कश्चिज्जीवो भवतु ।

कलिः । मैवम् ।

यद्यदिभूतिमत् सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।

तत्तदेवावमच्छत्वं मम तेजोऽशसम्भवम् ॥

इति भगवतः सामान्योक्तेस्तथाविधाऽयुतगुणवत्तया भग-
वत्तैवास्य सिद्धेति वयमेव प्रमाणं । यद्वयं जीवतो न विभोमः ।
अध । स किल कृतोद्वेग इति श्रूयते ।

कलिः । अथ किम् ।

अवतरति जगत्यामीश्वरे हन्त तस्या-
प्यवतरति हि शक्तिः काप्यसौ रूपिणी श्रीः ।
अनुकृतनरलीलां तामुरीकृत्य नीत्वा
कतिपयदिनमन्तर्द्वापयामास देवः ॥

तथा च तस्या मानुषीभावः ।

“देवत्वे देवरूपा सा मानुषत्वे च मानुषो” इति ।

किञ्च । भुवोऽशरूपामपराञ्च विष्णु-
प्रियेति वित्तां परिणीय कान्ताम् ।
वैराग्यशिक्षां प्रकटीकरिष्यन्
सास्यत्यथैनां स नन्नां नवीनः ॥

अपि च ।

अस्याग्रजस्त्वक्तदारपरिश्रमः सन्
सङ्कर्षणः स भगवान् भुवि विश्वरूपः ।
स्वोयं महः किल पुरोश्चरमापयित्वा
पूर्वं परिब्रजित एव तिरौबभूव ॥

अभ । यत्नं विचिन्त्य स्वगतम् । अहो कष्टमिव प्रतिभाति ।
प्रतिभाऽतिरेकेणैवाहमन्यथाकुर्वन्वसि । किन्तु ।

ग्लपयति हृदयं मे संसयत्यङ्गमङ्गं
विधुरयति विधेयं सर्वमेवेन्द्रियाणाम् ।
स्मृतिमहच्च लुनीते हन्त धैर्यं धुनीते
न हि महदभिधानादस्ति मे कष्टमन्यत् ॥

कलिः । सखे अनुभूतमिदानीमनुभूयताम् ।

अध । सखे अस्त्युपायोऽपायोऽक्षितः कश्चिदस्य पराभवाय
भवाय चास्माकम् ।

कलिः । कोऽसौ ।

अध । कामादयो ये षडमी अमात्या-
स्तेषामशक्यं नहि किञ्चिदास्ते ।
येषामखण्डाङ्गुजदण्डदर्पा-
देकातपत्रं तव विश्वमेव ॥

सम्प्रति च ते दिग्विजयतः षडेव निवृत्ताः सन्ति । एकैके
खलु एकैकां दिशं विजित्य निष्कण्टकमेव जगत् कृत्वा
स्वामिनस्तव पादमूलमधुना धुनानाः सन्देहं समागमिष्यन्ति ।
तानेवास्य पराभवाय सर्वानेव युगपन्नियोजयिष्यामः । तथा
हि । तेषां पराक्रमं वर्णयामः ।

यद्दोर्दर्पात् स्वयमुपगतः पद्मयोनिः स्वपुत्री-
मात्मारामोऽपि च पशुपतिर्मोहिनीं धावति स्म ।
सोऽयं कामस्त्रिभुवनजये यस्य विख्यातिरुच्चैः
स्त्रीणां क्रीडोतव इव परे तत्र कोऽमी वराकाः ॥

कलिः । सखे अज्ञोऽसि भगवत्तायाः ।

नारायणस्यैष पुरा पराभवे
गतः स्वयं तेन पराजितोऽभवत् ।
न वै जगन्मोहनमोहनं हरिं
देहभृतो मोहयितुं तमीशते ॥

तथापि ते मयैव नियुक्ताः सन्ति प्रतिज्ञातञ्च तैः सति
शिष्टपुतापगमेऽस्माभिरयं पराभवनीय इति तदप्यसम्भाव्य-
मेव । यतः

आरम्भ एव वयसोऽभिनवस्य नव्यां
लक्ष्मीमिव द्युतिमतीं स विद्याय भार्याम् ।
सम्पालयन्निजनिदेशमथो गयायां
यातश्चकार जनकस्य परेतकार्यम् ॥

अपि च ।

तत्रैव दैववशतः समुपेयिवांस-
व्यासीन्द्रमीश्वरपुरीमुररीचकार ।
शिखागुरुर्गुरुतया दश वर्णविद्या-
मासाद्य माधवपुरीन्द्रवशां वशीशः ।

अपि च ।

आगत्य स स्वभवनं प्रियसम्प्रदायैः
श्रीवासरामहरिदासमुखैः परोतः ।
गायन्नटनभिनयन् विरुदन्नमन्द-
मानन्दसिन्धुषु निमज्जयति त्रिलोकीम् ।

कथमत्र कामवराकोऽवसरमुपैतु ।

अध । सखे मैवं वाहीः ।

उग्रैरुग्रैस्तपोभिः श्रमदमनियमैर्धारणाध्यानयोगै-

र्युक्ताश्चापारमेष्ठ्यं त्रिभुवनविभवे हृदितात्तावबोधाः ।

कन्दर्पादीनमित्रानपि सङ्गजतया दुर्जयानेव जित्वा

येन स्पृष्टा निपेतुः कथय कथमसौ केन कोपो विजेयः ॥

कलिः । सखे कोपो वराकस्तस्य किं करोतु । तथा हि । यः
खलु विविध-विधर्म-नर्म-सचिवयोः सप्रपञ्च-पञ्च-महापाप-
पापच्यमान-मानसयोः सकल-लोकोपश्रव-मात्र-मात्रयोः पर-
मलुण्ठाकयोः कयोश्चिद्ब्राह्मणचेलयोः कुचेलयोः कुकर्मकर्म-
ठयोः सोदर्ययोः कदर्ययोः कपट-पट्टाऽऽकारयोर्जगन्नाथ-
माधवाभिधानयोरनयोरहरहरतीव वर्द्धमान-मानस-मलयोः
सानुग्रह-ग्रहमात्मनैवाह्वय पुरतः समानीतयोः किल्बिष-विष-
लोभवद्भ्यां भवद्भ्यां यद्यदेनो व्यरचि तदखिलमेव मेऽवधान-
पूर्वकं ददतमिति गदितयोः कथं कथमपि विस्मयचमत्कार-
कारणेन क्षणं स्थगितयोरमन्तरं दद्रावेति निगदतोः करतो
जलं गृहीत्वा सद्य एव देदीप्यमानीक्रियमाणयोर्दित्वर-
त्वरमाण-विपुल-पुलक-कञ्चुकयोरानन्द-नन्ददीक्षणसलिल-
योः कृष्ण-कृष्णेति गद्गद-गदन-रुक्कण्ठयोश्चिर-समय-सम-
यमान-मनोनिर्म्मलतया चिरसमुपपन्नभक्तियोग-योगतो ग-
तोहाम-कामादिदोषयोः परमभागवतानां पदवीमारूढयो-
स्तादृशेनानन्दविकारेण पश्यतः श्यतः सन्देहं सकलानेव ज-
नांश्चित्रार्पितानिवाऽनिवारितमेवाऽकार्षीत् । तस्य खलु सखे

लाघवकारिणः कटाक्षपातमात्रेणैव परहृदयादपि कामा-
दिषड्विपक्ष-पक्षच्छिदो भगवतः क्रोधवशीकारः किञ्चिन्नम् ।
नेपथ्ये आनन्दकोलाहलः ।

कलिः । श्रुतिमभिनीय सखे श्रुतमिदम् । अद्य खलु श्रीवास-
वासान्तरे यदयमानन्दकुट्टदल-दलदला-रावः श्रूयते तेनानु-
मितममितमहमहनीयं तस्यैव किमपि चेतश्चमत्कार-कारि च-
रितमुन्मीलति । पुनर्नेपथ्ये उलूलुध्वनिसहचरो विविधवादित्रध्वनिः ।

कलिः । निपुणं निभास्य । अये सत्यमेवानुमितमस्मादृशाऽदृ-
श्यमानमिवैतत् । पश्य भूसुर-सुरस-तरुणीगण-मुख-मुखरित-
मङ्गलोलूलुध्वनि-सहचर-चरमपरितोष * समुच्चरज्जय-जय-
निखनानुवादि-वादित्र-समूहनिर्घोष-परिपोष† विष्टङ्खल-श-
ङ्खघण्टारवैरवैयस्यतः श्रवणावट-घटमान-सुधा-रसाऽसार
इव कश्चन महेत्सवसमयोऽयमुन्मीलति । तदिदमवश्यमेव
निपुणं निभासनीयमिति तथा करोति । पुनस्तत्रैव ।

रामार्घ्यादीन्यरमुपहृर शीपते भयनशान्

कुम्भानटोत्तरशतमुपासादय त्वं जवेन ।

श्रीकान्त त्वं प्रतिदिश्वधूवर्गमन्याश्च धन्या

भूदेवस्त्रीरमरसरितो नीरमभ्यानयन्तु ॥

कलिः । सखे सम्यगालक्षि मया । यदयं श्रीवासः सद्योदरा-
नादिशति तथा मन्ये तस्यैव विश्वम्भरदेवस्य प्रकट-घटमान-

* परमपरितोषेति वा पाठः ।

† परितोषेति वा पाठः ।

निजावेशविकस्वर-परमप्रभावस्य महाभिषेक-महोत्सव-समा-
रम्भः समुज्ज्वलते ।

अध । यद्ययं स्वयं स्वयन्मित्र ईश्वर एव तदा कथमाधुनिक
आवेशः ।

कलिः । श्रूयताम् ।

नित्यो यद्यप्यहं बलवानोऽश्वरस्येशभावः

स्वाधीनत्वात्तदपि न स तं सर्वदैव व्यनक्ति ।

हन्ताऽऽदत्ते कुतुकवशात् । लौकिकीमेव चेष्टा

लीलामाहुः परमसुरसां तस्य तामेव तज्ज्ञाः ॥

पुनर्नेपथ्याभिमुखमवबोध्य । सखे पश्य पश्य तत्कालोदित-दिन-
कर-कर-निकर-निर्भर-परिरब्धजाम्बूनद-शिखरि-शिखर-म-
रीचि-वीचि-निचय-रुचि-मञ्जरीभिरिलावृतवर्षस्यैकखण्डमिव
भ्रूसुरवरश्रीवास-वासमखिल-जन-लोचनगोचरोकुर्वन्निव नि-
वहोभूतानन्दमहोन्मादिष्णुरिव युगपदुदित्वर-समुद्राम-विद्यु-
हाम-पुञ्ज इव भगवद्भ्रमणुप्रविश्य विशाल-शालग्रामादिप-
र्यङ्गमधिरुह्य शालग्रामादिकमेकतोऽवल्लिप्य समुपविष्टः स-
कलैरेव ससम्भ्रम-भ्रमणमितस्ततो धावद्भिः सविपुल-पुलका-
शुभिरानयद्भिः पूर्वोद्दिष्टानि पूजोपकरणानि करणाऽनियत-
पाटवैरिव वैरि-बध्नुपविषयवासना-वास-नाश-विशदान्तरै-
रभितोऽभितः परिवर्त्ते । पुनर्नेपथ्ये ।

कुरुष्व सुरभी रपस्वमिह राम संशोधिता

मकुन्द रक्षय स्वयन्वमभिषेकसामग्रिकाम् ।

मदाघर विधत्स्व भो वसनमाख्यभूषादिकं

मयाऽयमभिवेक्ष्यते हरिरिहैव खड्गेपरि ॥

कलिः । नेपथ्याभिमुखं गदितोऽवलोक्य । सुखे पश्य पश्य ।

यान्थायान्ति च हन्त मङ्गलघटव्यग्राग्रहस्ताः स्त्रियो

या एताः परितः पुरात् सुरधनीं तत्कूलमूलात् पुरम् ।

तासां वाचि तदीक्षितं नयनयोरस्रन्तनौ वेपथु-

धम्मिके स्मयता कपोलफलके रोमाञ्च इत्यद्भुतम् ॥

अध । धम्मिके स्मयता तदेतदखिलं कामस्य विस्फूर्जित-
मित्येव भण्यताम् । यतः ।

यत्र यत्र हरिणीदृशाङ्गम-

स्तत्र तत्र मदनस्य विक्रमः ।

स्वप्रकर्षजननीं विना चमूं

केवलो जयति किञ्चमूपतिः ॥

कलिः । नाप्येतत् ।

भावेनोपहतं चेतो ह्येषां क्षोभकारकम् ।

निर्भावानां पुनस्तेषामाकारो नापराध्यति ॥

पुनर्नेपथ्ये । तुमुर्गनिर्घोषपोषकः पुद्गलसूक्तपारायणसुरसः कज-

कजः ।

कलिः । निवर्त्य । अक्षो अत्यद्भुतम् ।

एते ब्रह्मकमण्डलोरिव घटान्निःस्रन्दमानैर्मुहुः

स्वर्गङ्गाजलनिर्झरैरविकलक्लिन्नात् सुमेरोरिव ।

गौराङ्गस्य शरीरतो निपततां भूमण्डलोत्तासिनां

निस्यन्दाः सुमहाभिषेकपयसां ससुश्रुतस्रो दिशः ॥

अपि च । अभिषिक्तस्य निःसारित-सारि-तराभिषेक-कीला-
लस्य लालस्यमान-वसन-परिधापन-पणनशोभमानस्य मानस्य
परितोष-विशेषेणाशेषेणानुलिप्तस्य भक्तजनैः कैश्चन कृतालङ्क-
रणस्य करणास्पदेन कैरपि धावितचरणकमलस्य ज्वलन-धौत-
कलधौत-कलया नीराजित-राजित-गौर-महसो मह-सोह्य-
मान-महिम्नः श्रीविश्वम्भरस्य भरास्पदेन प्रेम्णां सर्वैरेव
पादपद्मोपकण्ठे यथा-वैभवं वैभवं पुरस्कृत्यादितं दैतं दूरयङ्गिः
कनक-मणि-वसनादीन्युपढौक्यन्ते ।

अध । सखे अयमवसरो लोभस्य । यतः

धैर्यध्वंसी परिणतिसुखदेषणो ह्यविरोधी

जेतुं शक्यो भवति नितरां हन्त केनापि लोभः ।

क्षीरान्मोधेर्मथनजनितां रत्नभूतस्य रत्नां

देवो विष्णुः किमपि चकमे कौस्तुभञ्च श्रियञ्च ॥

कलिः । नायं तथा इति निभाष्य । पश्य पश्य एष खलु ।

न भाषते नेक्षते च न शृणोति च किञ्चन ।

स्नानन्दस्तिमितः किन्तु तेजसा परमेधते ॥

अध । सखे इयमपि मदस्य रीतिः ।

मूकीकरोत्यलममूकमद्यो अनन्ध-

मन्धीकरोत्यवधिदं वधिरीकरोति ।

योऽयं बली सुमनसं विमनीकरोति

स श्रीमदो वद न कस्य मद्योपद्यत्यै ॥

तदलमत्र चिन्तया एकस्यावसरे सर्वेषामेवावसरोऽनुमेयः ।
एकयोगनिर्दिष्टानामित्यादि । तेन

अन्योत्कर्षासहत्वान्ननसि मलिनता क्रौर्यकापव्यकारी
यत्रोत्पद्येत तं हि प्रदहति सहसा कोटराग्निर्यथाऽगम् ।
येनाक्रान्तान्तराणां खल इति बलते विश्वविज्ञोभिकाख्या
सोऽयं मात्सर्य्यनामा तव सचिववरो वर्तते गूढमत्र ॥

पुनर्नेपथ्ये । हन्त भो अद्वैत ।

अष्टादशैव यामाः क्षण इव नामाभवन् यस्य ।

वस्मिन्नानन्दमये किमुपचरामो वयं क्षुद्राः ॥

तदधुना सर्वं एव तथा क्षुब्धं । यथायं सहजमपि सान्द्रमानन्दं प्रत-
नूक्ष्य भक्तवात्सल्याद्विर्हन्तिमान्मते ।

कलिः । सखे श्रुतं श्रुतम् ।

भक्ता हि केवलमैश्वर्य्यं न सद्गन्ते यदेवं श्रीवासो निगदति ।

अध । श्रुतम् । किन्तु एभिरेवास्यान्तर्व्वर्त्तो मदः प्रख्याप्यते
समनन्तरं मोहश्च । तथा हि

आनन्दः सद्गो भवेद्यदि तदा नासौ विद्यातुं क्षम-

स्तेनान्तर्मदमेदुरोऽतिकपटाद्विश्वं ह्णं मन्यते ।

मोहश्चेत् स्वजनेषु नास्य किमद्यो तेषां वचो गृह्यते-

कलिः । वात्सल्यात् ।

अध । क्षुद्रे मोह इतीतरत्र स जनैर्वात्सल्यमित्युच्यते ॥

कलिः । अज्ञजीवाश्रयोऽयं विचारः क्षुद्राक्षुद्रत्वस्य जीवगत-
त्वादिति ।

पुनर्नेपथ्याभिमुखमवलोक्य । अहो कथमकस्मादेव ।
 अद्वैतप्रमुखाः पतन्ति युगपत्सर्वे क्षितौ दण्डव-
 श्श्रीवासादिचतुःसहोदरबधूमुख्याःस्त्रियश्चाखिलाः ।
 आ ज्ञातम् ।

व्याकोषाम्बुजमालिके इव कृपामाध्वीकनिख्यन्दिके
 खानन्दोर्मिर्विनिद्रिते विकचयामासायमीशो दृशौ ॥

पुनश्चिरं निरूप्य । अहो अत्यद्भुतम् ।

मच्चिन्ता भवतेति वारिदघटागम्भीरधीरस्वरं
 भाषित्वाऽङ्घ्रिसरोरुचे भगवताऽमीषां शिरःस्वर्पिते ।
 सास्रं सोत्कलिकं सवेपथुं सशीत्कारं सरोमोद्गमं
 सोक्तासञ्च सकौतुकञ्च यदमी आनन्दतन्द्रां ययुः ॥

तदतः परमत्रैवागमिष्यन्ति सर्वे तदेष्टि स्थानान्तरं चि-
 न्तयामः ।

अध । सखे ममावस्थानं क्व चिन्तनीयम् ।

कलिः । चिन्तितमस्ति श्रूयताम् ।

विद्याशोलतपःकुलाश्रमयुजोऽप्येकान्तदान्ताश्च ये
 निन्दन्त्यस्य विभोश्चरित्रमनघं तेषु त्वया स्थीयताम् ।
 त्वत्पत्नी तु मृषा वद्धिर्मुखमुखेष्वास्तां तनूजश्च ते
 दम्भः केवलशूष्ककर्मकुशलेश्वेतेन मा खिद्यताम् ॥

अध । यथा रुचितं ते । इति निष्क्रान्तौ ।

विष्कम्भकः । ततः प्रविशति पर्यङ्गाकूटो गृह्योतदिव्य-
 वेशभूषः खानन्दसुप्तप्रबुद्ध इव भगवान् विश्वम्भरः परितो-

विभवश्चाद्वैतादयश्च दूरे कीर्त्तयन्तो अन्ये च भागवताः ।

भगवान् । अद्वैत ।

गोलोकादवतारितोऽस्मि भवतैवाहं सुदुर्वारया

स्वप्नेमामृतवन्ययैव परया दैन्यादिनाऽनन्यया ।

अद्वै । अञ्जलिं बद्धा ।

कोऽहं क्षुद्रतरस्त्वयैव भगवन् लीलावशेनात्मना

लोकानुग्रहसाग्रहेण धरणावात्माऽयमाविष्कृतः ॥

कथमन्यथा । “तथा परमहंसानां मुनीनाममलात्मनाम् ।
भक्तियोगविधानार्थं कथं पश्येमहि स्त्रिय” इति कुन्त्युक्तदिशा
तथाविधानां नीरसतया शुष्कहृदयानां मुनीनां हृदयसर-
सीकरणाय प्रकटित-जगन्मङ्गल-मङ्गलावतारेण स्वयं भगवता
व्रजराजकुमारेण विरचितासु पुरुषार्थ-सार्थापार्थीकरण-स-
मर्थ-श्रवणकीर्त्तनादिषु ब्रह्मानन्दादपि चमत्कार-कारिणीषु
गोकुल-मथुरा-द्वारवती-लीलासु “भगवत्युत्तमश्लोके भवती-
भिरनुत्तमा । भक्तिः प्रवर्त्तिता दिष्ट्या मुनीनामपि दुर्लभा”
इत्युद्धवोक्तदिशा सकल-रस-पारावार-पारवर्त्ति-गोकुलाद्यप-
रनामनि श्रीवृन्दावनधामनि निकाम-निरतिशयानन्द-भूमनि
मूर्त्तिमदानन्दशक्तिभिः सतत-सन्तन्यमान-मानस-राग-पर-
भाग-भागधेयाभिराभीरभीरुभिः प्रवर्त्तितं तादृशप्रेमतत्त्वं त-
दानां तत्रैव स्थितम् । सम्प्रति सम्प्रतिपद्यमान-तदास्वाद-
स्वाद-गृहीत-समुक्ति-विग्रहस्य तव सौभगवतो भगवतो
निरवधि तदेव मधुरतर-रस-रहस्य-पीयूष-यूषमाहितगण्डू-

षमाचामतोऽङ्गुलि-विवर-विगलिता इव तत्कणाः क्व नामास्मा-
भिरप्याचम्यन्ते ।

भगवान् । श्रीवास स्मरसि विनिर्यतस्तवाह-
नारौत्सं यदिह चपेटपाटवेन ।

श्रीवासः । स्मृतिमभिनीय ।

आवेद्मि प्रभुवर मोचितोऽस्मि मृत्योः
केनापि प्रसभमिति स्मृतिर्ममास्ते ॥

सर्वे विस्मयं नाटयन्ति ।

भगवान् । श्रीवास् आमूलं कथय सर्वे शृण्वन्तु ।

श्रीवा । भगवत आविर्भावात् पूर्वमाशैशवमाषोडशवर्षमयं
जन्तुरतिदन्तुरतया द्विजगुर्व्वादिषु मन्तुमत्तया मत्तया मनो-
वृत्त्याऽगच्छदशान्ति-दशाऽन्तिम-काष्ठा-काष्ठायमान-हृदयो-
दयो वृथा-कलह-लहरो-कुक्कथादिभिर्मद-मेदुर-दुरवस्थित-
धीः स्वप्नेऽपि नश्रुत-कीर्तित-भगवद्गुणः कदाचिदाचित-पूर्व-
सुकृत-सुकृत-वशान्निद्रा-निद्रावितायां सञ्ज्ञायां केनापि कस्-
णात्मना स्वप्ने समुपदिष्ट इव जातोऽस्मि । यथा “अरे ब्राह्मणब्रुव
ब्रुवन्तु के त्वामुपदेशवाचं वा चञ्चलहृद्रयं तथापि ब्रूमहे । वर्षमेकं
तेऽतः परमायुरतः परं वृथायुःक्षेपं माकार्षीरिति” विभावितायां
विभावय्यां वय्यां तामुपदेशवाचमनुस्मरन्नप्यायुष्कृतया विमन-
स्को विरताखिल-चापलस्तद्दिनमुपोषितः पोषितस्तेनैवोपदेश-
पदेशामृतेन परुषनिःश्रेयसं किमिति निर्णेतुं विधिवन्नारदीय-
पुराणपद्यमिदमपलब्धवानस्मि । यथा “दरेर्नाम दरेर्नाम दरे-

नमैव केवलम् । कलौ नास्त्येव नास्त्येव नास्त्येव गतिरन्यथा” ॥
इति तदनु दनज-दमनोपदेशमिव तन्मन्वानोऽन्वानोदित-
सकल-कर्मा हरिनाम-मात्र-शरणः शरणमपि विस्मृतवानस्मि ।
सर्व्वैरेवोपहस्यमानोऽपि प्रशान्तमना मनागपि नान्यवृत्तिस्त-
देव मृत्युदिनमनुसन्दधानो दधानो हृदि विषादं मासान् ग-
णयन्नुपरते वर्षे प्रत्यपसन्ने च मृत्युदिवसेऽवशेषायुरहं श्रीभा-
गवताध्यापनकर्तुर्देवानन्दपण्डितस्थालयं तच्छुश्रूषया गतः
प्रह्लादचरितश्रवणकाले तमेव समयमासाद्य साद्यमान-ज्ञानो
मृत्युवशङ्गतः पतितोऽस्मि । तद्भवानाऽऽलिङ्गतोऽङ्गणतलं तदनु
केनापि, मृत्युमुखान्मोचितं चितं पुनरायुषेत्यात्मानं मन्यमानो
विवश इव पुनरुत्थितवानस्मि । तस्मिन्नेव समये सर्व्व एव
मामुत्थाप्य गृहमनिन्युः ।

भगवान् । निशां समया स मया स्वप्नो दर्शितः प्रगत-जीवि-
तेऽवितोऽपि पुनर्जीवित-दानेन ।

सर्व्वे विस्मयं नाटयन्ति ।

भग । स्पर्शमण्येः स्पर्शवशात् कनकीभावं प्रजातमिव लोहम् ।

तव तु तदेव शरीरं नारदशक्तिप्रवेशतोऽन्यदिव ॥

अद्वै । एवमेतत् । अन्यथा न मृतः पुनर्जीवति किन्तु भग-
वन् सर्व्व एवैते तव स्वभाव-भाव-सहचरास्तथापि मङ्गजनेन
जनेन शरीरान्तरमिव लभ्यते इति शिक्षया अक्षयाऽऽमन्देन
भगवतेदमध्यवसितम् । वस्तुतः स्तुतमहिमाऽयं तव भक्तिश्री-
वासः श्रीवास ।

भगवान् । अद्वैत सत्यमेतत् ।

अद्वै । भगवन् मुरारिमुकुन्दादयोऽप्येते तव दास्यभाव-
भाव-दातारो दातारो नयनानन्दस्य ।

भगवान् । अद्वैत अन्तरनयोरनयो महानस्ति । उभौ सशङ्कं
वेपाते पातेन कुलिशस्येव ।

अद्वै । देव कोऽसौ ।

भगवान् । मुरारेर्मनसि न सिध्यति भक्तिरसो रसोन-दौ-
र्गन्ध्यमिव विसारि-काटवमध्यात्म-भावनावनाग्रह-ग्रहिलत्व-
मेवास्ति । यदयमद्याप्यनुक्षण-क्षण एव वाशिष्ठविषये ।

अद्वै । किमपराद्वमध्यात्मयोगेन ।

भगवान् । त्वया कथमिदमुच्यते ।

यस्य भक्तिर्भगवति हरौ निःश्रेयसेश्वरे ।

विक्रीडतोऽमृताम्बोधौ किमन्यैः खातकोदकैः ॥

अद्वै । मुकुन्देन किमपराद्वम् ।

भगवान् । अनेन निरुच्यते । रुच्यते हि भगवतश्चतुर्भुजरूप-
मेव तदेवोपास्यम् ।

अद्वै । किमिदं मतममतमद्यो ।

भगवान् । ऐच्छिकं भगवतश्चतुर्भुजत्वं स्वाभाविकं हि द्वि-
भुजत्वमेव । तथाहि “नराकृति परं ब्रह्म, गूढं परं ब्रह्म मनुष्य-
लिङ्गं, परमात्मा नराकृति” रिति नराकृतित्वं द्विभुजत्वमेव ।

अद्वै । “स्वयमेवात्मनात्मानं वेत्त्य त्वं परुषोत्तम” । तत्
ज्ञापयन्तु निजरूपतत्त्वमिति ।

भगवान् । सानुग्रहम् । तत्ते दर्शयितव्यम् ।

अद्वै । अनुगृहीतोऽस्मि किन्तु भगवन्ननयोः प्रसीद सीदत
एवैतौ कृतमनोऽरुषा परुषापराधेन ।

दुर्व्यासनाविषविषादहरे सुषीम-
च्छायाकरे पुरुकृपामकरन्दवर्षे ।
अम्भोजगञ्जनकृती चरणातपत्रे
मूर्द्धेतयोः कुरु विधेहि तथा प्रसादम् ॥

भगवान् । तथा कृत्वा ।

नायं सुखापो भगवान् देहिनां गोपिकासुतः ।

ज्ञानिनाञ्चात्मभूतानां यथा भक्तिमतामिह ॥

इति पठित्वा सानुकम्पम् । माऽतःपरं विजातीय-वासनास-
नाथौ भवतम् ।

उभौ । दण्डवत् पतित्वा ।

अहं हरे तव पादैकमूल-
दासानुदासे भवितास्मि भूयः ।
मनः स्मरेतासुपतेर्गुणानां
गृणीत वाक् कर्म करोतु कायः ॥

इति पठतः ।

भगवान् । तथास्तु ।

शुक्लाम्बरः । सदैवम् । देव

तप्तानि भूरीणि तपांसि नाथ
बह्वनि तीर्थानि च सेवितानि ।

तथापि चेतो नहि मे प्रसन्नं
 कृपाकटाक्षं कुरु मे प्रसीद ॥

इति निःसाध्वसं साध्वसञ्ज्ञोच्चेन तत्पादयोः शिरो निदधाति ।

श्रीवासः । आलोक्य जनान्तिकं । गदाधर पश्य पश्य ।

कठिनतरतपस्योज्जृम्भदम्भप्रलम्भा-
 दशनिशानिकठोरं चित्तमस्य द्विजस्य ।
 सपदि भगवदङ्घ्रिस्पर्शनादेव भूत्वा
 द्रुतमिव नयनाभ्यां रोमभिस्त्रोज्ज्वलीते ॥

तदधुनाऽस्मिन् पुत्रधिया कीर्त्तनानन्देन सच्च विहरमाणा
 वयं मत्तनयोऽनयोपचित्याऽमीभिरेवोन्मादितो दितोऽप्यस्य
 व्यवहारमार्ग इति वज्रशो निर्भर्त्तिताः स्मः शचीदेव्या । यद्य-
 सावधुना धुनानमात्मज-धियमात्मजमात्मजाऽऽनन्दाऽऽवेश-
 विवशमेतं पश्यति श्यति तदाऽस्मिन् पुत्रभावभावं ह्येतत्वेन ।
 तत्कथमिदं सम्पत्स्यते ।

गदाधरः । आचार्याश्चेत्कथयन्ति ।

अद्वै । किं तत् ।

श्रीवासः । कर्णे । एवमेव ।

अद्वै । साध साऽधनाऽऽनीयतां कः सम्भ्रमो भ्रमोऽस्या अ-
 पयातु ।

श्रीवासः । यथाज्ञापयसि ।

इति निष्क्रम्य तामादाय पुनः प्रविश्य च ।

स्वामिन्नाचार्यं विचार्य विज्ञापय जगन्मातरमेतां रमेतां

भगवतोऽत्र कृपाप्रसादौ ।

अद्वै । अञ्जलिं बद्धा । देव देवव्रतिः कपिलेन किल ज्ञानयोग-
भक्तियोग-योगतः कृतार्थीकृता । साम्प्रतमियं विश्वम्भर-जननी
विश्वम्भर जन-नीति-कलया परिवृता केवल-बलमान-प्रेमाऽऽ-
नन्देन कृतार्थीक्रियताम् ।

इति करार्येणावलम्ब्य भगवदयतोऽवैयग्यतोऽग्यतोऽप्रेष्य समुपसर्प-
यति ।

शची ।

सचमत्कारविस्मयं खानन्दाऽऽप्रेष-प्रेषणमद्भुत-नयं तनयं विलोक्य
ज्ञात-तदनुकम्पा कम्पायमान-शरीरा बाग्देवताऽवतार-प्रतिभा-प्रवि-
भासमानेव किञ्चिदपाठीत् ।

विश्वं यदेतत् स्वतनौ निशान्ते
यथावकाशं पुरुषः परोभवान् ।
विभर्त्ति सोऽयं मम गर्भजोऽभू-
दहो नृलोकस्य विडम्बनं मच्चत् ॥

इति सुवती ग्रह-गृहीतेषु विहङ्गा ब्रह्मादेव तच्चरयौ जिष्टकृति ।

अद्वै । निवार्य सविस्मयम् ।

कुत इयमस्याः स्फूर्तिर्भवति हि सच्चजः स मातृभावोऽयम् ।
देहान्तरमपि भजते निरुपचितः प्राक्तनो भावः ।

भगवान् । देवि यद्यपि जगज्जननी त्वमसि तथापि श्रीवा-
सादिषु यज्जातस्तेऽपराधस्तदुपरमे परमेश्वर-प्रसादस्ते भावो ।
भा-वोचि-निकर-परिपन्थी हि भागवतापराधः ।

अद्वै । भगवन् मैवम् । नाऽपराध्यति जगज्जननीयं कापि
यज्जठरभूस्त्वमधीशः । इन्त मातरि भवन्ति सुतानां मन्तवः
किल सुतेषु न मातुः ।

श्रीवासं सम्बोध्य ।

हं ह्ये श्रीवास यद्यपीशधिषणा तनयेऽभूदेव कस्य दुहि-
तुर्न तथापि । भक्तिरीदृगजनिष्ट यदेषा पुत्रपद्युगजिघृक्षुरि-
च्छासीत् ।

श्रीवा । अधुना निःसङ्कोचाः स्मः ।

अद्वै । भो भोः श्रीवासादयः अस्य केवल-बल-मानैश्वर्यावे-
शेन मातरं प्रति मातृभावोऽपि निरस्तो मातृमातृभावोऽपि
निरस्तोऽयं चेत् तद्यथायमावेशो निवर्तते तथा स्तुध्वम् ।

सर्वे । स्वामिन्नेवमेव । इत्यद्वैतेन समं तथा कुर्वन्ति ।

भो देव शाश्वती भगवतो भगवत्ता नाथ बोधसुखचिन्मयता
च । ह्ये तथाऽपि हि विभर्त्ति यदा यदर्थं तत्प्रकृतिमेष द-
धाति । तदिदानीं भगवन्तोऽवन्तोऽनुकम्पां तथाकर्तुमर्हन्ति ।
यदाविष्कृतभक्तावतारतया शैशवमारभ्य मद्भिधभाग्यानुसा-
रिरूपं गृह्णन्निर्वयमामोदिता दिताऽखिलतापा भवद्भिः । तदेवा-
ऽधुना प्रकटयितुमर्हन्ति । यदाह्वार्जुनः । “तदेव मे दर्शय
रूपमित्यारभ्य दृष्ट्वेदं मानुषं रूपं तव सौम्यं जनार्दन । इदानी-
मस्मि संवृत्तः सचेताः प्रकृतिं गत” इति । वस्तुतस्तु ।

अलौकिके वस्तुनि लौकिकत्वं

नालौकिकत्वस्य विरोधहेतुः ।

मण्यन्तराणां गुणसन्निवेश-

श्चिन्तामणेर्न ह्यपकर्षकारो ॥

भगवान् । स्मारितभक्तावेशस्तत्रैव ह्यतः प्रवेशः प्रकृतिमास्थाय ।

भो अद्वैतादयः किमहं एतावन्तं कालं सुषुप्त इवासम् ।

कथं भवद्भिर्नाहं प्रबोधितः ।

सर्व्वे । भगवन् आनन्दनिद्राभङ्गभिया ।

भगवान् । हन्त एतावान् समयो मयोपहतज्ञानेन वृथा
गमितस्तदागच्छत श्रीकृष्णं कीर्त्तयामः ।

सर्व्वे । सद्धर्मम् । यथा ज्ञापयति देवः । इति निष्क्रान्ताः सर्व्वे ।

स्वानन्दवेशो नाम प्रथमोऽङ्कः ॥

द्वितीयाङ्कः ।

ततः प्रविशति ।

विरागः । सर्व्वतोऽवलोक्य । अहो वद्धिर्मुखबहुलं जगत् ।

न शौचं नो सत्यं न च शमदमो नापि नियमो

न शान्तिर्न क्षान्तिः शिव शिव न मैत्री न च दया ।

अहो मे निर्व्याजप्रणयिसुहृदोऽमी कलिजनैः

किमुन्मूलीभूता विदधति किमज्ञातवसतिम् ॥

हन्त कथमज्ञातवासस्तेषां सम्भावनीयः तथाविधस्थलविर-
हात् । तथा हि ।

षष्ठे कर्मणि केवलं कृतधियः ह्येकचिन्ता द्विजाः
 संज्ञामात्रविशेषिता भुजभुवो वैश्यास्तु बौद्धा इव ।
 शूद्राः पण्डितमानिनो गुरुतया धर्म्मोपदेशोत्सुका
 वर्णानां गतिरीदृगेव कलिना ह्यक्षन्त सम्पादिता ॥

अपि च ।

विवाहायोग्यत्वादिश्च कतिचिदाद्याश्रमयुजो
 गृहस्थाः स्त्रीपुत्रोदरभरणमात्रव्यसनिनः ।
 अहो वानप्रस्थाः श्रवणपथमात्रप्रणयिनः
 परिव्राज्यावेष्टैः परमुपहरन्ते परिचयम् ॥

कतिचित् पदानि प्रसिक्तम् । अहो अयं समीचीनो जनपदः ।

अत्र हि भूरयो रयोज्ज्वलप्रतिभाः प्रतिभान्ति विद्वांसः । तदमी
 अवगाह्या वाह्या अवाह्या वा । इति चिरं निरूप्य । अहो ।

अभ्यासाद्य उपाधिजात्यनुमितिव्याप्तादिशब्दावले-
 र्जन्मारभ्य सुदूरदूरभगवदार्त्ताप्रसङ्गा अमी ।

ये यत्राधिककल्पनाकुशलिनस्ते तत्र विद्वत्तमाः

स्त्रीयं कल्पनमेव शास्त्रमिति ये जानन्त्यहो तार्किकाः ॥

तदलमेभिः सह वार्त्तया इतोऽन्यतो गच्छामि । इति किय-
 दूरं गत्वा । अहो अमी अमीव-रक्षिता हिताभियोगा इव दृश्यन्ते
 तदमून्निरूपयामि । इति तथा कृत्वा । अहो अमी मायावादिनः ।
 तथा हि

सन्मात्रानिर्विशेषास्त्रिदुपधिरक्षिता निर्विकल्पा निरीक्षा
 ब्रह्मैवास्मीति वाचा शिव शिव भगवद्विश्वे लब्धवैराः ।

येऽमो श्रौतप्रसिद्धानश्च भगवतोऽचिन्त्यशक्त्याद्यशेषान्
प्रत्याख्यान्तो विशेषानिह जहति रतिं हन्त तेभ्यो नमो वः ॥

इति तानपास्य पुनरन्वतो गत्वा परितः परिलोक्य । अहो अमो
यदन्योऽन्यं विवदन्ते तदस्य तत्त्वमवगन्तव्यम् । इति निभाष्य ।
अहो कपिल-कणाद-पातञ्जल-जैमिनि-मतकोविदा एते अन्यो
ऽन्यं विवदन्ते भगवत्तत्त्वं न केऽपि जानन्ति तदितो गन्तव्यम् ।
इति पुनः कतिचित् पदानि गत्वा । अहो दक्षिणस्यां दिशि पति-
तोऽस्मि । यदमी आर्क्षत-सौगत-कापालिकाः प्रचण्डा हि पा-
षण्डाः । एते पाशुपता अपि हतायुषो मां हनिष्यन्ति तदितः
पलायनमेव शरणम् । इत्यपहृत्य कियद्दूरं गत्वा किञ्चिदवलोक्य ।
अहो अयं साधुर्भविष्यति यतः खलु नदीतट-निकट-प्रकट-
शिलापट्ट-घटित-सुखोपवेशः क्लेशतोतो गुणातोतं किमपि
ध्यायन्निव समयं गमयति । तदमुं निरूपयामि । इति तथा
ब्रुवा । अहो ।

जिह्वाग्रेण ललाटचन्द्रजसुधास्यन्दाध्वरोधे मह-

द्वाक्ष्यं व्यञ्जयतो निमील्य नयने बद्धाऽऽसनं ध्यायतः ।

अस्योपात्तनदीतटस्य किमयं भङ्गः समाधेरभूत्

इति सविस्मयं विचिन्त्य । अहो ज्ञातम् ।

पानीयाहरणप्रवृत्ततरुणीशङ्खस्वनाकर्णनैः ॥

तदिदमुदरभरणाय केवलं नाद्यमेतस्य । पुनरन्वतो गत्वा
परितोऽवलोक्य । अहो अयं निष्परिग्रह इव लक्ष्यते । तैर्थिक
एव भविष्यति । तदस्य दैवादागतेन पथिकेन सह सङ्गृह्यतः

कथयैव हृदयमाकलयीयम् । इति आकर्ष्य स्वयमनुवदति ।

गङ्गाद्वारगयाप्रयागमथुरावाराणसीपुष्कर-
श्रीरङ्गोत्तरकोशलावदरिकासेतुप्रभासादिकाम् ।
अब्देनैव परिक्रमैस्त्रिचतुरैस्तीर्थावलीं पर्यट-
नब्दानां कति वा शतानि गमितान्यस्मादृशानेतुकः ॥

इत्यनूय । भद्रं भो भद्रं कलिनोपद्रुतं सत्यं निमृत्तं त्वयि
वर्त्तते । तदितोऽपसरामः ॥ इति तथा कृत्वा पुरतोऽवलोक्य ।
अहो अयं तपस्वी समीचो नो भविष्यतीव निभालयामि । इति
कृत्वा हन्त हन्त ततोऽप्ययं दुष्कृती । तथा हि

ह्रं ह्रं ह्रमिति तीव्रनिष्ठुरगिरा दृष्ट्याप्यतिकूरया
दूरोत्सारितलोक एष चरणवुत्क्षिप्य दूरं क्षिपन् ।
मृत्स्नालिप्तललाटदोस्तटगलग्रीवोदरोराः कुशै-
र्दीव्यत्पाणितलः समेति तनुमान् दम्भः किमाहो स्मयः ॥

अहो चित्रमिदानीम् ।

विष्णोर्भक्तिं निरूपधिमृते धारणाध्याननिष्ठा
शास्त्राभ्यासश्रमजपतपःकर्मणां कौशलानि ।
शैलूषाणामिव निपुणताऽऽधिव्यशिक्षाविशेषा
नानाकारा जठरपिठरावर्त्तपूर्त्तिप्रकाराः ॥

तदहो कले साधु एकातपत्रीकृतं भुवनतलं भवता ।
तथा हि ।

उत्सारितं शमदमादि निगृह्य गाढं
मृत्पीकृतं क्व च न हन्त धनार्ज्जनाय ।

कामं समूलमुदमूल्यत धर्मशास्त्री
मैत्रादयश्च किमतःपरमीक्षितव्यम् ॥

क्षयं विमृश । तादृश-बन्धु-जन-विप्रयोग-जनित-क्लेशेन चि-
रतर-तदनुसन्धान-कृतपरिश्रमेण च निःसारीभूत-भूतलाऽव-
लोक-शोकेन च मृगमाकुलोऽस्मि । तेन कचन च क्षणं विप्र-
मणीयम् ।

इति तथा कृत्वा क्षवाप्यम् ।

दृष्टं सर्वमिदं मनोवचनयोरुद्देश्यतश्चेष्टयो-
र्वैजात्यैकविसङ्कुलं कलिमलश्रेणीकृतग्लानितः ।

कृष्ण कीर्त्तयतस्तथानुभजतः साश्रून् सरोमोद्गमान्
वाच्चाभ्यन्तरयोः समान् वत कदा वीक्ष्यामहे वैष्णवान् ॥

आकाशे कथं दत्त्वा । “किं ब्रवीषि । यत्र भक्तिसुखैव ते
द्रष्टव्या” । इति । क्षयं विमृश । अहो भक्तिदेवी क्षाप्यसीति ।
सम्भाव्यते । पुनराकाशे कथं वद्धा । किं ब्रवीषि भोः ।

“गौडक्षौणो जयति कतमा पुण्यतीर्थावतंस-
प्राया याऽसौ वदन्ति नगरीं श्रीनवदीपनाम्नीम् ।
यस्यां चामीकरचयकचेरीश्वरस्यावतारो
यस्मिन् मूर्त्ता पुरिपुरि परिस्पन्दते भक्तिदेवी” ॥

इति सङ्घर्षम् । हन्त हन्त जीवद्भिः किं न दृश्यते तदितस्तत्रैव
गच्छामि । इति कतिचित्पदानि परिक्रामति ।

मतः प्रविशति । भक्तिदेवी । पुरोऽवबोध्य । अहो को एषो
निरन्तर-गरुडोन्मेष-वेद्य-जज्जरिज्जन्त-माषसो माषसो-

हृग्-विभ्रंस-गलाणाणो मए पडिचिज्जन्तोवि मं आलोइअ
लोइअ-भिस्स-दशं आवन्नो सन्तो सन्तोष पआशन्नतो सअ-
न्तोदं मुच्चन्तो व्व इध आअच्छदि । हन्त अम्हाणं एदादि-
शीए सम्पत्ति-पडिपत्ति-पडिवादिए सुत्थदशाए भाउणो वि-
राअस्य सङ्गो सङ्गोचरो ण होइ । ण आणे दुज्जनेहिं कलि-
जणेहिं कलिदाच्चाहिदो उव्वरिओ ण वेत्ति (१) ।

विरागः । अवलोक्य । इयमेव भक्तिदेवी । तथा हि

अन्तः प्रसादयति शोधयतीन्द्रियाणि ।

मोक्षञ्च तुच्छयति किं पुनरर्थकामौ ।

सद्यः कृतार्थयति सन्निहितैकजीवा-

न्नानन्दसिन्धुविवरेषु निमज्जयन्ती ॥

तदुपसर्पामि । इत्युपसृत्य । देवि विरागोऽहं प्रणमामि ।

भक्तिः । सवात्सल्यम् । भात ओ जीवसि वसिणं पआणासि-
तुमम् । एहि एहि इति करेण स्पृशति (२) ।

(१) अहो क एव निरन्तरगुरुद्वेग-वेदना-जर्जरित-मानसा
मान-सौभाग्य-विभ्रंश-ग्लानाननो मया परिचीयमानोऽपि माम् आ-
लोक्य लौकिक-भिन्न-दशाम् आपन्नः सन् सन्तोषं प्रकाशयन् स्वयन्तोदं
मुच्चन्निव इत आगच्छति । हन्त अस्माकम् एतादृश्याम् सम्पत्ति-
प्रतिपत्ति-प्रतिपादिन्याम् सुखदशयाम् भातुर्विरागस्य सङ्गः सङ्गो-
चरो न भवति । न जाने दुर्जनैः कलिजनैः कलितात्वाहित उद्धृत्तो
न वेति ।

(२) हे भातः जीवसि वसिणाम् प्राणोऽसि त्वम् ।

विरा । चरणावभिवाद्य । देवि कथय कथं सत्यादय इव कलिना भवत्यो न पराभूताः ।

भक्तिः । विरात्र ण आणेसि सुणह । अम्हाणंज्जेव कए कोवि महाकारुणिओ भअवं भअ-बन्ध-च्छेअअ-चरिदो गो-रचन्दो ओदीसो (१) ।

विरा । भगवति कथय किमत्र रहस्यम् ।

भक्तिः । विरात्र एदस्मिं कलिआले कलिआ-लेश-मेत्तांवि धम्मन्तरं ण त्थि । ण त्थिरदरं किंपि चेइ । केअलं अलङ्क-करोदि । एदं कलिं भअवद्धमो बद्धं मोहंवि पराकरोदित्ति साहण-सद्ध-सद्धम् । सुद्ध-भत्ति-जोएण एणसामवहारण कलि-मल-मलण-आरिणा आचण्डालं चण्डालङ्कणिज्ज-दुव्वासणा-वास-णाशेण सङ्गेपङ्गाओ मादिसीओ भत्तिद-इओ सङ्गे कदुअ भअवदा अवदारो किदो भत्त-वेशेण (२) ।

विरा । अवगतमिदं मितं प्रकाशयन्त्या गगनवाण्या ।

किन्तु

(१) विराग न जानासि इदम् । अस्माकमेव कृते कोऽपि महाका-रुणिको भगवान् भव-बन्ध-च्छेदक-चरितो गौरचन्द्रः अवतीर्णः ।

(२) विराग एतस्मिन् कलिकाले कलिका-लेशमात्रमपि धर्मान्तरं नास्ति । न स्थिरतरं किमपि भवति । केवलम् अलङ्करोति । एतं कलिं भगवद्धर्मो बन्धं मोहमपि पराकरोति इति साधन-साध्य-सद्धर्मः । भक्तियोगेन एनसामवहारकेण कलि-मल-मलन-कारिणा आचण्डालं चण्डालङ्कणीय-दुर्वसना-वास-नाशेन साङ्गोपाङ्गं मादृशीं भक्तिदेवीं सङ्गे कृत्वा भगवता अवतारः कृतो भक्तवेशेन ।

भवत्यो वा किमीदृशे स वा देवः किमीदृते ।
निराश्रयस्य मम वा किमसौ भविताश्रयः ॥

भक्तिः । संस्तुतमाश्रित्य । विरागः श्रूयताम् ।

पत्नीमद्याण्डालानपि खलु धुनीमोऽखिलमलं
लुनोमः संस्कारानपि हृदि तदीयानतिदृढान् ।
कृपादेवी तस्य प्रकटयति दृक्पातमिदं चे-
त्तदा तेषामन्तः क्वमपि रसभावश्च तनुमः ॥

विरा । तस्य कृपादेवीं विना स्वातन्त्र्येण भवतीनां तथा सा-
मर्थ्यं न विद्यते ।

भक्तिः । तस्मै वा तज्जगतां वा णवाऽणुगच्छमन्तरणं अन्धे
ण चोन्म किं उच्यते तथा कुण्ठः (१) ।

विरा । द्वितीयप्रश्नस्योत्तरं किम् ।

भक्तिः । विरागः सुणेहि (२) इति । संस्तुतेन ।

नवद्वीपे नासीदृष्टं स जनो यस्य न पुरे
हरेर्गेहं नो तद्यदपि भगवन्मूर्तिरहितम् ।

न सा यस्याः सेवा न भवति न सा या न सरसा
रसो नासौ सङ्कीर्तननटनमुख्यो न खलु यः ॥

इयञ्जिव तस्मै ईदृशः (३) ।

(१) तस्य वा तज्जगतां वा नवानुगच्छमन्तरेण वयं न भवामः किंपु-
नस्तथा कुर्मः ।

(२) विरागः श्रूयतु ।

(३) इयमेव तस्य इच्छा ।

विरा । किमयं स्वयमेव तथाऽऽज्ञापयति । किं वा ते त एव
तदाश्रयमभिमत्य मत्यनुसारेण सारेण व्यवहरन्ति ।

भक्तिः । तस्मै तद्वज्जैव महिमा महिमाणदो जं ददुण्ज्जैव
तं तद्वज्जैव गगद्गगत्या विभ्रं हेन्ति । जणाओ जह तस्मै
आसन्नं साञ्ज्जैव सव्वे जाणन्ति कुणन्ति च तदणुह्वं ।
तस्मै ओदारे कमलावि ओदीप्पेव्व । जदो ण कस्सवि देणं
तत्थ आसि । आशिशुआलं सञ्चं जं करोदि तं सुणह् (१) ।

संस्कृतमाश्रित्य ।

श्रीवासस्य गृहे कदाचन कदाप्याचार्यरत्नालये
श्रीविद्यानिधिमन्दिरेऽपि च कदा गेहे मुरारेरपि ।
गायन् सुप्रियपार्षदेषु पुलकस्तम्भाश्रुघर्मादिभिः
सान्द्रानन्दमयीभवन्ननुदिनं देवो नरोनृत्यते ॥

विरा । भगवति स किं सर्व्वदा भक्ताचरितमेव प्रकट
यति । किंवा कदाचिदैश्वर्य्यमपि ।

भक्तिः । संस्कृतेन । विराग यद्यपि

अलौकिकीतोऽपि च लौकिकीयं
लीला हरेः काचन लोभनीया ।

(१) तस्य तथैव महिमा-महिमानतो यत् तत् दृष्टैव तथैव यद्-
यत्काश्चैव भवन्ति । जना यथा तस्य आश्रयं स्वयमेव सर्व्वे जानन्ति
कुर्व्वन्ति च तदणुह्वं । तस्य अवतारे कमलापि अवतीर्णैव । यतो न
कस्यापि दैन्यं तत्र आसीत् । आशिशुक्तालं स्वयञ्च यत् करोति तत्
प्रदह्यु ।

महेशशीर्षादपि भूमिमध्यं

गतैव गङ्गा मुदमातनोति ॥

तद्वि कचिमि कचिमि अलोद्भ्रंषि पञ्चडेदि । तथाहि
कचिमि दिअहे शिरिवास-वासन्मिकरिज्जन्त-देव-गेहप्प-
दक्खिणो दक्खिणो-अङ्गण-गण केषवि भाअधेअ-सुईवु-
त्तिणा महामज्जवेण मलेच्छेण मलेच्छेण वसणं सीव्वन्तेन
दीव्वन्तेण दीह्मदरमण भअवं विस्सम्भरो दिट्ठो । दट्ठूण
तक्खणदो मइरा-मअदेवि मादअतमेण तस्स दंशणमण
भेह्मणो भविअ विअग्निदणेतो चीहीमुओ दिडं दिडं
कम्पित्त-सव्वङ्ग-पुलइदो णिरन्तर-निस्सरन्त-प्पवाह-वाह
सलिल-त्थिमिद-वक्खत्यलो वसणादिअं विच्छिविअ उद्धवाह
णच्चिदं पउत्तो सो । तदो तं तहाविधं पेक्खिअ भअवं
अवंच-अन्तो शिरिवासं भणिदवन्तो (१) । ओवास किमिदं
कथमकस्मादयमीदृग्जातो इदृग्जातोत्सव इव । तदो तेणवि

(१) तथापि कदापि कथमपि अलौकिकमपि प्रकटयति । तथा
हि कस्मिन्नपि दिवसे ओवास-वासे क्रियमाणा-देवगृहप्रदक्षिणो द-
क्षिणाङ्गमगतेन केनापि भागधेयसूचीवृत्तिना महामध्यमेन अमलाक्षेप
क्षेप्तेन वसनं सीयता दीयता जिह्मतदमदेन भगवान् विश्वम्भरो
दृष्टः । दृष्टा तत्क्षयतः मदिरा-मदतोपि मादकतमेन तस्य दर्शनमदेन
विक्रणो भूत्वा विकशितनेत्रो चीहीमुखो दृष्टं दृष्टं कम्पित-सर्वा-
ङ्गपुलकितेन रन्तर-निःसरत्प्रवाह-वाह-सज्जित-क्षिमत-वक्ष्य स्थितो
वसनादिकं विक्षिप्य उद्धवाहूर्णार्त्तुं प्रवृत्तः सः । ततस्तं तथाविधं
प्रेक्ष्य भगवान् अवक्षयन् ओवासं भवितवान् ।

भण्डिदं णिदंशणंव्व कुणन्तेण पडिच्चासरसस्सु (१) । भगवन्
अपूर्व्व एवायं तव मदस्स मच्चिमा यतोऽयमद्य मद्यघट-
घटमानासत्तिरपि न धियं जच्चाति । हा, तिलमात्रभवद्-
र्शनेनाऽनेनाऽनेना जातोऽजा-तोद्-रचितो चितो भवन्नति-
ममाद् ।

विरा । ततस्ततः ।

भक्तिः । तदो तदोपज्जदि भअवदो णाम-मेत्तसरणो स-
व्वपरिअरं उच्चिय ओधूअवेसो भुविअ णच्चन्तो गाअन्तो
जवणाचारिण्हिं ताडिज्जन्तोवि भअवदो णामसङ्कीत्तणं
कुणन्तोज्जेव वड्ढदि । केणवि पुच्छिदो । उण विअशं-
भरोज्जेव ईशरो णावरो कोवित्ति भणेदि । सअलेहिं
भाअवदेहिं विद्धिद-देहजात्तो सिद्धो विअ भविअ विच-
रेदि (२) ।

विरा । देवि कीदृशरूपमनेन दृष्टम् ।

भक्तिः । विराअ आणन्दोज्जेव भअवदो रुअं । जेण रुएण
मच्चंज्जेव आणन्दो होइ । तंज्जेव तस्स रुअंत्ति इदरेदरस-

(१) ततस्तेनापि भक्तितं निर्दशनमिव कुर्व्वतां परिहासरसस्य ।

(२) ततः ततः प्रवर्त्तति भगवतो नाममात्रसरसः सर्व्वपरिहरं तज्ज्ञा
अवधूतवेशो भूत्वा नृत्यन् गायन् यवनाचार्य्येण ताद्यमानोपि भगवतो
नामसङ्कीर्त्तनं कुर्व्वन्नेव वर्त्तते । केनापि पृष्टः । पुनर्विअम्भर एव ईशरो
नायरः कोपीति वदति । सअलैर्भागवतैर्विहितदेहयात्रः सिद्ध इव
भूत्वा विचरति ।

व्यपेक्षतुल्यं आनन्दरूपाणंति आनन्दतारतम्येण ह्यत्र-दंश-
णस्तु तारतम्यम् (१) ।

विरा । कथमयं नीचयोनिरेतादृशसौभाग्य-भाजनमासीत् ।
भक्तिः । संख्यतेन ।

न जातिशीलाश्रमधर्माविद्या-
कुलाद्यपेक्षो हि हरेः प्रसादः ।
यादृच्छिकोऽसौ यत नास्य पात्रा-
पात्रव्यवस्थाप्रतिपत्तिरास्ते ॥

विरा । एवमेव ततस्ततः ।

भक्तिः । तदो अवरसिं दिश्रचे मुरारि-भञ्जनाङ्गणे पुष्पि-
मा-चन्द-चन्दिआ-पक्ष्वालिआए णिशाए उवविडेहं सञ्च
लेहं भाअवदेहं सोज्जेव देओ सङ्करिषणरुओ दिहो (२) ।

विरा । देवि विशिष्य कथय ।

भक्तिः । अगदो वंभमिज्जन्त-मत्त-मज्जअर-णिअर-परि-
पिज्जन्त-चन्दिआ-चअ-तक्काल-श्यामलिद-गगणतलान्धआ-

(१) विराज आनन्द एव भगवतो रूपम् । येन रूपेण महानेव
आनन्दो भवति । तदेव तस्य रूपमिति इतरेतर-सम्भाषेष्वात्मनां
आनन्दरूपाणामिति आनन्दतारतम्येण रूपदर्शनस्य तारतम्यम् ।

(२) यतः अवरसिन् दिवसे मुरारिभञ्जनाङ्गणे पूर्वमा-चन्द्र-चन्दि-
आ-पक्ष्वालिवायां णिशायाम् उपविष्टैः सङ्करैर्भगवतैः स एव देवो
सङ्करधररूपो दृष्टः ।

रम्भि दीसन्तम्भि कोवि काञ्चम्बरी-परिमलो सञ्जल-जणेशिं
आलङ्घो (१) ।

विरा । ततस्ततः ।

भक्तिः । तदो आलङ्घे परिमलो सञ्जलेहिं भञ्जवं पुच्छिदो ।
जधा (२) भगवन् कथमाकस्मिकोऽयं पुष्पन्धय-गणान्धीकरण-
चणः परिमलो विमलो विस्मयं नः समुत्सासयति कादम्बर्याः ।
परतश्च जनितकौतूहलं हलं विपक्ष-पक्ष-मुषलं मुषलञ्चालो-
क्यते ।

विरा । ततस्ततः ।

भक्तिः । तदो सिरिविस्मम्भरदण्ण उत्तम् । (१) हन्त भो
निखिल-हृदय-सङ्कर्षणेन सङ्कर्षणेन भवताऽवताऽद्य प्रादुर्भवि-
तव्यम् । तदग्रे कादम्बरी वरीयसी तत्प्रियाणां तदायुधं युधं
विनापि विराजमानं हलं मुषलञ्च प्रादुरभूत् ।

विरा । ततस्ततः ।

भक्तिः । तदो तच्च णिअदन्तोज्जेव सो देओ तेहिं मइरा-मो-
अ-मुदिअ-लोल-लोहिद-लोअणो एक-कख-तड-तण्डविद-
कुण्डलो ससि-मण्डल-पाण्डरो सोज्जेव गोरचन्दो अइसअं

(१) अयतो वस्त्रमन्धमात्र-मत्त-मधुकर-निकर-परिपीयमान-चन्द्रि-
का-चय-तन्त्राल-श्लामणित-गगन-तन्त्रान्धकारे दृश्यमाने कोऽपि काद-
म्बरी-परिमलः सकलजनैरासज्यः ।

(२) तत आलङ्घ्ये परिमले सकलैर्भगवान् पृष्ठः । यथा

(३) ततः ओविशम्भरदेवेन उक्तम् ।

सत्रञ्जोव तालङ्कोऽलं कोदूहलेण सम्भूतो । तदो तच्चरिदाऽऽ-
हिद-णत्र-णत्र-गीद-पदाइं गात्रन्तेहिं तेहिं णच्चारिदो व-
ज्जदरं ईडिदोवि कखणं विम्हत्र-कारि संवुत्तो (१) ।

विरा । ततस्ततः ।

भक्तिः । एवं बुद्ध-वराह-णरसिंह-मुखतराऽवदाराणु-
आरं कमेण कदुअ गदे दिअहे अहेदुअ-करुणेण णिच्चा-
णन्दस्स क्खम्भुअं रुअं तेण दंसिदम् (२) ।

विरा । कीदृशं तत् ।

भक्तिः । संस्तृतेन ।

भुजाभ्यामुभाभ्यां दधंश्चारुवंशो
चतुर्भिर्गदाशङ्खचक्राम्बुजानि ।
किरीटञ्च चारांश्च केयूरके च
स्रजं वैजयन्तीं मणिं कौस्तुभञ्च ॥

अपि च ।

अनाचार्यसौन्दर्यमाधुर्यधुर्यं
महौदार्यचातुर्यगाम्भीर्यशौर्यम् ।

(१) ततस्तथा निगदन्नेव स देवस्तैर्मदिरा-मोद-मुदित-लोच-लोहि-
त-लोचन एक-कर्ण-तट-ताण्डवित-कुण्डलः शशि-मण्डल-पाण्डुरः स एव
गौरचन्द्रोऽविषयं स्वयमेव तालङ्कोऽलं कौतूहलेन सम्भूतः । तदा तच्चरि-
ताहित-नव-नव-गीतपदानि यागद्विस्तैर्नर्तितो बज्जतरमीडितोऽपि
क्षयं विस्मयकारी संवृत्तः ।

(२) एवं बुद्ध-वराह-नरसिंह-मुख्यतरावतारानुकारं क्रमेण कृत्वा
गते दिवसे अहेतुककवयेन निबानन्दस्य षड्भुजं रूपं तेन दर्शितम् ।

अवैधुर्य्यधैर्य्यं सदा सौकुमार्य्यं
महस्तुर्य्यमार्य्यं तदाश्चर्य्यमासीत् ॥

विरा । ततस्ततः ।

भक्तिः । तदो तं रुच्यं पेक्खिअ परमाणन्द-णिण्णन्दो
उअच्चिद-रोमच्च-कच्चओ वज्जदरं तुवन्तो आसि णिच्चा-
णन्दो । जहा (१)

हरिस्त्वं हरस्त्वं विरिच्चिस्त्वमेव
त्वमापस्त्वमग्निस्त्वमिन्दुस्त्वमर्कः ।
नभस्त्वं क्षितिस्त्वं मरुत्त्वं मुरारे
नमस्ते नमस्ते समस्तेश्वराय ॥

अपि च ।

भुजैः षडभिरेभिः समाख्याति कश्चि-
न्निसर्गोऽग्रषड्वर्गद्वन्तेति भोस्त्वाम् ।
वयं ब्रूमहे हे महेच्छ त्वमेभि-
श्चतुर्व्वर्गदो भक्तिदः प्रेमदश्च ॥

विरा । अहो अत्यद्भुतमिदम् ततस्ततः ।

भक्तिः । तदो ईसरभावो दाव ईदिसो तस्स कधिदो ।
पेम्मावेसो सुणीअदु । एत्थ पुरे तिस्सविच्चाज्जेव पुरिसाओ ।

(१) ततस्तद्रूपं प्रेक्ष्य परमानन्द-नित्यन्द उदञ्चित-रोमाच्च-कच्चको
वज्जतरं स्तुवन् आसीत् नित्यानन्दः । यथा

केवि अणुरत्ताओ केवि मज्झमाणुरत्ताओ केवि णाणुरत्ता-
 ओ णावि विरत्ताओ । विज्झत्थिणो हि णअरविहीए अप्पा-
 णअं ओवारिअ सुरणई-सिणाणं कदुअ थिमिद-णिअ-वसणं
 खेअ आअच्छन्तं पेक्खिअ कोवि मज्जरतरं भअवदो णाम-
 पदं कोवि सरसतरं भाअवद-पज्जं कोपि पेम्म-पडिपसं ललि-
 दतर-गीदं सुणावेदि । तदो तं सुणन्तोज्जेव मग्ग-मज्झमि
 भूदले णिवडिअ थिमिद-वसण-णिवडन्त-जल-कहमिद-
 पुहवीदन-णिवडण-कहमिद-सव्वज्जे वास्य-सलिलेहिं सीम-
 न्तिद-वच्छत्थल-कहमो आणन्द-भेभलदाए सदाए बहो
 विअ विज्जुहाम-दाम-पुञ्जो विअ लुठन्तो वडेदि (१) । तधाविहं
 पेक्खिअ ते सह-अराओ चावल-दोस-दुसिदाओ हसन्तो
 कोदूहलं कुणन्ति । मुज्जत्तन्तरे णिअ-परिअणाओ उत्थाविअ
 पुणो सुरणईं लन्निअ पक्खालिद-सव्वज्जं सिणावेन्ति । एदं

(१) तत इअरभावस्तावदीदृशस्तस्य कथितः । प्रेमावेशं शृणुत ।
 अस्मिन् पुरे त्रिविधा एव पुरुषाः । केपि अनुरक्ताः केपि मध्यमानुरक्ताः
 केपि नानुरक्ता नापि विरक्ताः । विद्यार्थितो हि नगरवीथ्याम् आत्मा-
 नम् उत्तार्य सुरनदीस्नानं कृत्वा स्तिमित-निज-वसनं चेन्म आगच्छन्तं
 प्रेक्ष्य कोऽपि मधुरतरं भगवतो नामपदं कोऽपि सरसतरं भागवत-पद्यं
 कोऽपि प्रेमपरिपन्नं ललिततर-गीतं आवयति । ततस्तं शृण्वन्नेव मार्ग-
 मध्ये भूतले निपत्य स्तिमित-वसन-निपतज्जल-कहमित पुरवीथी-
 निपतन-कहमित-सव्वज्जे वास्य-सलिलैः सीमन्तित-वक्षःस्थलकहम
 आनन्द-विह्वलतया अतया बह इव विद्युद्दाम-दाम-पुञ्ज इव लुठन्
 वर्तते ।

सुणिअ णिअ-तणअस्स णअस्स वइवसिअं अणुभवइ तस्स
जणणी जण-णीदि-विसारदावि (१) ।

विरा । अहो प्रेमानन्दवैवश्यमवश्यमस्य ।

भक्तिः । अवरस्मिं वासरे वासरेस-सहस-सरिस-महा-म-
हानन्द-परवसो आचारिअ-रअण-पुर-रअण पुरदो णच्चिअ
णिअ-घरं आअच्छन्तो मग्ग-मज्जरुमि केणावि बह्माण-बन्धु-
णा बन्धु-णाहो णिअ-अणस्स देओ दिट्ठो । दिट्ठिय तं सो
सव्वङ्ग-गलन्त-सित्तो-सकाउ वाअं उवाअं अस्सं ण पेक्खिअ
किमपि गदन्तो आसि । भो भो शचीपुत्तअ विस्सम्भर भवन्तं
पभवन्तं परमं पुरिसं सव्वे णिअदन्ति । दन्तिवर-विक्रम-
विक्रम-वैभवं तुह बड्ढतरंज्जेव णिरूपेन्ति । जइ मज्जरु पाम-
रस्स एसो गओ गओ करिज्जइ तदो सच्चंज्जेव तुमं भू-मङ्ग-
ल-रूओ ईसरो सरोअ-णअणो सअंज्जेव (२) ।

(१) तथाविधं प्रेक्ष्य ते सहचराश्चापक्व-दोष-दूषिता हसन्तः कौतू-
हलं कुर्वन्ति । मुहूर्तान्तरे निज-परिजना उत्थाप्य पुनः सुरनदीं
कम्बयित्वा प्रक्षालित-सर्वाङ्गं स्नापयन्ति । इदं श्रुत्वा निज-तनयस्य
नयस्य वरिवसितमनुभाव्य तस्य जननी जन-नीति-विशारदापि ।

(२) अपरस्मिन् वासरे वासरेष-सहस-सदृश-महा-महानन्द-
परवश आचार्य-रत्न-पुर-रत्न पुरतो नर्त्तित्वा निज-गृहमागच्छन्
मार्ग-मध्ये केनापि ब्राह्मण-बन्धुना बन्धु-नाथो निज-जनस्य देवो दृष्टः ।
दृष्ट्वा तं स सर्वाङ्ग-गलन्त-सिक्तः सकाकु वाचम् उपायम् अन्यं न प्रेक्ष्य
किमपि गदन् आसीत् । भो भो शचीपुत्र विश्वम्भर भवन्तं प्रभवन्तं
परमं पुरषं सव्वे निगदन्ति । दन्तिवर-विक्रम-विक्रम-वैभवं तव
नड्ढतरमेव निरूपयन्ति । यदि मम पामरस्य एष गदोगतः क्रियते
तदा सत्यमेव त्वं भू-मङ्गलरूप ईश्वरः सरोज-नयनः स्वयमेव ।

विरा । ततस्ततः ।

भक्तिः । तदो भगवदा जादानुकम्पेण कम्पेण रोमञ्चेण
अ विलसन्त-देहं तं बह्मणपाशं पाशं मिञ्चुणो उवगदं
लच्छीकदुअ णिअदिदम् (१) । अये यस्तावदीश्वरः स खलु
दुष्प्राप्पएव सर्व्वेषां किमिति मामुपालभसे । किन्तु तवास्य
रोगस्योपशमोपाय एको वर्त्तते । तच्चेदाचरसि तदाऽयं गमि-
य्यति नात्र सन्देहो देहेऽयं तव पूर्व्वतोऽपि समीचीन एव
भवितुमर्हति ।

विरा । ततस्ततः ।

भक्तिः । तदो बह्मणबन्धुणा पफुल्ल-णोअणेण गदिदम् (२) ।
देव कोऽसौ उवाओ तदो पज्जणा भणिदं णिदंसण-रूअं
किमपि (३) । अये द्विजबन्धो बन्धोरखिलजगतां गताङ्गः सङ्गानां
भगवतः प्रेम-परायणानां प्रधानतमोऽयमद्वैताचार्य्यः । अस्य
चेत्पादोदकं पिवसि तदा पापकृतोऽयं गदो हेत्वभावे चैतु-
काभाव इति दूरीभविष्यति ।

तदो बह्मणेण गदिदम् । तुह दंसणादोज्जेव गमिस्सदि
किं उण कधिदेण उवाअ-विशेषेणेत्ति । तस्स प्पचावदो तथा-

(१) ततो भगवता जातानुकम्पेण कम्पेण रोमाञ्चेन च विलसद्देहं
तं ब्राह्मणपाशं पाशं मृत्पोरुपगतं लच्छीकृत्य निगदितम् ।

(२) ततो ब्राह्मणबन्धुना प्रफुल्लजोचनेन गदितम् ।

(३) हे देव कोऽसौ उपायस्तदा प्रभुणा भवितुं निर्दर्शनरूपं
किमपि ।

किदे सदि पुव्वदोवि समीचीण-देहे सो संवुत्तो (१) ।

विरा । किं चित्रमिदं तस्य भगवतः । तत्कथय क गच्छ-
न्तीच्छन्ती च किं तत्र भवती भवती यत इयं च्छायामात्र-
सुद्धचरी चरोकर्त्ति त्वराम् ।

भक्तिः । अज्ज अज्जउत्तो सिरिवास-वास-मज्झमि
आअदेण अद्वैअदेण सद्धं किमि णिव्विरह-रहस्स-वुत्तन्तं
कुणन्तो वड्ढि । तं अणुसरिदुं तुवरेमि (२) ।

विरा । भगवति तृतीयप्रश्नस्योत्तरमवशिष्यते शिष्यतेयं
भगवत्या मम । तदनुशाधि मां स किं मदाश्रयो भविताऽविता
वा किं माम् ।

भक्तिः । संसृतेन । अथ किम् ।

आनन्दोऽपि च मूर्त्तौ व्यापी च तथा परिच्छिन्नः ।

तद्वन्नित्यविलासोऽपि च वैराग्याश्रयो भगवान् ॥

तदेहि सहैव गच्छावः । इत्युभौ निष्क्रान्तौ ।

ततः प्रविशत्यासनस्यो भगवान् विश्वम्भरोऽद्वैताचार्यश्च परितः
श्रीवासादयश्च ।

भगवान् । सपरिहासं अद्वैतं प्रति । सीतापतिर्जयति लोकम-
लघ्नकीर्त्तिः ।

(१) ततो ब्राह्मणेन गदितम् । तव दर्शनादेव गमिष्यति किं पुनः
कथितेन उपाय-विशेषेणेति । तस्य प्रभावतस्तथा कृते सति पूर्व्वतोऽपि
समीचीन-देहः स संवृत्तः ।

(२) आर्य आर्यपुत्र श्रीवास-वास-मध्ये आगतेन अद्वैतदेवेन साङ्ग
किमपि निर्विरह-रहस्य-वृत्तान्तं कुर्व्वन् वर्त्तते । तमनुसर्त्तुं त्वरयामि ।

अद्वै । कुतोऽत्र रघुनाथो नाथो हि यदूनामयमुष्णमते ।
तत्र भवान् भगवान् ।

भगवान् । अद्वैत तव विच्छेद-च्छेदकर उपायो निरपायो
निरवधि मया चिन्त्यते । येन निरन्तराया निरन्तरा सह-
वसतिः स्यात् ।

श्रीवा । देव यद्यपि शान्ति-पुरवास एवाद्वैतोपयोगी तथापि
नवानां भक्तीनां द्वीप इवेति नवद्वीपे चरणाविर्भावावधि अत्रै-
वाद्वैत-पक्षपातः । तेन व्यापको नित्यानन्दश्चात्र ।

अद्वै । अतोत्र श्रीवासः ।

श्रीवा । सा तु तिरोभूतैव ।

भगवान् । श्रीविष्णुभक्तिः सा भवत्सु सत्सु वर्त्तत एव ।

अद्वै । इदानीं सैव विष्णुप्रिया ।

भगवान् । अथ किं सत्सु ज्ञानादिमार्गेषु भक्तिरेव विष्णोः
प्रिया ।

अद्वै । अत एव भगवानपि तामङ्गीचकार ।

नेपथ्ये भो भो विश्वजनन्या शशोदेव्या निगद्यते ।

अद्वैतस्यान्यत्र विश्रामस्थली न कार्या । ममैवाल्लभो विश्र-
मणीयो मणीयोग इव स्वयं वृत्तः । आकर्ण्य । यथाऽऽज्ञापयति
विश्वजननी । तदुच्यतां सच्चैवाद्य भोक्तव्यं भगवता विश्वम्भ-
रेणभरेण चर्षस्य मन्थरोऽयं मे देहः ।

श्रीवा । तन्ममापि मापितव्यं तत्र भोजनम् ।

भगवान् । तर्हि परिश्रमोऽस्य मद्भान् भविता वितानेन पाकस्य ।

अद्वै । अस्येति किमुच्यते अस्या इत्युच्यताम् ।

इति कश्चिदात्मनीनं तत्र प्रेषयति । स च इङ्गितं बुद्ध्या नि-
ष्क्रान्तः ।

अद्वै । श्रीवासस्य कस्यै नमति ।

भगवान् । किमाद्याचार्य्य आर्य्यः ।

श्रीवा । नित्यानन्देन देवस्य षड्भुजं रूपमवलोकितं तद्भवते
दर्शनीयमिति स्वरूपदर्शनाय यदङ्गीकृतं मद्द्वयं मद्द्वयं तत्कथं
न दर्शयते भगवताऽवताऽदृष्टं मे कीदृशमिति ।

नेपथ्ये । भो भोः षड्भुजं रूपमवलोकितम् ।

भगवान् । सावहित्यम् । मम स्वरूपमिदमेव । यदिदमद्वैत-
प्रेमपात्रम् ।

अद्वै । स्वगतम् । किमत्र भूमचे महेच्छं प्रति यदि तवैतदेव
स्वरूपं तदा दर्शनीयम् । श्यामसुन्दर-विग्रहाभिलाषो वि-
श्रान्तः । यदि स एव स्वरूपमित्युच्यते तदास्मिन् प्रेमदानिः ।

इति क्षणं परामृशति ।

श्रीवा । अस्माकमिदमेव भवद्वपुः प्रेमपात्रमत्र कः सन्देहः ।
किन्तु स्वयमेवोक्तं “तद्भवते दर्शयिष्यामि” इति कृत्वाऽसौ
निवेदयति ।

भगवान् । उन्माद-दशायां केन किं न भण्यते ।

श्रीवा । भगवन् अन्योन्मादस्तु व्याधिरेव । अयन्तु तवोन्मादो
द्रष्टृ-श्रोतृणामपि व्याधि-निर्मूलकः । किञ्च जीवस्तु वस्तुतः
जुष्टानन्देनापि विलुप्तधीरधीर एव भवति । ईश्वरस्य त्वानन्द-

स्वरूपत्वात् ज्ञानस्वरूपत्वाच्च किं केन बाध्यताम् । तेन स्वाधी-
नाऽऽनन्दः स्वाधीन-ज्ञानस्याऽयम् ।

भगवान् । सञ्चितम् । तत् खलु मदधीनं न भवति यन्मया
दर्शयिष्यते । स्वयमेव भावचक्षुषा दृश्यताम् । इति तदन्तःकरणे
स्वरूपमाविर्भावयति ।

अद्वै । चक्षुषी निमील्य प्रविधानं नाटयति ।

श्रीवा । चिरं निर्वर्ण्य । अक्षो चित्रम् । अद्वैतोऽद्वैतोपरि परि-
वर्तते । तथा हि

यदाक्षेन्द्रियवृत्तयोऽस्य गलिताः खानन्दसान्द्रो लयः

कोऽप्यन्तःकरणस्य हन्त नितरां सन्देने मन्दं वपुः ।

आत्माप्येष लयं यथावनुभवाऽऽस्वाद्ये परे वस्तुनि

प्रायोऽयं श्वसितीति बोधविषयं प्राप्नोति रोमोद्गमैः ॥

भगवान् । एवमेव तदास्वाद-सम्वादः ।

श्रीवा । भगवन्तवैव नाव्यमिदम् । वद्धिर्न दर्शितमस्माभि-
रपि न दृश्यते । इति भवतु अस्माकं तवैतदेव स्वरूपं मन्दाधनम् ।
किन्त्वधुना धुनातु भवान् । माऽतः परं परन्तप चेतोऽस्य तिरो-
धापयान्तःकरणतोऽस्य तद्रूपम् । अन्यथा समाधिसमा धिषणा-
ऽस्य न परं वद्धिश्चारिणी भविष्यति । पृच्छामश्चैतं किं दृष्टमिति ।

भगवान् । स्वयमेवासौ प्रबोध्यताम् । इति तदन्तःकरणवृत्तद्रूपं
तिरोधापयति ।

अद्वै । यदि स्फुरद्रूपं तत्किमप्यनाजोक्तयन् सन्तोषित इव चक्षुषी
उन्मील्य क्षणं तदेव पश्यन्निव दशां कामप्यभिगच्छति ।

भगवान् । अद्वैत किमीक्ष्यते ।

अद्वै । स्वप्राप्यमान इव ग्रहयन्त इव किमपि पठति ।

अकस्मादुन्मीलन्नवकुवलयस्तोमसुरभि-
 र्धनश्रेणीस्त्रिगन्धः स्तवकिततमालावलिघनः ।
 प्ररोद्धन्नीलाश्रव्यतिकरविशेषोज्ज्वलतरो
 महःपूरः कोऽयं नयनपदवो चोरयति नः ॥

अपि च । प्रश्यामचित्किरणमण्डलमध्यवर्त्ति-
 प्रत्यङ्गकं मधुरिमानृतपूरपूर्णम् ।
 वंशीकलकणितकेलिकलाविदग्ध-
 माद्यं महो घनसहोदरमाविरास्ते ॥

श्रीवा । अहो वर्त्तमानप्रयोगादतीतमपि प्रत्यक्षमन्यमा-
 नोऽयं निगदति ।

भगवान् । आनन्दस्य वर्त्तमानत्वात् । तदाकर्णय भूयोऽपि
 विवक्षुरयं सर्व्वे तूष्णीं तिष्ठन्तु ।

अद्वै । सुश्यामदीर्घघनकुञ्चितकेशपाशं
 सुभ्रूलतं खलकमुन्नतचारुनासम् ।
 आलोलशोणविपुलायतनेत्रपद्मं
 बन्धूकबान्धवसुरेखशुभाधरौष्ठम् ॥
 श्रीकृष्णकौस्तुभरमासुषमासमेत-
 वल्लःस्थलस्खलदुदारसुतारहारम् ।
 आपादलम्बिवनमाल्यसुपाल्यमानं
 सदृत्तदोर्धतरपीवरबाहुदण्डम् ॥

श्रीवा । कथमकस्मादस्यैवमभिनिवेशो जातः ।

भगवान् । श्रूयताम् ।

ध्यानाभ्यासकृता स्फूर्तिः स्फूर्तिः सा तु चिराद्भवेत् ।

याऽऽकस्मिकी हृदि हरेः साऽवतार इवाऽपरः ॥

श्रीवा । एवमेव । “सकृद्यद्दर्शितं रूपमेतत् कामयतेऽनघ”
इति नारदस्य प्राग्जन्मनि दर्शितमित्यवतारसूचकम् । ध्रुवस्य
त्वभ्यासकृता स्फूर्तिः । किन्तु भगवन् विना चिराभ्यासयोगेन
कथं भगवत्-प्रकाशयोग्यताऽन्तःकरणस्य ।

भगवान् । अवधेहि ।

पुरोऽनुग्रह एवास्य खोदयाधारधावनः ।

उदयात् पूर्वमर्कस्य विनिवृत्ति तमोऽरुणः ॥

श्रीवा । किमयमद्यापि साक्षादेव वीक्षते किम्बेक्षितमनु-
वदति ।

भगवान् । पृच्छ्यताम् ।

श्रीवा । अद्वैतं प्रति । भो भो मद्दानुभाव किं पश्यसि किम्वा
दृष्टमनुवदसि ।

अद्वै । आनन्दान्धुलित इव किञ्चिदाद्यमवगाह्य ।

अस्मादिभोर्वहिरूपेत्य मद्दोऽतिनील-

मन्तर्ममाविशदद्ये क्षणतस्तिरोऽभूत् ।

तेनातिदुःखितमना वहिरात्तद्वद्विष्टः

पश्यामि तत् पुनरिहैव निमग्नमासीत् ॥

श्रीवा । बोद्धासम् । भगवन् फलितमस्मद्वचः ।

भगवान् । तन्द्रा-दोषोऽयमस्य ।

श्रीवा । आनन्द-तन्द्रा खल्वियं कुतोऽस्य दोषः ।

भगवान् । अद्वैतं प्रति । अद्वैत जाग्रत्सप्ताऽयं भवतः ।

अद्वै । साम्यद्वयमिव ।

नवकुवलयदामश्यामलो वामजङ्घा-

क्षिततदितरजङ्घः कोऽपि दिव्यः किशोरः ।

त्वमिव स स इव त्वं गोचरो नैव भेदः

कथय कथमहो मे जाग्रतः स्वप्न एषः ॥

भगवान् । अद्वैत तवैवायं वासनाऽवगाही दोषः । यतस्त्व-
मेवैवं पश्यसि नापरः कोऽपि ।

श्रीवा । क एवंविधभाग्यवानास्ते यस्त्वां तथा पश्यतु ।

भगवान् । सोपहासम् । श्रीवास भवानपि अद्वैतपथ-पति-
तोऽभूत् ।

श्रीवा । कृष्णेन सच्च तवाद्वैतं यत् तत् पथ-पातिन एव वयम् ।
कोऽत्र सन्देहः ।

भगवान् । एवञ्चेत् भवतोऽपि तेन सच्चाद्वैतम् ।

श्रीवा । भगवन् मैवं वादीः । त्वच्चरणारविन्द-मकरन्द-
कणाऽऽस्वाद-भाजां नैष पन्थाः ।

भगवान् । तर्हि मयि कथं तदारोपयसि ।

श्रीवा । न ह्रीदमारोपणं स्वभावोऽपि भावो नापञ्चेतुं
शक्यते । किन्तु नायमद्वैताचार्यस्य दोषः । अपि तु तवैव ।
यतस्त्वयोक्तं “तद्भवते दर्शयिष्य” इति । नेपथ्ये । सत्यं सत्यम् ।

श्रीवा । जितमस्माभिः । यदिदं दैववच इव नरेज्जितमभूत् ।
पुनस्तत्रैव । अये सत्यमेव शचीदैव्या कृतपाकक्रियया तनयेन समम-
हैतागमनं प्रतीक्ष्यते । गगनमध्यमध्याह्णच्छायं भगवान् मार्तण्डः ।

श्रीवा । श्रुतिमभिनीय । माऽतः परमत्र विलम्बनीयम् । भोः
कथय विश्वजनन्यै । एते वयं श्रीविश्वम्भरेण सममहैतादयस्त्र-
लिता । इति सर्व्वे यथायथं निष्क्रामन्ति । इति निष्क्रान्ताः सर्व्वे ।

सर्वावतारदर्शनो नाम द्वितीयोऽङ्गः ॥

तृतीयाङ्कः ।

ततः प्रविशति मैत्री ।

मैत्री । इद्दी इद्दी पराणमेत्त-उव्वरिओ जो एको अन्ह-
वंसस्स कडम्बो विराओ जीवदित्ति सुदं । तं ण आणे कच्चिं
वट्टदि । अहंपि जंनाममेत्तेण जीवामि । मंपि सो ण आणेदि ।
ताउद्देसं करोमि । इति परितो विलोक्य (१) । अम्मो का इयं
परदे आअच्छदि (२) । संखुतमाश्रित्य ।

आनन्दमूर्तिरमृतद्रववत् समन्ता-
दङ्गप्रभां तत इतः सरसां किरन्ती ।
आसादयन्त्यतितरां करुणाकटाक्षै-
रन्तर्विष्णुद्विमखिलस्य पुरोऽभ्युपैति ॥

(१) हा धिक् हा धिक् प्राणमात्रमुद्भूतो य एकोऽस्मदंसस्य कडम्बो
विरागो जीवतीति श्रुतम् । तं न जाने कुत्र वर्त्तते । अहमपि यन्नाम-
मात्रेण जीवामि । मामपि स न जानाति । तदुद्देशं करोमि ।

(२) अहो का इयं पुरत आगच्छति ।

इति सविस्मयमाशोकावति । ततः प्रविशति ।

प्रेमभक्तिः । पुरोऽवबोक्त्वा । अहो केयम् ।

नामैकमात्रं वपुरादधाना

विस्त्रानकान्तिः परितोषदीना ।

सोत्कण्ठमस्रमुखमीक्षमाणा

शनैः शनैर्मत्पूरतोऽभ्युपैति ॥

मैत्री । निपुणं निभाव्य । अस्मद्दे इयञ्जेत् प्रेमभक्ती-जननी

कहिणल्लक्षणेण लक्ष्मीञ्चिदि । ता उपसप्पिअ पणमामि (१) ।

इत्युपसृत्वा । देवि वन्दिस्सि मेत्ती-णामधेअण मए (२) ।

प्रेम । सचमत्कारम् । कथं मैत्री त्वमसि । एहि वत्से एहि

इत्यादि । मैत्रि कथय कथमेकाकिनी दुरवस्थिता भ्रमसि ।

मै । कलि-परिअणोहिं णिज्जिदेसु अन्ह-सपक्खेसु भअ-
भेहलिदा जीविदं गेह्मिअ पलाइदा । अतो मे दुरवत्थं किं
पुच्छसि (३) ।

प्रेम । वत्से निर्भयमतः परं स्थीयतां मत्सङ्गेनैव । तव माता-
महभगिन्यस्मि ।

मै । कथं विअ (४) ।

(१) अस्मद्दे इयमेव प्रेमभक्ति-जननी कथितेन लक्षणेन लक्ष्यते ।
तस्मादुपसर्प्य प्रब्रमामि ।

(२) देवि वन्द्यसे मैत्री-नामधेयया मया ।

(३) कलिपरिजनैर्निर्जितेषु अस्मत्सपक्षेषु भयविक्रान्तिता जीवितं
महतीला पणायिता । अतो मे दुरवस्थां किं पृच्छसि ।

(४) कथमिव ।

प्रेम । आमूलमाकलय ।

भगवदनुग्रहनामा जनको भगवज्जनासक्तिः ।

जननी तयोस्तु समयेऽजनिषत भूरोप्यपत्यानि ॥

अपि च ।

एको विवेकनामा तनयो वक्ष्यस्तु भक्तिसंज्ञिकाः कन्याः ।

तस्य विवेकस्य सुमतेरनक्षया नाम दुहिताऽऽसीत् ॥

अपि च ।

अनक्षया समभावं पतिमासाद्य स्वभावजं शुद्धम् ।

मैत्रीमक्षत पुत्रो भवतीं मत्तोषसन्धात्रीम् ॥

अपि च ।

कन्यकाः सरसनीरसभावादाययुर्द्विविधतां प्रथमं ताः ।

नीरसास्तु बद्धधागुणयोगाद्भेजिरेऽथ दशतां रसभाजः ॥

उज्ज्वलाद्भुतशमाश्च हसश्च प्रेम वत्सल इतीह रसाः षट् ।

उत्तमा इति तदाश्रयभाजो भक्तयश्च षडमूरतियोग्याः ॥

मै । चरमा हि प्रेम-रसभक्ती (१) ।

प्रेम । अथ किम् । तथा हि

सर्व्वे रसाश्च भावाश्च तरङ्गा इव वारिधौ ।

उन्मज्जन्ति निमज्जन्ति यत्र स प्रेमसञ्ज्ञकः ॥

खण्डानन्दा रसाः सर्व्वे सोऽखण्डानन्द उच्यते ।

अखण्डे खण्डधर्मा हि पृथक् पृथगिवाऽऽसते ॥

(१) चरमा हि प्रेम-रसभक्तिः ।

एष ते व्याख्यातो निजान्वयः ।

मै। देवि दाणिं तुमं एआइणी कच्चिं वञ्चसि (१) ।

प्रेम। मैत्रि अस्माकमाश्रयभूतस्य भगवतः कस्यापि श्रीवि-
श्वम्भरस्य विहितसर्वावतारलीलस्य सम्प्रति वृन्दावनेश्वरो-भा-
वमनुचिकीर्षोरनुज्ञया सकल-लोकस्य हृदय-शोधनाय सा-
धयामि ।

मै। कच्चिं (२) ।

प्रेम। यत्र खलु तद्भाव-भावुक-सुभगभावुकतया सर्व-
भुवन-प्रियभावुकस्य तस्य तन्नृत्यानुकरणं भविष्यति ।

मै। सोज्जेव को पदेसो (३) ।

प्रेम। आचार्य्यरत्नस्य पुराङ्गणम् ।

मै। कथं दाव ईसरो ऊबिअ इत्थीभावेण णच्चिस्सदि (४) ।

प्रेम। बाले न जानासि । ईश्वरः खलु सर्व्वरसः । सर्व्वेषां
भक्तानामाशयानुरोधादिचित्रामेव लीलां करोति । स्व-स्व-
वासनानुसारेण भक्तास्तान्तामनुकुर्व्वन्ति । अतः केषाञ्चिन्नि-
मृतानां भागवतानां चेतसि तद्भावमावेशयितुं सर्व्वोत्तमां तद-
नुकारलीलां करिष्यति । यतः परमन्यत् सरसन्नास्ति ।

(१) देवि इदानीं त्वं एकाकिनी कथं प्रजसि ।

(२) कथम् ।

(३) स एव कः प्रदेशः ।

(४) कथं तावत् ईश्वरो भूत्वा स्त्रीभावेन नर्त्तिष्यति ।

मै । कथेहि तं णञ्चं किं अङ्गरूपं किम्वा पइणञ्चं (१) ।

प्रेम । अङ्गरूपमेव ।

मै । कथेहि को कस्स भूमिञ्चं गहिस्सदि (२) ।

प्रेम । वत्सेऽवधारय । अद्वैतस्य रुद्रत्वेनात्मत्वं स्वस्य च श्रीरा-
धास्वरूपप्रदणमन्यजनाशक्यं परम-रहस्यत्वेनायोग्यञ्च मत्वा ।

अद्वैतमापादयदीशवेशं

स्वयञ्च राधाकृतिमग्रदीप्तः ।

इति प्रतीतिः किल वस्तुतस्तु

स एव देवो द्विविधो बभूव ॥

अद्वैतो वेशमात्रेण केवलं चरितार्थताम् ।

अगमत् किन्तु तत्रासीदाविर्भूतः स्वयं हरिः ॥

अपि च । हरिदासः हृत्तधारो मुकुन्दः पारिपार्श्वकः ।

वासुदेवाचार्य्यनामा नेपथ्यरचनाकरः ॥

श्रीराधाकृष्णसंयोगकारिणी जरतीव सा ।

योगमाया भगवतो नित्यानन्दतनुं श्रिता ॥

मै । समाइआओ केऽमी (३) ।

प्रेम । अधिकारिणो ये अस्मिन्नर्थे स्वयमेव भगवानवाद्भीत-
प्रागेव । यथा

(१) कथय तद्वृत्तं किमङ्गरूपं किम्वा परिचयम् ।

(२) कथय कः कस्य भूमिकां गच्छति ।

(३) समाजिकाः केऽमी ।

हे श्रीवास स्वयमवहितेनाद्य भाव्यं त्वयास्मिन्

योग्यो यः स्यात् स विशति यथा नापरस्तदिधेयम् ।

इत्यर्होक्ते श्रीवासेनाभाणि । देव कस्मिन् कर्मणि योग्या-
योग्यव्यवस्था करणीया । कुत्र वा प्रवेशः कारयितव्य । इति
पुनर्देवेनाप्यवादि ।

श्रीराधाऽत्र स्वयमियमहो नूनमाचार्य्यरत्न-

स्यावासस्याङ्गणभुवि रसाह्वक्तमाविर्भवन्ती ॥

मैत्री । तदो तदो (१) ।

प्रेम । ततः श्रीवासेन मनसि सन्दिदानेन भगवद्वच इति
विहितनिश्चयेनापि गङ्गादासनामा भगवतः परमाप्तो भूसुर-
वरो द्वारपालत्वेन न्ययोजि ।

मै । तदो तदो (२) ।

प्रेम । भगवता पुनरपि श्रीवासो निजगदे । श्रीवास भवता
नारदेन भवितव्यम् । शुक्लाम्बरेण तव स्नातकेन भाव्यम् ।
गाथकाः श्रीरामादयस्तव सद्बोदरास्तयः । आचार्य्यरत्नवि-
द्यानिधौ चेति देवेनैव नियोजिताः । अतः परं न केषामपि
तत्र प्रवेशः । किन्तु श्रीवासादि-सद्बोदर-बधूभिः सद्वाचार्य्य-
रत्न-मुरारि-बधू-प्रभृतयः प्रागेव तत्र प्रविश्य स्थिता अधिका-
रभाजश्च ताः । नेपथ्ये । मृदङ्गतालादिध्वनिः ।

(१) ततस्ततः ।

(२) ततस्ततः ।

प्रेम । वत्से श्रुतम् । अयमारब्धः पूर्वैरङ्गाङ्गभूतः प्रत्याहारः ।
पुनर्नेपथ्ये ।

जयति जननिवासो देवकीजन्मवादे

यदुवरपरिवत्सैर्दोभिर्दस्यग्नधर्मम् ।

स्थिरचरदृजिनग्नः सुस्मितश्रीमुखेन

त्रजपुरवनितानां वर्जयन् कामदेवम् ।

अपि च । सम्पूर्णेन्दुमुखी सरोजनयना कोकस्तनी कैरव-

स्नाया कम्पुश्चिरोधिरम्बुधिभुवो गर्वस्य सर्वङ्गषा ।

मङ्गल्यैरिह वस्तुभिर्विरचिता नान्दीव हृन्दावन-

क्रोडाकौतुकनाटकस्य दिशतु श्रीराधिका वः शुभम् ।

प्रेम । सत्यमेवैतत् । यन्निरटङ्कि मया । यदसौ हृत्तधार-
भूमिको हरिदासः श्रीभागवतपद्यं मङ्गलं कुर्वन्नान्दीं पपाठ ।
तन्मन्ये एकाङ्को भाणो व्यायोगो वा रूपकमत्र निरूपयितव्य-
मनेन । यतो नेपथ्ये गीयते नान्दीत्यादि तयोर्लक्षणम् । तद्वत्से
तवास्य दिदृक्षा वर्त्तते ।

मै । कर्हि मे तारिसं भागधेयं (१) ।

प्रेम । का ते चिन्ता मया सह वर्त्तितव्यम् । मत्प्रभावात्
केनापि भवती न लक्षणीया । त्वदनुरोधान्मयाऽपि त्वन्निकट
एव तथा भूत्वा स्थातव्यम् ।

मैत्री । अणुगृहीदहि (२) ।

(१) कदा मे तादृशं भागधेयम् ।

(२) अनुगृहीतास्मि ।

प्रेम । तदेहि । इति निष्क्रान्ते ।

प्रवेशकः । ततः प्रविशति गृहीतद्वन्द्वधारभूमिको चरिदासः ।

कियदरे उपविष्टे अलक्षिताऽऽकारे प्रेमभक्तिमैत्र्यौ च ।

हृत्त्रै । पुष्पाञ्जलिमञ्जलौ कृत्वा ।

भासा भास्वरयन् दिशो विशदया कान्तिं द्विजश्रेणिजां

विभ्राणः परितोलसत्परिमलः प्रोद्दामसन्तोषभूः ।

शुद्धः पादसरोरु^१ भगवतः पुष्टिं नखेन्दुश्रियां

तन्वन् हास इवैष नाद्वयरक्षसः पुष्पाञ्जलिः कीर्यते ॥

इति तथा करोति ।

प्रेम । निर्वर्ण्य । सुविहितमेव विहितं भवतां । यद्यपि नेपथ्य-

एव नान्दी पठिता तथापि रङ्गपूजाप्रसङ्गेन भगवत्पद एव

पुष्पाञ्जलिः कीर्णः । पश्य वत्से पश्य ।

हारो कण्ठे श्रवणयुगले कुण्डली चावतंसो

सखी भूयस्युरसि भुजयोरङ्गदो कङ्कणी च ।

अप्युष्णोषो शिरसि पदयोर्नूपुरी नाव्यलक्ष्या

मूर्त्तस्तेजोभर इव पुरो चरिदासप्रतीकः ॥

मै । देवि ण क्व अत्रं सत्यीओ मग्गो (१) ।

प्रेम । श्रूयताम् ।

शास्त्रीयः खलु मार्गः पृथगनुरागस्य मार्गोऽन्यः ।

प्रथमोऽर्हति सनियमतामनियमतामन्तिमो भजते ॥

(१) देवि न खलु अयं शास्त्रीयो मार्गः ।

मै। अणिअद-मगणे चलयन्तस्स विलम्बेणज्जेव गम्भ-लाहो
होइ (१) ।

प्रेम । इदमनैकान्तिकम् । तथा हि

वन्यासु तरणिसरणिर्जवेन गम्यं नयत्यनियताऽपि ।

न सच्चजकुटिलेषु पुनर्नदीप्रवाहेष्वतिनियताऽपि ॥

तदलमनया वार्त्तया ष्टणुमस्तावत् किमयं प्रस्तौति ।

सूत्र । अलमतिविस्तरेण भो भो अद्याहं भगवतः कमलयोगे-
श्वरणोपकण्ठाद् दैनन्दिन-वन्दनादिकं निर्व्वाह्य निवर्त्तमानो
मानोन्नतेन दैवात्तत्रैवोपसीदता नारदेनाऽऽदरेण समादि-
ष्टोऽस्मि । यथा हृद्दो गन्धर्व्वराज राजमानोऽतिचिराय मम
मनोरथो वरीवर्त्ति । भवद्भिर्नरीनृत्यमाना भगवतः श्रीवृन्दावन-
विहारिणः काऽपि केलिकौमुदी नयनविषयीकर्त्तव्येति । तद्यथा
सम्पद्यतेऽद्य ते तथा कौशलेन भवितव्यम् । तदहं तत्र यतिष्ये ।
इति पुरतोऽवबोध्य । भो भो इत इतः ।

प्रविश्य । पारिपार्श्विकः । किमाज्ञापयसि भाव ।

सूत्र । मारिष अद्याहमुपरोधितोऽस्मि तत्र भवता भगवता
नारदेन ।

पारि । कथमिव ।

सूत्र । भगवतः कमलयोगे- । इत्यादि पठति ।

पारि । भाव कथमयमात्मयोगेर्भगवत आत्मजः सनक-

(१) अनियतमार्गेण चलतो विलम्बेनैव गम्य-लाभो भवति ।

समन्दनादीनामवरज आत्मारामो ब्रह्मभूतः सतत-ब्रह्मान-
न्दानुभव-भक्ति-सुभगम्भावुकः श्रीकृष्णस्य लौकिकीं केलि-
मनुबद्धकृष्णस्वामिदमभ्यर्थितवान् ।

सूत्र । अस्ति रक्षसम् ।

आत्मारामाश्च मुनयो निर्यन्था अप्युत्क्रमे ।

कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिमित्यभूतगुणो हरिः ॥

इति भागवतीया गाथा ।

पारि । भवतु नाम भक्तिं कुर्वन्तु । कथं लौकिकाचरितेऽनु-
रज्यन्ति ।

सूत्र । मैवं वादीः ।

अलौकिकीतः किल लौकिकीयं

लीला हरेरेति रसायनत्वम् ।

लीलावतारानुकथाऽतिमृद्दी

विश्वस्य दृष्ट्यादिकलापलिकी ॥

अत उक्तम् । “भजते तादृशीः क्रीडा याः श्रुत्वा तत्परो
भवेत्” इति साधारण-जन-परमेव । विशेषतस्त्वयं श्रीनारदो
वृन्दावन-विनोद-प्रियः । श्रीगोपालमहामनोर्हृषिपि तेन यु-
क्तमेवैतत् । तदविलम्बितमेव सम्पद्यतां पात्रवर्गस्य भूमिका-
परिश्रमः ।

पारि । भाव क्षणमपेक्ष्यतां यावदसौ मुनिवरः समायाति ।

सूत्र । आगतप्राय एव । न खलु तादृशमन्तरीक्षचारिणां
पर्यटनविलम्बः ।

- पारि । एवञ्चेत् कः प्रयोगोऽनुष्ठातव्यस्तदप्यनुज्ञायताम् ।
 सूत्र । गृहीत्वा जरतीभावं या देव्या योगमायया ।
 सम्पद्यते दानलीला सैव राधामकुन्दयोः ॥
- पारि । कथमेषा त्वरितं सम्पादयितुं शक्यते ।
 सूत्र । कथमिव ।
 पारि । श्रूयताम् ।
 तस्मिन् प्रयोगे भवतस्तनूजाः
 सर्वा विशेषाङ्गणनाप्रवीणाः ।
- सूत्र । साशङ्कम् । कथय तासां स्वस्थिति ।
 पारि । स्वस्थेव । किन्तु
 वृन्दावनं ताः प्रययुः प्रमोदात्
 सम्भूय गोपीश्वरपूजनार्थम् ॥
- सूत्र । किं करोमि कथमेतन् नारदः प्रत्येतु । अहो तद-
 भिशापाङ्गयेन भाव्यम् ।
- पारि । अलमलं चिन्तया ता अपि समागतप्राया एव ।
 सूत्र । हन्त मारिष न जानासि ।
 वर्तमानभिज्ञाः किल ताः कुमाय्या
 न चोपयुक्ताः कतमोऽस्ति बन्धुः ।
 दानद्रवोत्सिक्तकरः कराल-
 स्तम्बेरमो यत्र समेघधामा ॥
- पारि । भाव अस्ति तासां सङ्गे योगमाया-प्रभावा जरती
 भवच्छूः ।

सूत्र । विदस्य । तदा निश्चिन्त एवास्मि ।

या न पश्यति पन्थानं न शृणोति च या वचः ।

सा किं करोतु साक्षाद्यं या जरेव शरीरिणी ॥

पारि । मैवं वादीः ।

महाप्रभावा खलु योगिनी सा

वयो न तस्या मतिविश्रवाय ।

क्रमेण बृद्धा विधुमण्डलीयं

न ग्लायति द्योतत एव कामम् ॥

नेपथ्ये । इहो गन्धर्व्वपते को विशम्भस्तदभिनयस्य ।

सूत्र । श्रुतिमभिनीय । मारिष पश्याऽयमुत्कण्ठमानो मुनि-

वरः सप्रमोदमभिनेष्यमाण-विलोकनार्थं त्वरमाण आगच्छति ।

अस्माकन्तु न काऽपि सामग्री सम्पद्यते । तद्वयमितो गत्वा

तासामेव कुमारीणामनुसन्धानाय यामः ।

पारि । यथारुचितं भवते । इति क्षणं नर्त्तित्वा निष्क्रान्तौ ।

(प्रस्तावना ।)

ततः प्रविशति ज्ञातकेनानुगम्यमानो नारदः ।

नारदः । अये गन्धर्व्वराज किमपरं विलम्बसे । इति तमनु-

सन्दधाति ।

प्रेम । वत्से मैत्रि पश्य पश्य ।

असे निधाय मङ्गतीं रणयन् प्रकोष्ठे

वामेतरे वलयवत्कलिताक्षमालः ।

विद्युद्विकस्वरविकीर्णजटाकलापः

कैलासकान्तिरयमेति सुरर्षिरग्रे ॥

वत्से प्रणमैनम् । मद्भाभागवतोत्तमोऽयं मुनिवरः । यस्य
खल्वियं गाथा ।

अहो देवर्षिर्धन्योऽयं यत्कीर्त्तिं शार्ङ्गधन्वनः ।

गायन् माद्यन्निदं तन्व्या रमयत्यातुरं जगत् ॥

मै । प्रणम्य । देवि तु ए भण्डं । सिरिवासो णारदो ऊवि-
स्तदि । कचं दाणिं सञ्ज्जेव णारदो आअओ (१) ।

प्रेम । अस्य सहज-नारदाऽऽवेशत्वान्नारदरूपता व्यक्तैव ।
अद्वैतादेस्तु तत्तदारोपः । तत्त्वया यथादृष्टमेव प्रतीयताम् ।

नार । भो भोः स्नातक कथमत्र कोऽपि न दृश्यते ।

स्नात । सुरर्षे गन्धर्व्वराजस्तु वृन्दावन एव नर्त्तितव्यमिति
तत्रैव ससामग्रीको गतवानस्ति । एहि तत्रैव गच्छावः ।

नार । इदं वृन्दावनं न भवति ।

स्नात । भो मद्भात्मन् अतिशयदर्पोत्कर्षेण स्वात्माऽपि वि-
स्मृतो भवता । यच्च तथा वृन्दावन-परिचय-चातुर्य-धुर्योऽपि
वृन्दावनं न परिचिनोषि ।

नार । भोः स्नातक सत्यमेवोक्तं भवता ।

आनन्दोन्मादलुप्तान्तर्वह्निष्करणवृत्तयः ।

परिचिन्वन्तु के सम्यगात्मानं किमुतापरम् ॥

तदादिश तस्य पन्थानम् ।

(१) देवि त्वया भणितम् । श्रीवासो नारदो भविष्यति । कथमि-
दानीं स्वयमेव नारद आगतः ।

स्नात । भो इत इतः । इत्युभौ नाच्येन परिक्रामतः ।

प्रेम । निरूप्य । अहो महाभागवतस्य नैसर्गिको वृन्दावनरतिः ।

नार । नाच्येन कियद्दूरं गत्वा । चन्त भोः ।

यत्पारे विरजं विराजि परमव्योमेति यद्वीयते

नित्यं चिन्मयभूमिचिन्मयलता कुञ्जादिभिर्मञ्जुलम् ।

सान्द्रानन्दमहोमयैः खगमृगव्रातैर्वृतं सर्व्वत-

स्तद्वृन्दावनमीक्ष्यते किमपरं सम्भाव्यमदृष्टोः फलम् ॥

यत्र स्वयं स्वयम्भूरप्यस्मत्पिता यत्किञ्चिदेव जन्माऽभिलषि-
तवान् । तथा च पौराणिकी गाथा ।

तद्गुरिभाग्यमिह जन्म किमप्यटव्यां

यद्वौकुलेऽपि कतमाङ्घ्रिरजोऽभिषेकम् ।

इत्यादि । इत्येतदेव पद्यमुपवीक्ष्य यन्नटति ।

स्नात । एवञ्चेत् प्रतिपदमेव भवता प्रेमानन्दविक्कलेन भूयते
तदा कथं गम्यताम् ।

नार । धैर्य्यमवश्यम् । आदिश मार्गम् ।

स्नात । इत इतः । इत्युभौ पुनर्नाच्येन परिक्रामतः । नेपथ्ये ।
मुरलीध्वनिः ।

स्नात । देवर्षे इदमेव वृन्दावनम् । यदेष भगवतो मुरली-
कल आकर्ण्यते ।

नार । श्रुतिमभिनीय । अये सत्यमेवात्य । तथा हि

मधुरिमसरवापीमत्तचंसोप्रजल्पः

प्रणयकुसुमवाटीमृङ्गसङ्गीतघोषः ।

सुरतसमरभेरीभाङ्गतिः पूतनारे-

र्जयति हृदयदंशी कोऽपि वंशीनिनादः ॥

प्रेम । वत्से भगवतः श्रीकृष्णचन्द्रस्य प्रवेशो भविता । तदि-
दानो विस्मय्यतामाजन्मदुःखम् । सफलीक्रियेताञ्च नयने ।

मै । सर्व्वं तुच्च चरण-प्रसादादोज्ज्वल (१) ।

नार । निपुणं निभाञ्च ।

स्नात । सत्यमेव ब्रजराजकुमारस्यैव वंशीनिनादोऽयम् ।

यतः । विततिरपि गिरीणां मुञ्चतीवाश्रुधाराम्
पुलकयति तद्वृणां वीरुधाञ्चैष वर्गम् ।
विदधति सरितोऽपि स्रोतसः स्तम्भमुच्चै-
र्हरि हरि हरिवंशीनाद एवोज्ज्वलते ॥

इत्थेतदेव पद्यं पूर्व्ववदुपवीक्ष्ययमुच्यते ।

स्नात । यथार्थमेवैतन्नटनम् । यतः

श्रुतिभिरपि विमृश्यं ब्रह्मसम्पत्तिभाजा-

मपि पुरु रसनीयं मूर्त्त आनन्दसारः ।

यद्वच्च भविताऽद्य श्रीलशम्भुस्वयम्भू-

प्रमृतिभिरभिवन्द्यं पादपद्मं दृशोर्नः ॥

तद्देवर्षे क्षणमपवार्य्यं स्थातुं युज्यते । किमसौ सच्चरैरेवो-
पसर्पति किम्वा सौभाग्य-रस-गभीराभिराभीर-भीरुभिरिति
सहसोपसर्पणमसाम्प्रतम् ।

(१) सर्व्वं तव चरण-प्रसादादेव ।

नार । सत्यमात्य तदेवमेव कुर्व्व । इति तथा स्थितौ ।

ततः प्रविशति कदम्बतट-काण्ड-छाताऽऽलम्बस्त्रिभङ्गी-ललितो मुरली-
वादयन् कतिपयैः सखिभिः सह श्रीकृष्णः ।

श्रीकृष्णः । सखे रम्यमिदं वृन्दावनस्य सौभाग्यम् । तथा हि

हसन्ती वासन्ती वलितमुकुलो बालवकुलो
विशोकश्चाशोकः सुलभविचयसम्पकचयः ।

अनागः पुन्नागः स्तवककमनः पश्य सुमनः-
कुटीरः पाटीरश्चसनसुरभिर्भाति सुरभिः ॥

वयस्याः । भो वयस्य तुज्जर एदं कीला-काण्णं कथं रम-
णिज्जं ण ऊवित्तादि (१) ।

प्रेम । निर्वर्ण्यं । अहो किमेतत् ।

अयं नैवाहैतो वत न तदिदं वेशरचना-
कलाशिष्यं किन्तु स्वयमिह हरिः प्रादुरभवत् ।
यथार्थं वस्त्रेव प्रथयति चमत्कारमधिकं
यथार्थस्याकारः सुखयति च सन्देहयति च ॥

पुनर्निभाज्य सपरामर्शम् ।

अकृष्णः कृष्णत्वं व्रजितुमसमर्थो हि भवति
स्वयं कृष्णो नानाकृतिकृतिसमर्थोऽपि भवति ।
ग्रहीतुं योग्यः स्यादवयवकलापं ह्यवयवी
कथङ्कारं धत्तामवयवविशेषोऽवयविताम् ॥

(१) भो वयस्य तव इदं कीला-काण्णं कथं रमणीयं न भविष्यति ।

तदयमद्वैत एव न भवति । नाऽपि वेशरचना-कौशलम् ।
किन्तु स्वयं कृष्ण एवावतीर्षः ।

नार । दूरान्निभास्य सानन्दम् । अहो किमेतत् ।

सान्द्रानन्दरसाब्धिमन्यविदितं सङ्गत्तगोष्ठ्यां कृपा-
मोहिन्या परिवेषितं रतिमतां वृन्देन तत्राभितः ।

नानारूच्यनुपानतः प्रतिमुञ्जः पीतञ्च पूर्णं सदा
नो जीर्यत्यपि नोपयाति विह्वलं श्यामामृतं किञ्चन ॥

अपि च ।

नवजलधरधामा कोटिकामाऽभिरामः

परिणतशरदिन्दुस्निग्धमुग्धाऽऽननश्रीः ।

नवकमलपलाशश्रेणिदीर्घारुणाक्षो

दशनकुसुमकान्तिश्रान्तविम्बाधरौष्ठः ॥

इत एवाभिसर्पति । तदेहि कुञ्जाऽन्तरितौ भूत्वा पश्यावः ।

ज्ञात । एवमेव । इति तथा कुबतः ।

कृष्णः । सखे सुबल सखे श्रीदामन् सखे सुदामन् कुसु-
माऽऽसवो नाम वटुः प्रियसखो मे कथं न दृश्यते । तदेतं
मृगयत ।

सखायः । यथाज्ञं मृगयाम । इति तदन्वेषणं नाटयन्ति ।

प्रविश्याऽपटीक्षेपेण सम्भ्रान्तो विदूषकः । भो वञ्चस्व परित्राहि
परित्राहि (१) ।

(१) भो वयस्य परित्राहि परित्राहि ।

श्रीकृष्णः । कथं भीत इव लक्ष्यसे ।

विदू । वञ्चस्स एआ जोइणी जरदीव्व दीसमाणा दैवोपसस-
ललिद-बाल-ललणाओ पञ्चसाओ वण-मज्झन्दि आणिअ
गोवीसर-पूअणत्थं किदाऽऽरम्भा दिट्ठा । तुच्च पुस्येण अहं उ-
व्वरिओ । मं गहिअ णूणं बलिं दास्सदिस्सि मे भअं जादं (१) ।

कृष्णः । विशस्य । वयस्य सुबल किमेतत् ।

सुब । ज्ञातमिदस्येनैव मया । अद्य खलु गोपीश्वर-पूजनकृते
गुरु-जन-कृते गुरु-निवारणेऽपि मातामह्या मद्याऽऽचरणया
बलतो बलतो हर्षोत्कर्षतः स्वच्छन्दतो वनगमनाय प्रवर्त्तयि-
ष्यते राधा । तत्र तामेव जरतीमालोक्य योगिनी भ्रान्त्याऽयं
वदुर्विभाय । विभाऽऽयता हि सा स्वभावादेव देवमायेव ।

विदू । होही जइवि एव्वं तच्चवि पिअ-वञ्चस्स-इत्थे णिपडि-
स्सन्ति सव्वाओ । जं गोउल-वासिणीणं इत्थी-कुरङ्गिणं रङ्गि-
णं क्खु पिअ-वञ्चस्सस्स गुण-गणो वाउरा-जालो (२) ।

नार । भोः स्नातक अतःपरमत्रावस्थातुं न युज्यते । तदेहि
योगप्रभावेण नभश्चरौ भूत्वा पश्यावः । इति निष्क्रान्तौ ।

(१) वयस्य एका योगिनी जरतीव दृश्यमाना दैवोपसन्न-कलित-
बाल-ललना पञ्चवा वनमध्ये आनीय गोपीश्वरपूजनार्थं कृताऽऽरम्भा
दृष्टाः । तव पुस्येण अहमुद्धतः । मां गृह्योत्वा नूनं बलिं दास्यति । इति
मे भयं जातम् ।

(२) होही यद्यपि एवं तथाऽपि प्रिय-वयस्य-इत्थे निपतित्यन्ति
सर्वाः । यो गोकुल-वासिनीनां स्त्री-कुरङ्गिणीनां रङ्गिणीनां खलु प्रिय-
वयस्यस्य गुण-गणो वागुरा-जालः ।

नेपथ्ये । हन्त आत्मे केन पश्येव गोपीश्वरमनुसरामो यतः ।

विरहस्य ठाये ठाये दारुणं सो वनगजो धूर्त्तः ॥

कज्जुह सदाजिवग्गं हेला-कखूण-करदण्डो (१) ।

सुव । वयस्य फलितमस्मद्वचः ।

कुसु । मए जं उत्तं वञ्चणं तं किं ण फलिसिद्धि । ताअणी-
अञ्जेव गव्वमुव्वहसि (२) । क्खणं प्रति । वञ्चस्स तुम्हेवि तेण
उज्जमेण चिठ्ठध (३) ।

कृष्णः । कोऽसावुद्यमः ।

कुसु । ण सुदं विरहस्य ठाणे ठाणे इत्यादि जं पठिदं । किंतु
वण-गञ्जोत्ति जं भण्णिदं तं उइदंज्जेव । धुत्तोत्ति जं भण्णिदं तं
कनु मे दुक्खा-अरं (४) ।

कृष्णः । विहस्य सावहित्यम् । वन-गजो धूर्त्त इति कथं ते
दुःखाकरम् ।

कुसु । एत्थ वणे को अबरो वण-गञ्जो (५) । पुनर्नेपथ्ये ।

अवगाहिअ उव मग्गं सो विविखे सहसरेहिं कणहेहिं ।

(१) हन्त आत्मे केन पथा गोपीश्वरमनुसरामो यतः । विरहस्य
स्थाने स्थाने दारुणं स वनगजो धूर्त्तः ॥ कर्षति सदाजिवग्गं हेला-कखूण-
करदण्डः ।

(२) मया यदुक्तं वचनं तत् किञ्च फलियति । तदानीमेव सर्वमुद-
हसि ।

(३) वयस्य त्वमपि तेनोद्यमेन तिष्ठ ।

(४) न श्रुतं विरहस्य स्थाने स्थाने इत्यादि यत् पठितम् । किन्तु वन-
गजोति यद्भूषितं तदुचितमेव । धूर्त्त इति यद्भूषितं तत् खलु मे दुःखाकरम् ।

(५) अत्र वने कोऽपरो वन-गजः ।

विहरइ दाख-विणोई हन्त कथं तत्थ गन्तव्वम् (१) ॥

कुसु । वअस्स अम्हे कखणं कुञ्जे ओवारिअ चिट्ठम्ह ।

जाव इमाओ विसुत्था ऊविअ इध आअच्छन्ति (२) ।

सर्व्वे । एवमेव । इति श्रीकृष्णेन सह कुञ्जप्रवेशं नाटयन्ति ।

ततः प्रविशति पूजोपकरण-पात्र-पाणिभिः सह सहचरीभिर्जर-
त्रोपगन्धमाना पाण्डु-पत्राऽऽवृता नव-किशलय-ओदिव ओराधा ।

श्रीराधा । सद्योओ गोवीसर-पूअणत्थं सव्वोज्जेव सम्भारो
आणीदो (३) ।

सख्यः । अध इं । किंतु मिलाणं ऊविसुदित्ति कुसुमंज्जेव
ण आहरिदं । इदोज्जेव अवचिणिस्सुं (४) ।

राधा । पिअं मे पिअं । ता एहि अवचिणम्ह (५) । इति
नाच्येन पुष्पावचयनं नाटयन्ति ।

प्रेम । निर्वर्ण्यं । अद्यो चित्रम् । स एवायं देवः । नास्य किम-
प्यशक्यम् । यतः

मोहिन्येष बभूव यः स्वकलया देवद्विषो मोहय-

न्नात्माराममपीश्वरेश्वरमपि श्रीशङ्करं लोभयन् ।

(१) अवगाह्य पुनर्मागं स विपिने सहचरैः कलमैः । विहरति
दान-विनोदी हन्त कथं तत्र गन्तव्यम् ॥

(२) वयस्य वयं क्षणं कुञ्जे अपवार्यं तिष्ठाम । यावत् इमा अपि
विश्वस्ता भूत्वा इत आगच्छन्ति ।

(३) हां सख्यो गोपीश्वर-पूजनार्थं सर्व्व एव सम्भार आनीतः ।

(४) अथ किम् । किन्तु स्नानं भविष्यति इति कुसुममेव न आहृतम् ।
इत एव अवचयिष्यामः ।

(५) प्रियं मे प्रियम् । तदेहि अवचयाम ।

तस्याश्चर्यमिदं न किञ्चिदपि यत् कृष्णावतारोऽपि सज्-
श्रीराधाऽऽकृतिमग्रहीत् स्ववपुषा देवः स विश्वम्भरः ॥

अथ वा ।

हरिरयमथ लीलया स्वशक्त्या
विदलयुगात्मकलायवन्न भिन्नः ।
अभवदिव पृथक् पुमान् बधूश्च
स्वयमुभयांशसमानरूपयोगात् ॥

पुनरन्यतोऽवबोध्य ।

इयमपि ललितैव राधिकाऽऽली
खल न गदाधर एष भूसुरेन्द्रः ।
हरिरयमथ वा स्वयैव शक्त्या
चितयमभूत् स सखी च राधिका च ।

पुनरन्यतोऽवबोध्य । अहो इयमपि योगमायाऽगमायाद-
शमिनी शमिनी नीरजा नीरजाक्षी धवल-बलता केश-पाशेन
तम इव शुद्धसत्त्वीकृत्य दधाना जरतीवेशं विधाय प्रविष्टा ।
नेयं नित्यानन्दतनुः । नित्यानन्दतनुर्भगवान् हि स्वामेव योग-
मायामायापयामास । तस्य तु न चित्रमेतत् । यतः

निवासशय्यासनपादुकांशुको-
पधानवर्षाऽऽतपवारणादिभिः ।
शरीरभेदैस्तव शेषतां गतै-
र्यथोचितं शेष इतोरितो जनैः ॥

इति प्राचीनैर्भक्तैरुक्तम् ।

कृष्णः । राधा निर्वर्ण्य । सुखे ।

उत्कीर्णा किमु चारु कारूपतिना कामेन किं चित्रिता
प्रेमणा चित्रकरेण किं लवणमा त्वद्वैव कुन्दे धृता ।
सौन्दर्याम्बुधिमन्यनात् किमुदिता माधुर्यलक्ष्मीरियं
वैचित्यं जनयत्यहो अक्षरहृदयाऽप्यदृष्टेव मे ॥

अथ वा ।

श्रौटीर्यं स्मरभूपतेर्मधुमदो लावण्यलक्ष्याः स्मयः
सौभाग्यस्य विनोदभूर्मधुरिमोल्लासस्य दासश्रियः ।
अद्वैतं गुणसम्पदामुपनिषत्केलो विलासाऽऽवलेः
केयं लोचनचन्द्रिकाचयचमत्कारश्चकोरेक्षणा ॥

इति ससृग्मालोकयति ।

राधा । एहि ललिदे लवङ्गकुसुमं अवचिण्मह (१) । इति
परिक्रामति ।

जरती । एषा लवङ्ग-वाडिआ वि कन्हस्स अदिपेअसी । इमाए
निअडं मा गच्छ । पञ्चात् तुमं मोआवेदुं ण सकिस्सन्ह (२) ।

ललि । अज्जे तुमं पडिभूत्तणेण संठाविअ अन्हे अप्पाणअं
मोआविस्सन्ह (३) । का चिन्ता । इति सकौतुकं सर्वाः कुसुमाव-
चयनं नाटयन्ति ।

(१) एहि ललिते लवङ्ग-कुसुममवचयाम ।

(२) एषा लवङ्ग-वाटिकापि कृष्णस्य अतिप्रेयसी । अस्या निकटं
मा गच्छ । पञ्चात् त्वाम् मोचयितुं न शक्यामः ।

(३) आर्ये त्वाम् परिभूत्वेन संस्थाप्य वयम् आत्मानं मोचयिष्यामः ।

राधा । ललिदे परिचाहि परिचाहि । एषो दुष्टो भमरो
बाधेइ (१) ।

सख्यः । मुक्किअ लवङ्ग-लदिअं चवलो मङ्गलअणो एसो ।
पिअ-सखि अणिअद-पेम्भो तुह मुह-गन्धेण अन्धिओ
भमई (२) ॥

कृष्णः । अवजोअ ससृहम् । सखे पश्य पश्य ।

मुखमनुनिपतन्तं वारयन्ती द्विरेफम्

भयचकितचलाक्षी न्यङ्मुखीयं करेण ।

तमपि तदभिभूतं द्यूर्णितभूर्धुनीते

स च रुजमभिनिन्दे ह्यङ्कतैः कङ्कणानाम् ॥

कुसु । वअस्स अअं ओसरो अम्हाणं । अम्ह-लवङ्ग-कुसुमं
एसा आहरेदि । इमाए आहरणं बलं कदुअ तुमं आहर(१)।

कृष्णः । एवंविधमालोकनमेवाऽतिसुरसं तथाऽपि प्रियवटोर्व-
चोऽनुरोधेन तथा कुर्म । इति समुपहृत्य सदर्यम् । अयि ललिते
दुर्ललितेऽदुः के तव साहसिक-शिक्षामेताम् । कस्ते मदो
मदो कसि वृन्दावने कथं स्वातन्त्र्यमारभ्यते । वारम्बारमेव मे
वनमागत्य गत्यनवस्थया तत इत इतर-जनीवद् गात्र-गर्वेण
फल-कुसुम-सुमञ्जुल-लता-विटप-भङ्गमाचरन्त्यश्च परितोऽप-

(१) ललिते परिचाहि परिचाहि । एष दुष्टो भमरो बाधते ।

(२) मुक्ता लवङ्ग-लतिकं चपलो मधुसूदन एषः । प्रिय-सखि अनि-
यत-प्रेमा तव मुख-गन्धेन अन्धो भमति ॥

(३) वयस्य अयमवसरो-ऽस्माकम् । अस्माकलवङ्ग-कुसुमम् एषा आ-
हरति । अनया आहतं बलं कृत्वा त्वमाहर ।

रितोषं मम जनयन्ति नयन्तिरस्त्रात्य मामवजानन्ति च भवत्यः ।

भद्रमद्य विलोकिताः स्थः । अतः परमस्य फलं भुज्यताम् ।

जरती । अरे कम्हड कुसुमेहिंज्जेव एदाणं पओजणं ण
क्खु फल-भोअत्थं एदाहिं वण-मज्जे आअदं (१) ।

कुसु । अज्जिए वअसेण समं तुज्जे बुद्धी च गदा । जदो
फलं अवराद्धे दण्डोत्ति ण आणासि (२) ।

जरती । ब्रम्हण-डिम्ह क्षीर-कण्ठोऽसि । तुमं किं जाणेसि ।
विचारोहि को अवराद्धो । अवराद्धेज्जेव दण्डो ण क्खु सरा-
द्धासु अम्हेसु (३) ।

ललि । अये वडुअ तुम्ह वअस्सो अस्स वणस्स को (४) ।

कुसु । ललिदे अहिअरी अअं (५) ।

ललि । होइ एवसेदं । अहिओ अरी जइ ण होइ तदो कथं
अम्ह-पिअ-सद्धीए एदस्स वणस्स एदारिसी अवत्था (६) ।

(१) अरे कृष्ण कुसुमेरेव एतासां प्रयोजनम् । न खलु फलभोगार्थ-
मेताभिर्वनमध्ये आगतम् ।

(२) आर्ये वयसा समं तव बुद्धिश्च गता । यतः फलं अपराधे दण्ड
इति न जानासि ।

(३) हे ब्राह्मण-डिम्भ क्षीर-कण्ठोऽसि । त्वं किं जाणासि । विचारय
कोऽपराधः । अपराधे एव दण्डो न खलु सराधासु अस्मासु ।

(४) अये वटुक तव वयस्योऽस्य वनस्य कः ।

(५) ललिते अधिकारी अयम् ।

(६) भवति एवमेव । अधिकः अरिर्यदि न भवेत् तदा कथं अस्म-
न्मित्र-सख्या एतस्य वनस्य एतादृशी अवस्था ।

कुसु । ललिदे पण्डितश्चणं पञ्चासेइ । होदु होदु अन्ह-
वअस्सो एदस्स वणस्स अहिओ अरीज्जेव । एदं वणं तुम्ह
पिअ-सहीए कथं जादं (१) ।

ललि । उवभोओज्जेव पमाणं । अस्सथा कथं णीसङ्गं कुसु-
माईं आहरेत्ता (२) ।

जरती । सच्चंज्जेव भणिदं ललिदाए । मच्च एत्तिणोएज्जेव
एदं वणं । जाए एत्थ देअदा-रुणण णिओइदा अप्पाणो
परिअण-रुआ वुन्दा (३) ।

कृष्णः । विहस्य । आर्य्ये वुन्दा खलु तव नपत्याः परिजनरूपा ।

जर । अरे कन्हउ एत्थ को संदेहो । साज्जेव पुक्कीअदु (४) ।

कुसु । कर्णे लगित्वा । भो वअस्स सा क्तु एदानंज्जेव पक्क-
वादिणी । सा पमाणच्चणेण ण पुक्किदव्वा (५) ।

सुव । कुसुमासव मा भेतव्यम् । ललिते मदयस्य-नाम-मुद्रै-
वात्र प्रमाणम् । या खलु प्रतिद्रुममेव विराजते ।

(१) ललिते पाण्डित्यं प्रकाशयति । भवतु भवतु अस्मद्वयस्य एतस्य
वनस्य अधिकः अरिरेव । एतद्वनं तव प्रियसखाः कथं जातम् ।

(२) उपभोग एव प्रमाणम् । अन्यथा कथं निःशङ्कं कुसुमानि
आहरामः ।

(३) सत्यमेव भणितं ललितया । मम नपत्या एव एतद्वनम् । यया
अत्र देवता-रूपेण नियोजिता आत्मनः परिजनरूपा वुन्दा ।

(४) अरे कृष्ण अत्र कः सन्देहः । सैव पृच्छताम् ।

(५) भो वयस्य सा खलु एतासामेव पक्षपातिनी । सा प्रामाण्यत्वे
न प्रवृत्ता ।

ललि । जइ एवं तद्वि अग्हे ण अपरजम्ह । सअलाओ-
ज्जेव लदाओ मच्च पिअ-सद्धी-णाम-कवरद्धिदा । तेण कवु
लदासु कोऽअहिआरो तुह वअस्सस्स । अग्हेहिं लवङ्ग-लदि-
आणंज्जेव कुसुमाईं आहरीअन्ति (१) ।

जर । ललिदे णिम्मञ्चणं दे जामि भइंज्जेव भणिदं ।
कण्हड कीस कलहाणसि आत्तणे अहिआरे चिहन्तीहिं
एदाहिं सङ्ग । मग्गसि जइ तदो मग्ग मएज्जेव दादव्वाणि
लवङ्ग-कुसुमाईं । तुमं कस्स ण पिओ होइ (२) ।

राधा । ससृहमात्मगतम् । कृष्णमुद्दिश्य संष्कृतेन ।

श्यामीकरोति भुवनं वपुषा दिगन्तान्
पूर्येन्दुमण्डलमयीकुरुते मुखेन ।
वाचा सुधारसमृता विदधाति कर्मान्
दृष्ट्या नभोऽम्बुजमयीकुरुते किमेतत् ॥

जर । कण्हड लेहि कुसुमाईं (३) । इति तासामञ्जनतः कुसु-
मान्यादाय कृष्णोपकण्ठं विकिरति ।

(१) यदि एवं तथाऽपि वयं न अपराध्यामः । सकला एव जता
मम प्रिय-सखी-नामात्तराङ्गिताः । तेन खलु जतासु कोऽधिकारस्तव
वयस्यस्य । अस्माभिर्जवङ्ग-जतिकानामेव कुसुमानि आङ्गियन्ते ।

(२) खणिते निर्ममज्ञाने यामि । भद्रमेव भणितम् । कृष्ण किमर्थं
कलहायसे आत्मनः अधिकारे तिष्ठन्तीभिरेताभिः सार्द्धम् । याचसे
यदि तदा याचस्व मयैव दातव्यानि जवङ्गकुसुमानि । त्वं कस्य न प्रियो
भवसि ।

(३) कृष्ण गृह्यात् कुसुमानि ।

राधा । अक्षणेन मुखमावृत्य किञ्चित् स्मिता । अज्जिए किं किदं । देव-पूजण-किदे अवचिदस्स कुसुमस्स ईरिंसी अवत्था किदा (१) ।

कृष्णः । राधा निर्वर्ण्य खगतम् । अहो अतिरम्यत्वं वर्त्तते वस-
नावृतमुखायाः । यतः

अञ्जनो मृगदृशो दृगञ्चलः

पञ्जरस्य इव भाति खञ्जनः ।

लेश एष हसितस्य दृश्यते

वस्तूपत इव चान्द्रमो द्रवः ॥

ललि । अज्जिए अदिभआउलाऽसि तुमं । किमिति । चिर-
परिस्समेण अवचिदं कुसुमं णट्ठीकिदं । को एसो इमस्स वु-
न्दावणस्स (२) ।

जर । ललिदे समत्थाऽसि तुमं कलहं कादुं । अलीअ-गव्व-
भर-कण्डूलं दे हिअअं । ता कुणह एतेहिं ठियोहिं सहकलहं ।
एहि णत्तिणि एहि (३) । इति राधामाधाय गन्तुं प्रवृत्ता ।

राधा । अज्जे कच्चिं गन्तव्वं गोवीसरो ण अच्चिदव्वो (४) ।

(१) आर्ये किं कृतम् । देव-पूजन-कृते अवचितस्य कुसुमस्य ईदृशी अवस्था कृता ।

(२) आर्ये अतिभयाऽऽकुलाऽसि त्वम् । किमिति । चिरपरिस्समेव अवचितं कुसुमं नट्टीकृतम् । क एषोऽस्य वृन्दावनस्य ।

(३) कलिते समर्थाऽसि त्वं कलहं कर्तुम् । अलीक-गर्व-भर-कण्डूलं ते हृदयं तस्मात् कुब एतैः धिक्छैः सह कलहं । एहि नमि एहि ।

(४) आर्ये कुत्र गन्तव्यं गोपीश्वरो न अर्चितव्यः ।

कुसु । अज्जिए एत्थ वअस्सस्स दाणं वट्ठदि । कुसु-मचो-
रिअं तुच्च मुच्चं दट्ठुण समत्थिदं दाणं दाउण सव्वाओ
गच्छन्तु (१) ।

जर । अरे बह्मणवडुआ किं रे दाणं (२) ।

कुसु । वअस्स सुअल भणीअदु (३) ।

सुव । आर्य्ये श्रूयताम् ।

योग्यं मत्वा स्मरनरपतिः पश्य दत्त्वा प्रसन्नं

वृन्दारण्ये नवकुलबधूवृन्दघट्टाधिपत्ये ।

यत्नादस्थापयद्यमिमं मदयस्यं यशस्यं

दत्त्वा शुक्लं व्रजत सुदृशो माऽस्तु शुष्को विवादः ॥

जर । होदु दे वअस्सो दानी । अन्हाणं किं तेण । सुमर-
णर-वइणो वसाओ ण अन्हे (४) ।

कुसु । होइ वुड्ढिआए तुच्च कच्चिं तस्स अहीणदा (५) ।

जर । सक्कोधम् । अरे दाण-योग्ग-पअत्थो जइ होइ तदो
सक्का करीअदि (६) ।

सुव । प्रियवयस्य स्वयमस्योत्तरं दीयताम् ।

१ आर्य्ये अत्र वयस्यस्य दानं वर्त्तते । कुसुम-चौर्यं तव मुखं दृष्ट्वा
समर्थितं दानं दत्त्वा सर्व्वा गच्छन्तु ।

२ अरे ब्राह्मणवट्टक किं रे दानम् ।

३ वयस्य सुवल भण्यताम् ।

४ भवतु ते वयस्यो दानी । अस्माकं किन्तेन । स्मर-नरपतेर्वश्या न
वयम् ।

५ भवति दृढायास्तव कथं तस्य अधीनता ।

६ अरे दान-योग्य-पदार्थो यदि भवति तदा श्रद्धा क्रियते ।

कृष्णः । सगाम्भीर्यम् । हन्त भोः श्रूयताम् ।

रत्नाद्यं वः कुवलयदृशामस्तु वा नास्तु वस्तु

प्रेङ्खालेऽस्मिन् भुजलतिकयोर्भागधेयो विधेयः ।

मर्यादेयं मम निगदिता किन्तु रत्नान्यपीमा-

न्यानीयन्ते पुरटपुटिकामन्तरा दर्शयध्वम् ॥

सख्यः । पूजोपकरण-पुटिका इच्छं गोवीसरस्स (१) ।

कुसु । अरे मुक्त्वा अञ्जं गोवीसरो इमञ्जं पूजध (२) ।

सख्यः । महाआलो गोवीसरो (३) ।

कुसु । अञ्जं महाआलो किं ण होदि । जस्स रुइ-पडलेहिं

सर्वञ्जं वणं तमाल-वणं किदं (४) ।

सख्यः । चन्दअसेहरोज्जेव अच्चिद्वो (५) ।

कुसु । पेक्ख पेक्ख एसो चन्दअसेहरो ण होइ (६) ।

इति वर्णावतंसं दर्शयति ।

सख्यः । वाआल गोरीपतिं पूजइस्सम्ह (७) ।

कुसु । तुम्हे गोरीओ ण भवेध (८) ।

१ पूजोपकरण-पुटिका इयं गोपीश्वरस्य ।

२ अरे मूर्खा अयमेव गोपीश्वर इममेव पूजयत ।

३ महाकालो गोपीश्वरः ।

४ अयं महाकालो न भवति । यस्य रुचिपटलैः सर्वमेव वनं तमालवर्णं कृतम् ।

५ चन्द्रकशेखर एव अर्चयितव्यः ।

६ पश्य पश्य एव चन्द्रकशेखरो न भवति ।

७ हे वाआल गौरीपतिं पूजयिष्यामः ।

८ यूयं गौर्यो न भवथ ।

जर । अरे वडुआ एदाणं पई तुह वअस्सोत्ति तुमं
जाणेसि । चिड चिड गाम-मज्जेरे तुह दंसणं ण लब्धि-
स्सं (१) ।

सख्यः । अरे वाआल पसुवई पूइदव्वो (२) ।

कुसु । इन्त भो एत्तिआओ धेणुओ जो पालेदि सो किं
पसुवई ण होइ (३) ।

सख्यः । एव्वं भणध जस्स एदे अन्हे पसुओ सो किं पशु-
वई ण होइ (४) ।

सुव । भवतु वयं सर्व्व एव पशवः । तेन भवन्मते अयमेव
पशुपतिस्तदाऽयमर्च्यताम् । किञ्च पुटिकाभिः कृत्वा किं नीयते
तद्दर्शयित्वा सुखं गम्यतां किमनेन शुष्ककलहेन ।

राधि । भो सहीओ दंसध (५) । सख्यस्तथा कुर्व्वन्ति ।

कुसु । विणेअ । अअं मिअमओ एदं कुङ्कुमं एदं काला-
गुरुअं एदं चन्दनं अअं कप्पूरो अअं मोत्ताहारो सिप्प-कोस-
लेण फणिहारोव्व किदो (६) ।

१ अरे वटुक एतासां पतिस्तव वयस्य इति त्वं जानासि । तिस्र
तिस्र ग्राम-मध्ये तव दर्शनं न लभ्ये ।

२ अरे वाचाल पशुपतिः पूजितव्यः ।

३ इन्त भो एतावतीर्धेनून् यः पालयति स किं पशुपतिर्न भवति ।

४ एवं भवत । यस्य एता वयं पशवः । स किं पशुपतिर्न भवति ।

५ भोः सख्यो दर्शयत ।

६ अयं मृगमद एतत्कुसुममेतत्कालागुरुकमेतच्चन्दनमयं कर्पूरः अयं
मुक्ताहारः शिल्पकौशलेन फणिहार इव कृतः ।

जर । अरे फणिहारो इमं वडुअं दंसेध (१) ।

कुसु । अज्जिए कालिअ-मइण-सहअरस्स मे कुदो फणि-
हारदो भअं । ता एदाणं करं दाउण गच्छध (२) ।

सख्यः । होदु । अन्हे देअ-पूअं कदुअ घरं गच्छन्ह ।
तदो तुच्च वअस्सो तत्थ जइ गच्छदि तदा जं सक्कीअदि
तंज्जेव दादव्वं (३) ।

कुसु । अरे दासीए धीदाओ अप्पणो अच्चिआर-पदेसं
मुच्चिअ तुन्ह घरं गदुअ मगिस्सदि मे वअस्सो । ता चिद्ध
चिद्ध (४) । इति पूजोपकरणान्यादातुमिच्छति ।

ललि । अत्र गोवराअ-णन्देण देव-इव्वाणि एदाणि एवं
अपविताणि कादुं ण जुज्जीअन्ति (५) ।

राधा । ललिदे इमिणा प्फंसिदाणि एदाणि कथं देवस्स
दादव्वाणि । ता मुच्च मुच्च । घरं गदुअ अस्सोवअरणं आणिअ

१ अरे फणिहार इमं वटुकं दंशेत् ।

२ आर्ये कालीय-मईन-सहचरस्य मे कुतः फणिहारतो भयम् ।
तस्मादेतेषां करं दत्त्वा गच्छत ।

३ भवतु । वर्यं देव-पूजां कृत्वा गृहं यामः । ततस्तव वयस्यस्तत्र
यदि गच्छति तदा यच्छक्यते तदेव दातव्यम् ।

४ अरे दास्यो घृष्टा आत्मनः अधिकार-प्रदेशं तस्मा तव गृहं गत्वा
याचिष्यति मे वयस्यः । तस्मात्तिष्ठत तिष्ठत ।

५ अत्र गोपराज-गन्दनेन देव-ब्रह्माणि एतानि एवम् अपवित्राणि
कर्तुं न युज्यते ।

देओ अचिदव्यो । ता अज्जिए एहि घरं गच्छन्ह (१) । इति
गन्तुमिच्छति ।

कृष्णः । पय्यागमाक्रम्य । अयि चतुरम्मन्ये क्व यासि ।

राधा । सावहिथ्यामर्षम् । मूलंज्जेव दिस्सं किं तस्स दाणं
मग्गसि (२) ।

कृष्णः । सहासामर्षम् । किं मूलं दत्तमस्ति । मूलन्वेतदेव
श्रूयताम् ।

एतत्त्वर्षसरोरुहं तदुपरि श्रीनीलरत्नोत्पले

तत्पश्चात् कुरुविन्दकन्दलपुटे तच्चाऽपि मुक्तावली ।

सर्व्वं दृश्यत एव किन्तु निम्बता या हेमकुम्भद्वयी

किं वान्यन्नयसेऽनयेति तदिदं बाले विचार्य्यं मम ॥

राधा । को तुमं विचारस्स । ण हि अविचारेण विचारो
कादुं सक्कीअदि (३) ।

जर । दयोर्मध्यमध्यास्य संस्कृतेन । अरे यशोदा-मातर्मा तरलो
भव लोभ-वता हृदयेन कथमाचरसि दुर्विनीतत्वम् । तत्त्वं
ते कथयामि । यदि निराकुल-कुलबधूपद्रव-द्रवकथा क्रियते
तदा न तेन ते भद्रं भविष्यति ।

ललि । सक्रोधमुपपद्यत संस्कृतेन ।

१ क्लिते अनेन स्पृष्टानि एतानि कथं देवस्य दातव्यानि । तस्मात्
मुञ्च मुञ्च । गृहं गत्वा अन्योपकरणमानीय देवोऽर्चितव्यः । तस्मात्
आर्य्ये एहि गृहं गच्छाम ।

२ मूलमेव दत्तं किन्तस्य दानं याचसे ।

३ कस्त्वं विचारस्य । नहि अविचारेण विचारः कर्त्तुं शक्यते ।

कस्त्वं भो ननु माधवः कथमहो वैशाख आकारवान्
 मुग्धे विद्वि जनार्दनोऽस्मि तदिदं ब्रूते वनावस्थितिः ।
 मां गोवर्द्धनधारिणं न धरणौ को वेत्ति ज्ञं वर्द्धनं
 हिंसां चे वृषदन् विभर्षि तदघद्वारैव गोवर्द्धनम् ॥

प्रेम । अहो कौतूहलम् ।

येयं नटैरप्यभिनीयमाना
 लोला हरेरेति रसायनत्वम् ।
 सा यत् स्वकीयैः स्वयमीश्वरेणा-
 भिनीयते तत् किमुदाहरामः ॥

अपि च । सामाजिकानां हि रसो नटानां
 नैवेति पन्थाः कृतिषु प्रसिद्धः ।
 हन्तोभयत्वे रसवित्त्वमेषा-
 मलौकिके वस्तुनि को विरोधः ॥

अपि च । अलौकिकालौकिकमेव शौरे-
 र्वृत्तं चमत्कारि तदेव लीला ।
 आकर्षकत्वं हि जगज्जनाना-
 मलौकिकत्वस्य स कोऽपि हेतुः ॥

इति सविस्मयमालोकयति ।

कुसु । अइ कुडिले दुव्विणीदे ललिदे मच्च वअस्सो दुष्सा-
 आरो किदे । ता चिड्ड चिड्ड (१) ।

१ अयि कुडिले दुर्विनीते ललिते मम वयस्यो दुष्साकारः कृतः ।
 तस्मात् तिष्ठ तिष्ठ ।

सुव । सपरिहासामर्षम् । हन्त भोः सत्यमेतत् ।

वक्त्रं वो द्विजराजर्चिंसि मदिरालोले दृशौ रोचिषा

मूर्तिः काञ्चनहारिणी न विरमो गुर्वङ्गनासङ्गतः ।

सङ्गी पञ्चम एष पञ्चविंशः शुद्धिस्तथाऽपीह वो

यन्नामाप्यखिलाघनाशि स परं दुष्टोऽस्मदीयः सखा ॥

तद्वयस्य घट्टपाला हि विना धूष्टता-प्रकटनेन स्वार्थकुशला
न भवन्ति । तदात्मनः प्रकटय शौटीर्यम् ।

कृष्णाः । अन्तर्वर्त्तिनी भूत्वा राधां पृष्ठतः कृत्वा स्थितवर्ती जरतीं
करेण निक्षिप्य बलात् राधापटान्तयद्बलमभिनयति ।

जरती । बलान्मोचयित्वा राधामन्तर्धापयन्ती स्वयमप्यन्तर्दधाति ।

नित्या । स्वरूपेण स्थितो नृत्यति ।

मैत्री । देवि किञ्चिदं कुतो अत्र अत्रन्हादो णिञ्चाणन्दो ।

कच्चिं गदा सा जरती (१) ।

प्रेम । अयं खलु योगमायाप्रभावः । स्वयमस्मिन्नाविश्य

जरती भूत्वा सम्प्रति रसः सावशेष एव सुरसो भवतीति य-
थासमयमन्तर्हिताऽसौ । ततः स्वरूपेणावतिष्ठतेऽयं नित्यानन्दः ।

यतः । स्वतो बलीयः सच्चजो हि भावः

स कृत्रिमं भावमधः करोति ।

अग्न्यातपाभ्यां जनितो जलानां

नैवोष्णभावश्चिरकालवर्त्ती ॥

१ देवि किञ्चिदं कुतोऽयमकस्मान्नित्यानन्दः । कुत्र गता सा जरती ।

तदिदानीमेतावतैव स्थितं नाव्यम् । भवति हि ईश्वरलीलै-
वेयं न खलु नटरीतिः । पश्यादैनोऽद्वैत एव ।

मैत्री । ए आणे दाणिं भअवं कीदिसो छोइ (१) । नेपथ्ये ।
भो भोः सन्नासी सन्नासी ।

प्रेम । अहो किमियमाकस्मिकी प्रतिकूलवाङ् निरूपयामीति नि-
रूप्य । अये भगवद्दाटो कश्चित्सन्नासी प्रविशति तमालोक्य
कश्चिदाक्रोशति तदेहि सच्चैव निष्क्रमाव । इति निष्क्रान्तौ ।
निष्क्रान्ताः सर्वे ॥ * ॥

दानविनोदो नाम तृतीयोऽङ्कः ।

चतुर्थाङ्कः ।

ततः प्रविशति । आचार्यरत्नपत्न्यानुगम्यमाना भगवती
शची । वद्धिणि सखासिणं पदि कथं सिरिविस्मम्भरस्स
एदारिसो आअरो । विजादीअ-वासणो क्खु सन्नासी (२) ।
भगिनी । आअरो कथं जाणिदो (३) ।
शची । जदो तत्थ दिअहे केसवभारदीणामस्स कस्सवि
सखासिणो भिच्छत्यं सद्दालुओ ऊविअ मं उत्तवं । सअच्च तस्मिं

१ न जाने इदानीं भगवान् कोदृशो भवति ।

२ हे भगिनि सन्नासिनं प्रति कथं श्रीविस्मम्भरदेवस्य एतादृश
आदरः । विजातीयवासनः खलु सन्नासी ।

३ आदरः कथं ज्ञातः ।

गुरुई-भत्ती अपुराओवि पञ्चडिदो (१) ।

भगिनी । सोवि भत्तो ऊविस्सदिव्व (२) ।

शची । कम्पेदि मे च्छिअञ्चं सखासी-णाम-मेत्तेण । अस्स
अग्गएणाहं पढाइदा । इमं सन्दब्भं तस्स ठाणे पुच्छिस्सं (३) ।

भगिनी । जुत्तं खेदं (४) ।

शची । ता जाणेहि । कुदो सो मच्च च्छिअआणन्दण चन्द-
णहुमो (५) ।

भगिनी । पुरोऽवजोक्ख । देवि पेक्ख पेक्ख । अञ्चं दे पुष्पि-
माचन्दो विअ पूव्वदिशाए उग्गच्छदि णन्दणो (६) ।

शची । सस्युहमाजोक्कयति । ततः प्रविशति भगवान्

विश्वम्भरः । अज्झणिं वज्झा । अम्ब प्रणमामि ।

शची । चिरं जीव । इति मूर्जानमात्राय । ताद् इञ्च आचा-
रिअ-रअण-कलत्तं इमं प्रणम (७) ।

१ यदा तत्र दिवसे केशवभारतीनाम्नः कस्यापि सन्न्यासिनो भि-
क्षार्थं अङ्गानुभूत्वा मामुक्तवान् । स्वयञ्च तस्मिन् गुह्यतर-भक्षिरनुरा-
गोऽपि प्रकटितः ।

२ सोऽपि भक्तो भविष्यत्येव ।

३ कम्पते मे हृदयं सन्न्यासि-नाम-मात्रेण । अस्य अग्रजेनाहं पा-
ठिता । इमं सन्दर्भं तस्य स्थाने प्रस्थे ।

४ युक्तमिदम् ।

५ तज्ज्ञानीहि । कुतः स मम हृदयानन्दनखन्दनद्रुमः ।

६ देवि पश्य पश्य । अयं ते पूर्णिमा-चन्द्र इव पूर्वदिशाया उद्ग-
च्छति नन्दनः ।

७ तात इयं आचार्य-रत्न-कलत्रम् । एतां प्रणम ।

देवः । तथा करोति । सा ससाध्वसं सङ्गृह्णाति ।

शची । ताद एकं पुच्छिस्मिं (१) ।

देवः । आज्ञापय ।

शची । पुत्रस्य सखासिणं पदि कथं दे एदारिसो आअ-
रो । जं तत्थ दिअस्से केसवभारदीं पदि तादिसो भत्ती किदा
तुमए (२) ।

देवः । अस्व ते खलु परमभागवता भवन्ति ।

शची । तत्तं कथेहि । सखासो वा कादब्बो तुमए (३) ।

देवः । विहस्य । अस्व कुतोऽयं ते भ्रमः । इदमपि भवति
किम् ।

शची । वक्ख एदेणज्जेव दे अग्गएण दिस्सं पुत्थअं मए
पाअ-समए चुल्लीमज्जे दाउण जालिदं (४) ।

देवः । किं पुस्तकं कथं वा प्रदीपितम् ।

शची । विस्महएण मे कधिदं “अस्व विश्वम्भरो यदा विज्ञो
भवति तदा तस्मै एतत् पुस्तकं देयमिति” । मए दाव दावज्जेव
तं रक्खिदं जाव सो पव्वइदो ण भूदो । पव्वइदे तत्थ अअं-

१ तात एकं प्रच्छे ।

२ पुत्र सखासिणं प्रति कथं ते एतादृश आदरः । यत्तस्मिन्दिवसे
केशवभारतीं प्रति तादृशी भक्तिः कृता त्वया ।

३ तत्त्वं कथय । सखासो वा कर्त्तव्यत्वया ।

४ वत्स एतेनैव ते अयजेन दत्तं पुस्तकं मया पाक-समये चुल्लीमध्ये
दत्त्वा ज्वालितम् ।

पि एदं पुत्यञ्च लम्बिञ्च पव्वइदो ऊविस्सदिस्सि तुच्च सङ्काए जालिदं (१) ।

देवः । क्षयमनुत्तप्य विहस्य च । अम्ब यद्यपि सम्बिद्रूपैव भवती तथापि पुत्रवात्सल्येनेदमज्ञानविलसितमनुशीलितम् ।

शची । ताद एसो अवराद्धो मम ए गच्छिदव्वो (२) ।

देवः । कोऽपराधो जनन्याः पुत्रेषु । किन्तु ममापराधो यदि भवति तदा गन्तव्य एवासौ मातृचरणैरिति प्रसादः क्रियताम् ।

शची । वत्स ए कच्चिंपि दे अवराद्धो गच्छिदव्वो सो तुच्च णत्थिज्जेव (३) ।

देवः । अम्ब दिनानि कतिपयानि कुत्रापि मम गन्तव्यमस्ति त्वया मनसि खेदो न कार्यः ।

शची । कच्चं गन्तव्वं (४) ।

देवः । अम्ब येन भवत्याः सर्वेषाञ्च बन्धूनां सदा सुखायव भूयते तदनुसन्धानं कर्तुम् ।

शची । तं क्व तुमंज्जेव (५) ।

१ विश्वरूपेण मे कथितम् । मया तावत्तावदेव तत् रक्षितं यावत्स प्रव्रजितो न भूतः । प्रव्रजिते तत्र अयमपि एतत्पुस्तकं कञ्चा प्रव्रजितो भविष्यति इति तव शङ्कया ज्वालितम् ।

२ तात एषोऽपराधो मम न गृह्यितव्यः ।

३ वत्स न कदापि ते अपराधः । गृह्यितव्यः स तव नास्त्येव ।

४ कथं गन्तव्यम् ।

५ तत् खलु त्वमेव ।

देवः । यद्यप्येवमेव तथाऽपि येन ममापि शोभाऽतिशयो
भवति तदर्थं यतिष्यते ।

शचो । वत्स जधा मद्दुःखं ण होइ तधा करणिज्जं (१) ।

देवः । अम्ब

श्रीकृष्णः परिपालकस्तव पिता माता च पुत्रोऽपि च
ज्ञातिश्च द्रविणश्च नित्यसुखदो बन्धुश्च देवोऽपि च ।

सङ्गः शाश्वत एव यस्य तमनुसृत्यानिशं चेतसा

सम्यक्नाऽसि तवाधुना सुखमयं जानीहि दिङ्मण्डलम् ॥

शचो । वत्स तुमंज्जेव सर्व्वं । तुह पसादादो मद्दुःखं
णत्थि । किन्तु जधा सन्ततं तुमं पेक्खामि तद्दज्जेव कादव्वं (२) ।

देवः । कृष्ण एव सततं त्वया द्रष्टव्यः । स एव तव सर्व्व-
दुःखध्वंसी भविष्यति ।

शचो । तद्दस्तु । ता तुमंज्जेव मम कज्जो । ता उत्थेहि मद्दज्जो
जादो । तुमंपि सिणाण-पूअणादिकं कुणह । अहमि पाअत्थं
जामि । वद्दिणिए तुममि घरं गच्छ । तवावि भअवदो पाअ-
सेआ-समओ जादो (३) । इति सर्व्वे निष्क्रामन्ति ।

ततः प्रविशति अद्वैतः ।

१ वत्स यथा मम दुःखं न भवति तथा कर्त्तव्यम् ।

२ वत्स त्वमेव सर्व्वम् । तव प्रसादतो मम दुःखं नास्ति । किन्तु यथा
सन्ततं त्वां प्रेक्षामि तथैव कर्त्तव्यम् ।

३ तथास्तु । तत्त्वमेव मम कृष्णः । तस्मादुत्तिष्ठ मध्याह्ने जातः ।
त्वमपि स्नानपूजनादिकं कुरु । अहमपि पाकार्थं यामि । भगिनि
त्वमपि गृहं गच्छ । तवापि भगवतः पाक-सेवा-समयो जातः ।

अद्वैतः । भूतावेश-विवश-निखिलेन्द्रियवृत्तिर्भगवदावेश-
विसंष्टुलश्च समानमेव भावमादधाति । यतः खलु यावत्तस्मिन्
दिवसे भगवदावेशेन यन्मया नर्तितं तज्जनमुखादेव साम्प्रतं
श्रुत्वा प्रतीयते सन्दिह्यते च । तेनाव्याहतप्रभावोऽयं भगवान्
विश्वम्भरः । वस्तुतस्तु कोटि-कोटि-जगदण्डघट-घटन-विघ-
टन-नाटक-परिपाटी-पाटवस्य निजचरित-ललित-कीर्त्ति-सु-
धा-धावित-जगज्जन-हृदयावट-घटमान-तमःकाटवस्य भग-
वतस्तथैव लीलायितं खलु प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दार्थापत्यै-
तिह्यादिप्रमाणनिवहैरपि न प्रमातुं शक्यते विना तस्यैवानुग्रह-
जन्यज्ञानविशेषम् । तेन तदानीन्तनमलौकिक-चमत्कार-का-
रणमस्त्रनिष्ठमपि नटन-लीलायितं नास्माकमनुभवगोचरस्त-
द्भावसितम् ।

ते न यास्यन्ति केऽपि मोहं विवदिष्यन्ते च तैः समं केचित् ।

केचन संदर्भविदो रक्षस्यमिदमित्यवैष्यन्ति ॥

इत्यूर्ध्वमवबोध्य । अहो चरमाचल-शिखर-चुम्बो लम्बमानो-

ऽयं भगवान् मरीचिमाली । तथा हि

नाम्नैव मे त्वमसि किन्त्वखिलग्रहाणां

विश्रामपात्रमिति तत्पतिनाऽभिज्ञस्ता ।

तत्प्रत्ययाय परितप्तमयो दधाति

सन्ध्यार्कविम्बकपटादिव वारुणी दिक् ॥

अथ वा । सायाङ्गसङ्गसुखलुप्तधियः प्रतीच्याः

शोणाभ्रवाससि समुच्छसिते नितम्बात् ।

काञ्चीकलापकुरुविन्दमणीन्द्ररूपी

कालक्रमाद्दिनपतिः पतयालुरासीत् ॥

तदिदानीं विगतवर्त्मपरिश्रमः सन्ध्यामुपास्य दर्शनीयतमो
द्रष्टव्यः । स खलु भगवान् विश्वम्भरः । इति तथा कर्तुमिच्छति ।
नेपथ्ये । हन्त भो निजपुरं गत्वा समागतप्रायोऽहमिति कृत्वा गतो-
ऽद्वैतः कथमद्यापि नाऽऽयातः ।

अद्वै । श्रुतिमभिनीय । अहो मद्विलम्बमालोक्य स्वयमेव देवो
मामालिपति तद्वहं सत्वरमेव गच्छामि । इति परिक्रामति ।

प्रविश्यापटीक्षेपे ॥

श्रीवासः । भो अद्वैतदेव आज्ञापयति भगवान् ।

अहमितः श्रीवासगृहं गच्छन्नस्मि भवताऽपि तत्रैव गन्तव्य-
मिति ।

अद्वै । यथाऽऽज्ञापयति देवः । इति तेन सह परिक्रामन् पुरो-
ऽवजोऽव । इदमिदं श्रीवासपुरं यावत् प्रविशामि । इति प्रवेशं
नाटयित्वा प्राचीं दिशमवजोऽव । अहो रम्यम् ।

आह्लादयन्नस्मि जगज्जनानां

प्रेमानृतस्यन्दसुषीमपादः ।

उल्लासयन् कौमुदमुज्जिहीते

चन्द्रस्य विश्वम्भरचन्द्रमास्य ॥

ततः प्रविशति । श्रीवासादिभिः समुपगम्यमानो भगवान्

विश्वम्भरः । प्रबुध्याय । स्वागतं भोः स्वागतम् ।

अद्वै । श्रीमुखचन्द्रदर्शनेन ।

देवः । सादरमभिवन्द्याऽऽनिश्चयं च । भगवन्नत्रोपविश्यताम् ।

अद्वै । यथाऽऽज्ञापयसि । इति सर्वे सुखोपवेशं नाटयन्ति ।

भगवान् । अद्वैतं प्रति । सर्वे वयं भुक्तवन्तः पीतवन्तश्च केवलमध्वपरिश्रान्ताः क्षुत्परिश्रान्ताश्च भवन्तस्तदलं विलम्बेन ।
श्रीवा । आतिथेयोऽसि । आतिथ्येन समुपचर्यन्तामेते भवता ।

अद्वै । अलमनया चिन्तया वयमपि भवन्त इव समाप्तसर्वाङ्गिका एव ।

भगवान् । सप्रमोदम् । तदिदानीं हिमकर-कर-कलधौत-जल-धौते श्रीवास-वासाङ्गण-परिसरे भगवत्सङ्कीर्तनमङ्गलमङ्गीकुर्वन्तु भवन्तः ।

सर्वे । सप्रमोदम् । भगवन्नुत्थीयतां स्वयमपि ।

भगवान् । एषोऽहं गच्छामि । इति सङ्कीर्तनश्रवणं प्रति सर्वे निष्क्रान्ताः ।

ततः प्रविशति गङ्गादासः ।

गङ्गा । अहो अद्वैतदेव शान्तिपुरतः समागतोऽस्तीति श्रुतमस्ति न जाने किं भगवद्विश्वम्भरालये समुत्तीर्णः श्रीवासालये वा तदस्य तत्त्वमवधारयामि । इति कतिचित्पदान्यादधाति ।

नेपथ्ये । सङ्कीर्तनकोलाहलः ।

गङ्गा । आकर्ण्य । अहो श्रीवासाऽऽलयं समया समयाऽऽसादित-सकल-भक्तजन-प्रमोदी प्रमोदीर्ण-सङ्कीर्तनकोलाहलोऽयं मया श्रूयते । तदित एवाद्वैतेनापि भवितव्यं तदिह

स्थित्वैव निभासयामि । इति निभास्य । अहो सर्व्व एव कीर्त्त-
यन्तो भगवन्तं विश्वम्भरं नर्त्तयन्ति नृत्यन्ति च । तदेवं मन्ये ।

दुर्वारदैत्यघटया घटिते पटीयो-
भारे स्वयम्भगवताऽपहृतेऽपि भूमेः ।
तस्मावसादमधुना विधुनेति देवो
भक्तैर्नटन्नटननिष्ठुरपादघातैः ॥

पुनर्निभास्य । अहो ।

आनन्दः किमु मूर्त्त एष परमः प्रेमैव किं देहवान्
अद्वा मूर्त्तिमती दयैव किमु वा भूमौ स्वरूपिण्यसौ ।
माधुर्य्यं नु शरीरि किं नवविधा भक्तिर्गतैकां तनुं
तुल्याऽऽवेशसुखोत्सवो भगवता वक्रेश्वरो नृत्यति ॥

पुनर्नेपथ्ये । सम्भूयानन्दतुमुषो जयध्वनिकककलः ।

गङ्गा । निभास्य । अहो मच्चत्कौतुकम् ।

वक्रेश्वरे नृत्यति गौरचन्द्रे
गायत्यमन्दं करतालिकाभिः ।
वक्रेश्वरो गायति गौरचन्द्रे
नृत्यत्यसौ तुल्यसुखानुभूतिः ॥

पुनर्नेपथ्ये । तथैव जयध्वनिः कोलाहल उलूखनिगदस्य ।

गङ्गा । चिरं निरूप्य । अहो भगवान् विश्वम्भर एव नृत्ये प्र-

वृत्तः । तथा हि

गभोरैर्ऊङ्कारैर्निजजनगणान् वर्द्धिणयति
इतैर्वाष्पाब्धोभिर्भुवनमनिशं दुर्द्दिनयति ।

मच्चः पूरैर्विद्युद्वलययति दिक्षु प्रमदय-
न्नसौ विश्वं विश्वम्भरजलधरो नृत्यति पुरः ॥

अपि च । दिशि विदिशि दृशा सरोजमालां
नयनजलेन मधूनि तत्र तन्वन् ।
मधुकरनिकरं भ्रुवा च चक्र-
भ्रमिनटने जयतीह गौरचन्द्रः ॥

अपि च । पादाघातैरुत्तरगनगरानन्दनिस्सन्दहेतो-
र्बाहूत्क्षेपैरिव सुरपुरीताण्डवे पण्डितस्य ।
आशाचक्रं भ्रमयत इव भ्राम्यदुद्योतदण्डै-
र्जीयाच्चक्रभ्रमणनटनं देवविश्वम्भरस्य ॥

पुनर्निभात्य । अहो । अनन्तरं भगवानद्वैतोऽपि नर्त्तितुं
प्रविष्टः ।

श्रीवासस्त्रिभिरेव सुस्वरतमैरामादिभिः सोदरै-
र्गायत्येष कलं स्वयञ्च भगवान् वक्त्रेश्वरस्योत्सुकः ।
मञ्जीराङ्गदह्वरकद्वयधरः काञ्चीकलापादिमा-
नद्वैतस्तनुमानिवैष भजनानन्दो नरीनृत्यते ॥
स्थूलोष्णोषविलाससुन्दरशिराः कर्षद्वये ताण्डवा-
न्दोलभौक्तिककुण्डलो हृदि चलच्चामोकरस्रग्वरः ।
पादाग्रे चलनूपुरः पुलकितो वाघ्याम्बुधौताऽऽननो
नित्यानन्दमहाशयोऽपि मङ्गताऽऽवेशेन नृत्यत्ययम् ॥

अम्बरमवलोक्य । अहो याम-मात्रावशिष्टेयं त्रियामा । उक्ति-
मेव घूर्णति नयनयुगलम् । भगवत्या त्रिद्रयाऽभिभूतोऽस्मि । तद-

चैव क्षणं निद्रामि । इति निद्रां नाटयन् सप्रायते । भो विश्वम्भर-
 देव कुत्रासि कुत्रासि । इति सप्रायित्वा पुनः प्रबुध्य । अहो किम-
 यमालोकितो दुःस्वप्नः । इति मुहूर्त्तं हृदि भगवच्चरन्तौ विचिन्त्य
 पुनर्नेपथ्याभिमुखमवलोक्य । अहो न कोऽपि दृश्यते सर्व्व एव
 भगवत्प्रमुखाः सङ्कीर्त्तनोपरमे यथायथं शयनाय गतवन्त इव
 लक्ष्यन्ते भवतु तदहमपि स्वनिलयं गच्छामि । इति कतिचित्प-
 दानि परिक्रम्य । अहो विभातैव विभावरी । इति प्राचीमवलोक्य ।

उल्लङ्घ्य किञ्चिदुदयाचलवप्रधारां

प्राच्या दिशोऽम्बरतटीमवलम्बमानः ।

पादप्रसारणविधावपटुस्तथाऽपि

बालो रविः कलय कालवशादुदेति ॥

इति कतिचित्पदानि गत्वा पुरोऽवलोक्य । अहो कोऽयं सत्वरः
 किञ्चित्पिपृच्छुरिव समुपैति । प्रविश्य । सम्भ्रान्तः कञ्चित् ।

पुरुषः । अहो गङ्गादास भवद्वाद्यां देवो विश्वम्भरः ।

गङ्गा । खोक्षासम् । अहो मे भागधेयम् । यमवलोकयितुं
 गच्छन्नस्मि । स एव स्वयमागतोऽस्मद्वाद्याम् ।

पुरुषः । अये एवं पृच्छामि । भवद्वाद्यामागतः किमिति ।

गङ्गा । सवैमनस्यम् । कथमेवं पृच्छसि ।

पुरुषः । अन्यस्मिन्नहनि प्रातः स्वनिलये गत्वा कृत्यं करोति
 अद्य न गत इति शचीदेव्या प्रेषितोऽस्मि तदन्वेषणाय ।

इत्युक्तैव पुनरन्यतोऽन्वेष्टुं निष्क्रान्तः ।

पुनरन्यः सम्भ्रान्तः सत्वरं प्रविश्य पुनस्तथैव पृष्ट्वा निष्क्रान्तः ।

पुनरन्यः पुनरन्यः पुनरन्यश्चेति तथा तथैव एद्वा एद्वा निष्कामति ।

गङ्गा । सवैमनस्यम् । अहो फलितमिव दुःखमेन । तत्किं
करोमि । अद्वैतादयो यत्र तिष्ठन्ति तत्रैव यामि । इति कति-
चित्पदान्यादधाति ।

ततः प्रविशन्ति दोर्मनस्येन वितर्कं नाटयन्तोऽद्वैतादयः ।

अद्वै । श्रीवासं किमेतत् ।

मतेऽस्माकं प्रातः स्वभवनमुपेतोऽस्ति भगवान्
गृहे श्रीवासादेः स्थित इति जनन्या मतमिदम् ।
इति भ्रान्ताः सर्वेऽप्रकृतमनसः सम्प्रति वयं
कथं विद्मोऽकस्मादयमग्निपातोऽद्य भविता ॥

श्रीवा । ये ये प्रक्षितास्तदन्वेषणाय तेषां न कोऽपि प्रत्या-
वर्त्तते ।

अद्वै । अन्विष्य यदि पश्यति तदैव प्रत्यार्वाचिष्यते । कोऽपि
किमप्यनुसन्धानं न लब्धवान् । एतत् किं सम्भाव्यते ।

इह ग्रामे को वा स्थगयतु तमात्मप्रकटनं
स किं वा स्वात्मानं स्थगयितुमपीशः प्रभवतु ।
अपक्वेतुं शक्यो न भवति जनैश्चण्डकिरणः
कथङ्कारं व्योम्नि स्वमपि स दिने व्यन्तरयतु ॥

श्रीवा । पुरोऽवबोध्य । अयं गङ्गादासः समायाति तदयं
प्रष्टव्यः ।

उपष्टव्य ।

गङ्गा । भो भो महाभागाः कथमाकस्मिकोऽयं विप्रवः ।

सर्व्वे । अक्षे अयमपि तदनुसन्धानधुरन्धरः । यद्यम-
क्षाने पृच्छति ।

अद्वै । साबम् ।

हे विश्वम्भरदेव हे गुणनिधे हे प्रेमवारां निधे
हे दीनोद्धरणवतार भगवन् हे भक्तचिन्तामणे ।
अन्धोक्त्य इशो दिशोऽन्धतमसीक्त्याखिलप्राणिनां
शून्योक्त्य मनांसि मुञ्चति भवान् केनापराधेन नः ॥
मरारिः । भो भो देव अद्वैत त्वमतिदुर-वगाह्यगभीरोऽसि ।
कथमनिर्णयेनैव विलपसि । त्वादृशामीदृशानुतापेनैव नितरां
प्रतप्ता भविष्यति तपस्विनी शची देवी ।

श्रीवा । सत्यमाह मरारिः । यतः ।

तन्मात्रपुत्रा वत सा तदेक-

चक्षुस्तदेकस्वसुखानुभूतिः ।

माताऽपि तस्मिन् गुरुदेवबुद्धि-

र्न तं विना जीवति सा क्षणञ्च ॥

तदधुना तज्जीवनरक्षैव नः कर्त्तुमुचिता । तस्माद्भो गङ्गा-
दास भवद्वचसि तस्याः प्रत्ययोऽस्ति त्वया तथा कथनीयं
यथाऽसौ जीवनेन न वियुज्यते ।

गङ्गा । यथाऽऽद्यापयन्ति भवन्तः । इति निष्क्रान्तः ।

गदाधरः । सकृदबम् । भो नाथ ।

गतो यामो यामावद्वच्च गतवन्तौ वत गता

अमी यामा द्वा धिक् दिनमपि गतप्रायमभवत् ।

क्रमादाशापाशस्तुति वत द्वा सार्द्धमसुभि-
स्तथाऽपि त्वद्वार्त्ता न हि गतवती श्रोत्रपदवीम् ॥

इति मुञ्चति ।

वक्रेश्वरः ।

त्यक्त्वा नः किमु यास्यतीति करुणासिन्धो गतायां निशि
प्रेमाधिक्यपरिप्रकाशसरसां नानानुकम्पां व्यधाः ।
कारुण्यं तव तच्च कीदृशमहो भूयस्युपेक्षा च वा
कीदृक् ते वत हृत्पते हयमिदं हे नाथ लोकोत्तरम् ॥

इति मुञ्चति ।

मुरारिः । सद्योभम् ।

आचार्य्य धैर्य्यं क्रियते वच्चिर्यत्
क्षिणोति तदाघ्यभरोऽन्तरस्थः ।
पुनः पुनर्वद्वमपि प्रवृद्धः
सेतुं यथा सैकतमम्बुपूरः ॥

इति मूत्कृत्य मूत्कृत्य वदन् भूमौ निपतति ।

श्रीवा । तमाजोक्ष । अतिगभीरोऽयं दुर्निवारानुराग-तारल्यः

संप्रवृत्तः । भवत्येव ।

पयः प्रपूरः स्थिर एव तावत्
करोति यावन्न हि सेतुभङ्गम् ।
भग्न तु सेतावतिदुर्निवारः
समस्तमाज्ञायितुं समर्थः ॥

भो नाथ विश्वम्भर कासि कासि ।

पूर्व्वं मृतः कथमहो वत जीवितोऽहं
 भूयोऽपि मारयसि किं वत जीवयित्वा ।
 दुर्ल्लिता तव विभो न मनोऽधिगम्या
 नन्वीश्वरो भवति केवलबाललोलः ॥

इति रोदिति ।

मुकुन्दः ।

नालोक्यते तव मुखं नयनेन किं नो
 नाऽऽकर्ण्यते तव वचः श्रवणेन वा किम् ।
 हे प्राणनाथ भगवंस्त्वदुपेक्षितानां
 कष्टेन वा किममुना हतजीवितेन ॥

जगदानन्दः । सवाष्पम् ।

नास्मादृशैस्तव षडाम्बुजसङ्गद्दीनै-
 र्जीविष्यते क्षणमपीति मनो न आसीत् ।
 लज्जामहे दयित हे तत एव देव
 जीवाम एव दिवसांस्त्वदनीक्षणेऽपि ॥

इति मूर्च्छति ।

दामोदरः । हा प्राणनाथ कासि कासि ।

प्राणा न किं व्रजत मुञ्चत जायमुच्चैः
 प्राणेश्वरश्चरति साम्प्रतमेक एव ।
 तत्पादपङ्कजमुपेत्य भजध्वमज्ञाः
 प्रेमात्मनामदद माऽस्तु कुले कलङ्कः ॥

इति मूर्च्छति ।

हरिदासः । अहो कष्टम् ।

प्राणेश्वरेण सच्च चेत्सहसा न जग्मुः

प्राणाः पुनर्झटिति नैव भवन्ति गन्तुम् ।

धिकारकोटिकटुतामनिशं सद्गन्ते

सोदन्ति नैव वदन्तस्त्ववसादयन्ति ॥

भवतु क्षणमवगच्छामि ।

यदि नयनयोः पन्थानं मे न याति स ईश्वरो

यदि करुणया नो दृक्पातं स मद्विधे ।

कुलिशकठिनानां वोऽस्त्रानां सहस्रमपि क्षणा-

क्षणमिव परित्यज्याम्यञ्जस्तदङ्घ्रिपरीक्षया ॥

इति धैर्यमवसृज्य चिन्तां नाटयति ।

विद्यानिधिः ।

प्रेमन्नमोऽस्तु भवते यदकैतवेन

नेत्यद्यसे क्वचन ह्य वत किं ब्रवीमि ।

तस्मिन्नकैतवकृपेऽपि सकैतवस्त्वं

नो चेत् कथं नु मम जीवनयोग एषः ॥

इति भूमौ पतित्वा विरक्तः सन् रोदिति ।

मुरारिः । धैर्यमवसृज्य । अहो महानुभावा विचारयत किमे-
काकिनैव प्रभुना कापि गतं किम्वा कश्चिदन्योऽपि गत इति ।

अद्वै । अयं विचारः कथमुत्पद्यताम् ।

न गच्छन् पथि केनापि स दृष्टो गौरचन्द्रमाः ।

विद्युत्पुञ्ज इवाकस्माद्दृशोरविषयं गतः ॥

मुरा । अस्त्युपायो विचारस्य ।

सर्व्वे । कथमिव ।

मुरा । आत्मवर्गमध्ये विचार्य्यताम् । कोऽत्र न वर्त्तते ।

सर्व्वे । सम्यगुक्तमेतेन । इति मिथो विचारयन्ति ।

मुरा । अक्षेमयाकलितम् ।

सर्व्वे । तत् किम् ।

मुरा । नित्यानन्दमहानुभाव आचार्य्यरत्नञ्च ।

सर्व्वे । कुत इदमुपयुज्यते ।

मुरा । एतावति कष्टे यद्यत्र तावभविष्यतां तदाऽचैवागमि-
ष्यताम् ।

सर्व्वे । किञ्चिदाश्वस्य । अक्षे अस्माकं यथा तथा भवतु स
चेदेकाकी न भवति तेनैव किञ्चिदाश्वस्तमस्माभिः ।

अद्वै । अये मुकुन्द त्वमनया वार्त्तया मातरमाश्वासय
“मातस्तं प्रति चिन्ता न कार्य्या नित्यानन्दाचार्य्यरत्नाभ्यां
कार्य्यविशेषार्थं कापि देवेन गतमस्ति समागतप्रायोऽयम्”
इति वक्तव्यम् ।

मुकु । यथाऽऽज्ञापयति । इति निष्क्रान्तः ।

अद्वै । हंक्षे विश्वम्भरदेवप्रियाः किञ्चिद्द्वैर्यमिव जातं चेतसः ।
यतस्तावुभावेवाभियुक्तौ तयोः सतोः स्वतन्त्रोऽपि भगवान्नस्वात-
न्त्र्यं न करिष्यति । हन्त किमुद्देशं तस्य यदर्थमिदमध्यवसितम् ।

तीर्थाटनञ्चेत् किमपङ्कवेन

गन्तं समर्थाः सह तेन सर्व्वे ।

तयोर्विशेषप्रणये हितञ्चे-

दत्रापि तत्सम्भवितुञ्च योग्यम् ॥

इति सर्वे ह्ययं चिन्तयन्तस्तूष्णीं तिष्ठन्ति ।

नेपथ्ये । हन्त भोः कष्टम् ।

ह्यः किं कष्टमहो दिनचयमभूद्वार्ताऽपि तैर्नमुता

ते जीवन्ति मृता न किं किमथवा दत्ताश्रया मूर्खया ।

सत्यञ्च प्रियमीश्वरं वत विधे दृष्ट्वा च तं तादृशं

प्रत्यावृत्तिपरः कथं न पुरतस्तेषां भविष्याम्यहम् ।

तदिहैव स्थित्वा शरीरत्वाग एव घतनीयम् ।

सर्वे । अतिमभिनीव । अहो आचार्यरत्नस्येव स्वरः श्रूयते ।

वाष्पगद्गदतया सम्यङ्गुलक्षि तन्निपुणमवधारयाम । इति

सर्वे अवधानं नाटयन्ति ।

पुनर्नेपथ्ये । हन्त हन्त किमिति यामरेव मया तत्सङ्गे न गतम्

अथवा ।

शिव शिव हठः कर्तुं शक्यो न हि प्रभुणा समं

निजमभिमतं खेपां चित्ते प्रवर्त्तयति प्रभुः ।

प्रकटयति हि स्वीयं स्वर्यः स्वकान्तमयौ महो

न विघटयितुं शक्नोत्येव खदाहकरश्च तत् ॥

सर्वे । आकर्ण्य । सत्यमेवायमाचार्यरत्नस्तन्मन्यामहे भग-

वन्तं विमुच्य समागतोऽयम् । यतः “शिव शिव हठः कर्तुं शक्यो

न हि प्रभुणा समम्” इति निगदति । हन्त भो भर्जितमिव

दुहव-द्व-द्व-द्व-ज्वालय कथमप्यासादितमाश्रासवीजम् ।

मुरा । एवं मन्ये नित्यानन्ददेवः सङ्गे वर्त्तते । अयं कार्य्या-
न्तरायाच प्रेषित इव ।

अद्वै । किं तावदस्याच कार्य्यम् । न तावद्वित्ते प्रयोजनं
यदर्थमयमागमिष्यति । न मातरि च तथा ममत्वम् । यत्ता-
मेव शान्त्ययितुं प्रचेष्ट्यति । न तादृगस्मादृशां सौभाग्यम् ।
यदस्मांस्सालयितुं प्रस्थापयिष्यति । तदलमनया विचिकित्स-
या । तन्न वेद्मि किमपरं फलं धृतमस्ति मादृशां दुदवविष-
भूरुहेण । इति सचिन्तस्तिक्रुति ।

पुनर्नेपथ्ये । हा कथं पामर एवास्मि । यतः

यस्मात् यस्मात् कथमनुदृतं नैव हा हन्त दृष्ट्वा
तादृग्रूपं कथमिव दृष्टौ हन्त तापैर्न दग्धे ।
याहीत्युक्ते सति भगवता जीवितं किं न यातं
हा हा विन्मम्भर तव तथा मायया वक्षितोऽस्मि ॥

सर्व्वे । आकथ्यं । नेपथ्याभिमुखं निरीक्षामहे माऽतःपरं
विलम्ब्यताम् । इति तदीक्षमाणास्तिक्रुन्ति ।

ततः प्रविशत्याचार्य्यरत्नः ।

आचा ।

क च स्निग्धश्यामः कुटिलकचपाशः क स विधिः
क च ओष्णीभारः क शिव शिव कौपीनमपि तत् ।

अयं स्त्रिया परामृश्य ।

प्रतीतिर्द्रष्टृणां परमियमहो वस्तु न हि तत्
समस्तस्याधारात्मनि चिति समस्तं स्फुरति हि ॥

सर्व्वे । उपहृत्य सोत्कण्ठम् । आचार्य्य कथय कथय क्वासौ
भगवान् ।

आचा । हन्त भोः किमेष पामरः कथयतु ।

अद्वै । कथय किं वृत्तम् ।

आचा । कर्त्तुं । एवमेव ।

अद्वै । हन्त कथमयं करेण पिधापनीयोऽर्थः । तत् स्फुटं
कथय सर्व्वे शृण्वन्तु । इति सवाप्यमुचैः ।

तास्ताः कीर्त्तननृत्यकौतुककला च धिक् समार्पिं गता-

स्तास्ताः प्रेमविलासदासमधुरा वाचः स्थिता नो हृदि ।

सा प्रीतिः करुणा च सा शिव शिव स्मृत्येकशेषाऽभवत्

सत्यासेनं तव प्रभो विरचितः सर्व्वस्वनाशो हि नः ॥

सर्व्वे । आकर्त्तुं मोहं नाटयन्ति । प्रविश्य सत्वरम्

गङ्गादासः । आचार्य्य कथय कल्याणिनो देवस्य कल्याण-
मित्येषा पृच्छति भगवन्माता । आचार्य्यो वाप्यबद्धकण्ठस्तिष्ठति ।

अद्वै । मन्त्रान्ना तां ब्रूहि ।

रामस्य विपिनवासः कृष्णस्य च माथुरं गमनम् ।

अस्य च सत्यासविधिस्तितयं मातृत्रयस्य सोढव्यम् ॥

गङ्गा । चंदो तयाऽप्येतदनुमितमस्ति पुरैव उक्तञ्च । किं
गोप्यते भवद्भिः स खलु ज्येष्ठस्य वर्त्तमं शिआय । लोकोत्तरच-
रितानां तुल्ये काठिन्यकारुण्ये ।

अद्वै । भवत्येवमेवासौ धैर्य्यवती कथमन्यथा तादृशः पुत्रः ।
क्षयं स्थित्वा विमृश्य । भवत्येवम् ।

सत्र्यासकृच्छ्रमः शान्तो निष्ठाशान्तिपरायणः ।
 इति नामानि देवोऽयं यथार्थान्यधुनाऽकरोत् ॥
 अपि च । अस्मिन्नेव हि भगवति यथार्थमभवन्महावाक्यम् ।
 मुख्यार्थतया हि तथा जहदजहत्त्वार्थलक्षणा नात्र ॥
 आचार्य आमूलतः कथय ।

आचा । हन्त एतदर्थमेव जीवितं मया । तदितो निशाऽव-
 साने नृत्योपरमसमय एव मत्करमालम्ब्य कति क्षिपदानि
 गच्छन्ने नित्यानन्ददेवमालोक्य “त्वमप्येहि” इति सङ्गे कृत्वा
 सुरधुनीमुत्तीर्य चलितवान् । मयोक्तम् । देव कथय कथमे-
 काकिना कुत्र गम्यत इति तदनाकलयन् त्वष्णीमेव चलन्न-
 पदमावाभ्यामनुगम्यमान एव काटोडानामानं ग्राममासाद्य
 केशवभारतीयतीन्द्रमुपसेदिवान् । तदावाभ्यामात्मगतमेव वि-
 चिन्तितम् “भगवान् तुर्याऽऽश्रमं परिजिघृक्षुः” इति चिन्तयि-
 त्वाऽपि प्रभुतेजसा पराभूताभ्यां न किञ्चिदपि वक्तुमशक्यत ।
 परेद्यवि “आचार्यरत्न त्वयैतस्य कर्मणः पूर्वक्रिया क्रियताम्”
 इत्युक्तेन मया भगवानवादि तत् किं कर्मेति । तदनु गदितं
 भगवता मयैतत् कर्तव्यमिति । समनन्तरं प्रतिपत्तिमूढेन
 मया मूकवदनुत्तरेण रोदितुमेव प्रवृत्तम् । समनन्तरमना-
 यथैव विधिवद्विहितं सकलमेव कर्म । ततो यदृक्तं तदाचा
 वक्तुं न शक्यते ।

सर्व्वे । आकर्ण्य सविषादम् । हा देव कथमिदमध्यवसितम् ।
 अथवा मद्विधानामेव दुःखद्रुम-फल-कालविलसितमिदं कि

मनुयोज्यन्ते प्रभुचरणाः । हन्त हन्त स्मरणदशाकूटमपि तन्नो
मनः कृन्तति कथमाचार्य्य भवता दृष्टम् । इति वैक्लव्यं नाटयन्ति ।

अद्वै । किं तावत्तदाश्रमसमुचितं नामाङ्गीकृतं भगवता ।

आचा । कृष्णचैतन्य इति ।

अद्वै । सचमत्कारम् । अहो समचितमेवैतत् ।

कृष्णस्वरूपं चैतन्यं कृष्णचैतन्यसञ्ज्ञितः ।

अत एव महावाक्यस्यार्थो हि फलवानिह ।

केशवभारती हि श्रुतिरेव तस्याः केशवस्य भारतीत्वात् । यथा

मयाऽऽदौ ब्रह्मणे प्रोक्तो धर्मो यस्यां मदात्मक इति ।

अतः केशवभारतीप्रतिपादितं श्रुतिप्रतिपाद्यमेवेति तत्कथ-
याऽऽचार्य्य कथय ।

किं तत्रास्ति किमन्यतः स भगवान्

आचा । ——— तत्कालमेव प्रभ-

धृत्या मस्करिभूमिकां चलितवान्

अद्वै । ——— त्वान्नो किमप्युक्तवान् ।

आचा । प्रेमान्धः स्वलिताङ्घ्रिरसुसलिलैर्निर्धोतवत्तःस्थलः

स्वात्मानञ्च न वेद हन्त किमसौ हा हन्त मां वक्ष्यति ॥

अद्वै । भवान् कथं नानुगतः ।

आचा । नित्यानन्दस्वकथयदिदं यामि देवस्य पश्चात्

पश्चादेनं पथि पथि परिभ्रास्य तैस्तैरुपायैः ।

अद्वैतस्थालयमपि नयाम्येष याहि त्वमेतां

वार्त्तामार्त्तानुपहर सुखं प्रापयाद्वैतमुस्थान् ॥

अद्वै । धन्योऽसि नित्यानन्ददेव धन्योऽसि । जितं भवता
निष्कौतवसौहृदेन तदागच्छतानया वार्त्ताया भगवतीं शची
माश्वास्य वयमपि समुचितमाचराम । इति निष्प्रान्ताः सर्व्वे ॥

सद्यासपरिग्रहो नाम चतुर्थोऽङ्कः ॥

पञ्चमाङ्कः ।

ततः प्रविशति श्रीछण्णचैतन्यः पञ्चान्नित्यानन्दश्च ।

श्रीचै । एतां समास्थाय परात्मनिष्ठा-
मध्यासितां पूर्व्वतमैर्महद्भिः ।
अहं तरिष्यामि दुरन्तपारं
तमो मुकुन्दाङ्घ्रिनिषेवयैव ॥

इति स्तुतितं नाटयति ।

नित्या । खगतम् । अहो अद्भुतम् ।

प्रेमामृतं किल तथाविधमेव किन्तु
निर्व्वेदखेददहनेन शृतत्वमेत्य ।
आवर्त्यमानमिव गच्छति पिण्डभावं
कालेऽस्य दृष्ट्वा इव व्यथनाय भावि ॥

तदेकाकिना मया किं क्रियते भवतु चिन्तयामि । इति पुन-
र्निरूप्य । अहो अद्भुतम् ।

नृत्योर्मीकः प्रकटितमहोक्तासङ्गङ्गारघोषः
खेदस्तम्भप्रभृतिविलसद्भावरत्नावलीकः ।
अन्तर्वेगः समजनि विभोः सोऽयमामन्दसिन्धु-

र्ना जानीमः परिणतिरहो भाविनी कीदृगस्य ॥

अहो बलवता वातेन चालितः केशरपरागपुञ्ज इव चलत्येषो
मयाऽपि सत्त्वरेणानुगन्तुं न शक्यते । विरतसकलेन्द्रियवृत्ति-
स्तत इत एव गच्छन्नस्ति न तद्देश्यपुरस्सरं कापि । तथा हि

अपन्याः पन्या वा न भवति दृशोरस्य विषयः

किमुच्चं नीचं वा किमथ सलिलं वा किमु वनम् ।

प्रभिन्नोऽयं वन्यो गज इव चलत्येव न पुनः

पुरो वा पश्चादा कलयति न चात्मानमपि च ॥

भवति हि ।

आत्मारामाः किमपि दधते वृत्तिहीनेन्द्रियत्वं

प्रेमारामा अपि भगवतो रूपमात्रैकमग्राः ।

स्वानन्दस्थो भवति यदि चेदीश्वरोऽपि क्व भेदो

आ ज्ञातम् । निम्नानन्दो भवति भगवान् जीव आनन्द-
निम्नः ॥

तदिदानीं किं करोमि । इति क्षणं स्थित्वा ।

नाचारोऽद्य दिनत्रयं न च पयः पानं किमन्याः क्रियाः

कौपीनैकपरिच्छदो निजसुखावेशैकमात्रानुगः ।

गच्छन्नेव दिनं निशामपि विभूर्नो वेत्ति किं कुर्महे

हे गौराङ्ग कृपानिधे कुरु कृपामार्त्तं मयि प्रीयताम् ॥

क्षणं स्थित्वा । एतेन किञ्चिदाश्वस्तमपि भवति चेतः । तद्यथा

आनन्दवैवश्यामिदं महाप्रभो-

बभूव नः सम्प्रति जीवनौषधम् ।

विभ्रामयन् कर्म विवेचनाक्षमं
नेष्ट्येऽहमद्वैतविभोर्गृह्णानमुम् ॥

इति सान्नासमनुगच्छति । नेपथ्ये । हरिं वद हरिं वद । इति
सम्भूय क्रीडाव्रजः ।

नित्या । पुरोऽवजोऽहम् । अये अङ्गुतमिदम् । यदमी गोरक्ष-
बाला भगवन्तमालोक्य सकौतुकाऽऽदरभक्तिव्यञ्जानन्दचम-
त्कारं हरिं वद हरिं वदेति उच्चैर्जल्पन्ति ।

भगवान् । पूर्वाभ्यासेन हरिध्वनिं श्रुत्वा किञ्चिदानन्दसतोत्थित
इव हरिध्वन्यनुसारिणीं दिशं गयनकमले समुन्मील्यनावजोऽवति ।

नित्या । गिरुष्य । अहो उपकृतं गोरक्षद्विभः यदमीषां
हरिध्वनिमाकर्ण्य किञ्चित्तरामानन्दनिद्रोत्थित इवायं मद्वा-
मन्त्राकृष्ट इव फणिददृष्टमेव पन्थानमनुसर्पति ।

भगवान् । उपकृतम् । ब्रूत भो ब्रूत हरिम् । इति पुनः पुनः
प्रजल्पति ।

प्रविश्य गोरक्षकाः शिशवः परितो दण्डवत्प्रत्वा करतानिकाभिर्ह-
रिसङ्गीर्तनं कुर्वन्ति । भगवान् सस्पृहमाकर्णयन् मुहूर्तं प्रस्थानतो
विरमति ।

नित्या । सानन्दम् ।

उन्माद आनन्दकृतो हि नाना-
चापल्यकृष्णाद्यकृद्ध्यमन्दम् ।
चापल्यजायोभयकृच्च कश्चित्
कश्चिद्गद्गस्ततया समानः ॥

तदिदानीं चरमावस्थ इव भगवत आनन्दोन्मादो जातः ।
तथा चि ।

उन्मील्य दृष्टौ पश्यति न किमपि विषयीकरोत्येषः ।

अर्धवधिर इव किञ्चिच्छृणोति न तदर्थमुपयाति ॥

भगवान् । पात्रिकमन्त्रेण तेषां शिरः परामृश्य । अये साधुकी-
र्त्तितं भवद्भिर्भगवन्नाम कृतार्थीकृतश्चाहम् । तज्जानीत वृन्दा-
वमं केन पथा गम्यते ।

नित्या । सहर्षम् । अयमवसरो मम । इति तेषां मध्यादेक-
मानीय । तात एष मार्गो वृन्दावनस्येति कथय ।

बालकः । जह आणवेदि भञ्जवं (१) । इत्युपप्लव । भो भञ्जव
एसो मगो वृन्दावणस्म (२) । इति गित्यानन्दोपदिष्टमार्गं दर्शयति ।

भगवान् । सागन्दावेशं तमेव मार्गमनुक्रामति ।

शिशवः । प्रणम्य गिष्क्रामन्ति ।

नित्या । हन्त निस्तीर्णोऽस्मि । सम्प्रति सम्पत्स्यते मे मनोरथः ।
यदनेन पथैवाद्दैतवाटीमासादयितुं शक्यते । इति तेन पथा
तमनुगच्छन् क्रियदूरं गत्वा सपरामर्शम् । अहो कथमहं न परि-
चीये परपरिचयदशा किञ्चित्तरामिवास्य जाताऽस्ति तत्परोक्षे
च निजसौभाग्यम् । इति निकटमुपसर्पति ।

भगवान् । “एतां समास्थाय परात्मनिष्ठाम्” इत्यादि वृत्तः

१ यथा आञ्जापयति भगवान् ।

२ भो भगवन् एष मार्गो वृन्दावनस्य ।

पठित्वा । अहो सम्यग्गीतं भिक्षुणा “मुकुन्दसेवयैव तमस्त-
रिष्यामि न त्वनया परात्मनिष्ठया” । अस्या आस्थामात्रं
कार्यं न त्वेषैवोद्देश्या तद्वृन्दावनं गत्वा मुकुन्दसेवैव मानसी
कर्त्तव्या । इति आकाशे कथं वज्रा । अहो कियद्दूरे वृन्दा-
वनम् ।

नित्या । उपहृत्य । देव दिवसैकप्राप्यमस्ति वृन्दावनम् ।

भगवान् । खप्रजाग्रतोऽन्तराणदशमापन्न इव सचमत्कारम् ।

कथमहो श्रीपादनित्यानन्दोऽसि ।

नित्या । देव स एवाहम् । इत्यर्जोक्ते वास्यबद्धकण्ठस्तिष्ठति ।

भगवान् । श्रीपाद कथय कुतो भवन्तः ।

नित्या । देवस्य वृन्दावनजिगमिषामाश्रत्य मयाऽपि तद्दि-
दृक्ष्या चलता भगवत्सङ्गो गृहीतः ।

भगवान् । भद्रं भो भद्रम् । एहि सच्चैव गच्छाव । इति सा-
नन्दं गच्छति ।

नित्या । भगवन्नितः । इति कियद्दूरं गीत्वा । भगवन् इतः
कियद्दूरे यमना भगवती वर्त्तते तद्वगाहनं कर्त्तुमुचितम् ।

भगवान् । हन्त यमुनाऽद्य विलोकितव्या ।

नित्या । अथ किम् ।

भगवान् । हर्षं नाटयित्वा । श्रीपाद क्व सा ।

नित्या । इत इतः । इति कियद्दूरं गीत्वा गङ्गामासाद्य । भग-
वन्नियं यमुना ।

भगवान् । सानन्दं प्रबन्ध स्तौति ।

चिदानन्दभानोः सदा नन्दस्वनोः
परप्रेमपात्रो द्रवब्रह्मगात्रो ।
अघानां लवित्रो जगत्क्षेमधात्रो
पवित्रोक्रियान्नो वपुर्मित्रपुत्रो ॥

नित्या । भगवन्नवगाच्छतामियम् ।

भगवान् । यथारुचितम् । इति खानमभिनयति ।

नित्या । खगतम् । अहो निर्धृतोऽस्मि मद्यामत्तवन्यकुञ्जरो
मन्त्रेणैव वशीकृतः । तत्परिशेषमस्य कर्मणः किमप्यस्ति तदपि
सम्पादयामि । इति परितोऽवलोच्य कश्चिदाकलयति ।

प्रविश्य कश्चित्पुरुषः प्रथमति ।

नित्या । जगन्नितिकम् । अये इदमनतिदूरे पारेगङ्गं भगवतो-
ऽद्वैतस्य पुरम् त्वमितस्वरितं गत्वा विज्ञापय “नित्यानन्दः
केन चिदन्येन सव्यासिना सह निकटवर्ती भवन्तमपेक्षते
तत्त्वरताम्” ।

पुरुषः । एषोऽहं तथा करोमि । इति सत्वरं निष्क्रान्तः ।

नित्या । खगतम् । अहो अद्य दिनत्रयं जातं जलस्यर्गोऽपि
न जातस्तद्वदपि स्नामि । इति तथा करोति ।

नेपथ्ये । आशापाशद्विगुणबलितैस्तद्गुणैरेव बद्धाः

प्राणा नो यदिरहविधुरा हन्त गन्तुं न श्रेकुः ।

सम्यत्वेतैरपकृतमहो तन्मुखं दर्शयद्भि-

दिष्टे हीष्टे भवति सहसा हन्त वामोऽप्यवामः ॥

नित्या । इरादाकर्ण्य । अहो आचार्य्य एवायं प्रस्तौति तत्-

सुविहितमेव विधिना अतःपरं ममातिभारो लघूभूतः । भग-
वन्तमाशोष्य । अहो कष्टम् ।

अम्नःस्यन्दैस्तिमितवपुषं लज्जयाऽभ्यासद्दानेः
कौपीनाच्छादनमपि न निर्गाल्य निःसारिताम्बुम् ।
देवं रक्ताम्बुजदलचयैश्छाद्यमानोत्तमाङ्गं
क्षामोत्तीर्णं करिवरमिव स्वर्णगौरं निरीक्षे ॥

तदाकलयामि कियान् विलम्बोऽद्वैतागमनस्य । इति पुरो-
ऽवशोक्तयति ।

ततः प्रविशति उत्कण्ठां नाटयन् परितोऽपरिमितपरिवारोऽ-
द्वैतः ।

अद्वैतः । पुरोऽवशोक्तम् । अहो अयमयं देवः ।

चूडावियोगादरूपेण वाससा
दूरादसौ चेदनसाविवेक्ष्यते ।
तथाऽपि क्षेमप्रतिमेन तेजसा
लावण्यभूम्नाऽपि स एव भाति नः ॥

अहो अतिरम्यम् ।

रक्ताम्बरं कनकपीतमिदं तदेव
देवस्य पश्यत वपुः सदृशीकरोति ।
गौरारूपस्य परिपक्वमक्षरस्य
वैराग्यसारसङ्घकारफलस्य लक्ष्मीम् ॥

इति त्वरमाय उपसृत्य ध्यानासौलितवनयनस्य भगवतः पुरतोऽव-
स्थाय मुक्तकण्ठं रोदिति ।

भगवान् । सत्वरमक्षिणी समुन्मील्य । कथममी अद्वैताचार्य-
महानुभावाः ।

नित्या । भगवन्नेवमेतत् ।

भगवान् । गाढं परिब्रज्य । कथय कथमिदस्थोऽहं भवङ्गि-
रवगतः कथं वा ममानुपदमेव भवानपि वृन्दावनमनुप्राप्तः ।
अथ वा ममैवायं स्वप्नः ।

अद्वै । सवाष्पमात्मगतम् । अद्वै देवस्यात्र वृन्दावनप्रतीतिरेव
जाताऽस्ति प्रकाशं देव नायं ते स्वप्नः । अपि तु स एवाहं पामरः ।
इति स्थणितं नाटयति ।

देवः । बाहुभ्यामाक्षिण्योत्थापयन् सवाष्पम् । भवतु भो अद्वैत
त्वमेव वृन्दावनं त्वय्यनवरतं भगवत्पादकमलसंयोगात् । तत्
कथय कुत्राऽऽगतोऽस्मि ।

अद्वै । इयं भगवती भागीरथी इदमिदं पारे मदीयं पुरम् ।
भगवान् । बहिर्दक्षिं नाटयित्वा । श्रीपाद भवता यमुनेय-
मित्यभाषि ।

नित्या । अस्यां यमुना वर्तते न देव एव जानातु ।

भगवान् । श्रीपादस्य नाट्येनैव नाटितोऽस्मि ।

अद्वै । आशपाशेत्यादि यच्छब्दे तच्छब्दे च त्वच्छब्दं दत्त्वा पुनः
पठति ।

नित्या । भो अद्वैत अस्य दण्डग्रहणावधि ममैव दण्डो
जातः । दिनत्रयमाहारविरहात् । देवस्य तु स्वानन्दभोगेनैव
तप्तिस्तदलमत्र कथाप्रसङ्गतुङ्गिम्ना ।

अद्वै । परिजनकरात् प्रत्ययकौपीनाच्छादने आनीय पुनर्भगवन्तं
आपयित्वा ग्राहयति सकलव्यम् ।

देवोचितञ्च परिधापितमस्ति पूर्वं
भिक्षुचितञ्च वसनं परिधापयामि ।
लक्ष्मीः समा तव समश्च मुखप्रसादो
हा हन्त नो नयनयोर्विषमं तदेतत् ॥

तदिदमनतिदूरमेव मे भवनं तदलं कर्तुमर्हन्ति भगव-
च्चरणाः ।

भगवान् । एतदर्थमेव श्रीपादेनाहं प्रतारितोऽस्मि ।

अद्वै । भगवान् कस्यापि प्रतार्यो न भवति किन्तु ।

ईशोऽपि स्यात् प्रकृतिविधुरः स्वीयया माययैव
स्वच्छन्दोऽपि स्फटिकमणिवत् सन्निकृष्टेन योगात् ।

इत्थं केचिदयमिह किल ब्रूमहे बालखेला-

प्रायं लीलाविलसितमहो सर्व्वमीशस्य सत्यम् ॥

उभययैव न प्रतार्योऽसि । अस्य च नैष दोषः श्रीपादत्वात् ।
अयं पातीति श्रीपः कृष्णः तमाददातीति तथैवानेन कृतं तदग्रे
भवन्तु भगवन्तः । अद्य प्राथमिकी भिक्षा ममैवालये भवतु
भगवतः ।

भगवान् । यथा रुचितं भवते । तदादिश पन्थानम् ।

अद्वै । इत इतः । इति नावमारोपयति ।

नित्या । अपवार्य्यं । भो अद्वैत नवदीपे कश्चित् प्रक्षितोऽस्ति ।

अद्वै । अथ किम् । सर्व्वे समागतप्राया एव ।

भगवान् । भो अद्वैत अपूर्व्वं नो भवद्भवनगमनम् ।

अद्वै । ओवासस्येव क मे तादृशं सौभाग्यम् यस्य भवने
प्रतिदिनमेव देवितं देवेन ।

नित्या । भो अद्वैत अतःपरं महीयसी लोकयात्रा भाविनी
स्वयं प्रकाशिनी हि भगवद्दार्ता तत्रापि भगवतो मथुरागमनं
प्रथितमस्ति । सम्प्रति तद्भवनसुभगभावुक-भावुके भगवति सर्व्व
एवाऽऽबालवृद्धतरुणाः करुणापारावारमधुनैवामुमवलोकयितुं
समागमिष्यन्ति लोकाः । तद्यावत् तेषां तथाप्रचारेण न भूयते
तावदलक्षिता एव भवद्भवनं प्रविशाम ।

अद्वै । एवमेव । इति कतिचित्पदानि परिक्रम्य । भो देव इद-
मिदमस्मद्भवनं तावत् प्रविश । इति सर्व्वे प्रवेशं नाटयन्ति ।

नेपथ्ये । विश्वम्भरः स भगवान् जननीं प्रतार्य्य

हृत्वा यतेरनुकृतिं मथुरां गियासुः ।

आजेन शान्तिपुरमागमितः स नित्या-

नन्देन भोञ्जत भोञ्जतेद्यथाय ।

नित्या । आकर्ण्य निरूप्य च ।

अद्वै । अतं दृश्यताञ्च तदिहत्या एवैते सपद्येव परस्मद्भसा
बभूवुः । कियता विलम्बेन लक्षसङ्ख्या भविष्यन्ति । तदिह द्वारि
दौवारिकैर्भूयताम् ।

अद्वै । प्रतिद्वारि दौवारिकाभियोज्य देवमग्रतः हृत्वा नित्यानन्देन
सह प्रवेशं नाटयन् निष्क्रान्तः ।

ततः प्रविशन्ति भगवद्दर्शनेत्कण्ठिताः पुरुषाः

कोचित् ।

नवद्वीपे यादृक् समजनि दृशोर्नः पद्मसौ
तदन्याकारत्वं यदपि मनसः सोभजनकम् ।
तथाप्युत्कण्ठा नः शिव शिव महत्येव बलते
क्षानाद्यायं वस्तु प्रकृतिविकृतिभ्यां समरसम् ॥

तदधुना जानीम क भगवान् । इति परितः परिक्रामन्ति ।

अन्यथां दिशि

अन्ये ।

पूर्वाश्रमे मधुरिमप्रथिमा य आसी-
दस्येश्वरस्य स दृशोरतिथिर्न नोऽभूत् ।
अद्यापि चेन्न स विलोक्यत एव तन्मो
धिगजन्म धिम्बपुरक्षो धिगङ्गन् धिगङ्गि ॥

अपरे । क्षन्त भो आगच्छतागच्छत । भगवानद्वैतपुरं प्रविष्ट
इति श्रुतं तत्तच्चैव प्रविशाम । इति सोत्कण्ठमुपहृत्य । अक्षो अमी
दौवारिकाः सर्वानेव निवारयन्ति । भद्रममी एवानुनेया दात-
व्यञ्च किञ्चिदेतेभ्यः । इति निकटमुपसर्पन्ति ।

ततः प्रविशन्ति वेत्रपाणयो द्वारोपान्तनिविष्टा दौवारिकाः ।

दौवा । अरे पुरुषाः क्षणं विलम्बन्तां यावत्तुरीयाश्रमपरि-
ग्रहः कृतो भगवता तावदनाद्वारेणैव स्थीयते । अद्यैव भिक्षा
भविष्यति । तदधुना कोलाहलो न कार्यः । उपविश्य स्थीयतां
भिक्षोत्तरं भगवानवलोकनीयः ।

नेपथ्ये । भगवन्निवृत्त इतः ।

दौवा । निरूपयामि । इति समुच्छितं स्थलमायुध उद्ग्रीविक्रमा-
 बोध्य च । अये कृतभित्त एव भगवान् । यदयम्
 श्रीखण्डपङ्कपरिलिप्ततनुर्वीन-
 शोणाम्बरो धवलमाल्यविराजिवत्ताः ।
 हेमद्युतिर्विजयते हिमसान्ध्यराग-
 गङ्गाप्रवाहरुचिभागिव रत्नसानुः ॥

तदेते समुत्कण्ठिताः कथममुं द्रक्ष्यन्ति । इति पुनर्निभाष्य ।
 अहो साधु समाहितमद्वैतदेवेन यदनेनायमुच्चतरामुपकारि-
 कामधारोपितो भगवान् । तद्धुना सर्वे सुखं द्रक्ष्यन्ति
 स्वनाम च यथार्थमनयोपकारिकयाऽकारि । पुरुषाः सर्वे सो-
 त्कण्ठं चरिं वदेति सम्भूय निगदन्ति ।

ततः प्रविशति यथा निर्दिष्टोपकारिकातजोपविष्टो भगवानद्वैतादयश्च ।

अद्वै । केयं लीला व्यरचि भवता योऽयमद्वैतभाजा-
 मत्यन्तेष्टस्तमधृत भवानाश्रमं यत्तुरोयम् ।

भगवान् । विद्वस्य ।

भो अद्वैत स्मर किमु वयं हन्त नाद्वैतभाजो
 भेदस्तस्मिंस्त्वयि च यदियान् रूपतो लिङ्गतश्च ॥

अद्वै । वागीश्वरेण किमुचितं वचनानुवचनम् ।

भगवान् । तत्ततोऽवधारयन्तु ।

विना सर्व्वत्यागं भवति भजनं न ह्यसुपते-
 रितित्यागोऽस्माभिः कृत इह किमद्वैत कथया ।

अयं दण्डो भूयान् प्रबलतरसो मानसपशो-

रितीवाहं दण्डग्रहणमविशेषादकरवम् ॥

अद्वै । सर्व्वमिदं प्रसारणमेव किन्तु “सत्यासक्तच्छमः शान्तो
निष्ठाशान्तिपरायण” इत्यादि नाम्ना निरुक्त्यर्थमेवैतत् ।

दैवा । पुरतः सर्व्वानवजोऽप्य । अहो आश्चर्य्यम् ।

एतावत्यपि दुर्गमे जनघटासङ्घट्टनोच्चावचे
सर्व्वैरेव यथासुखं प्रभुरसौ पारेपराद्वैर्नृभिः ।
अव्यग्रैरवकाशलम्भनसुखावस्थानसुखैर्यथा-
कामं लब्धतदोयपूर्णकरुणादक्पातमुद्गीक्ष्यते ॥

न हीदमसंवादि । यतः

उत्तीर्णोऽद्य भवाब्धिरद्य पिहितं द्वारं यमस्यापि च
प्राप्तं मानुषजन्मलम्भनफलं तप्तञ्च सर्व्वं तपः ।
यद्देवः करुणाकटाक्षसरसोऽदर्शीति सर्व्वैरहो
प्रत्येकं प्रथयद्भिरात्मसुभगीभावः समुद्गुह्यते ॥

नेपथ्ये परितः कोणाद्वजः ।

पुरुषाः । अहो अमी भगवज्जन्मस्थलीनिवासिनः सर्व्वे स-
मागच्छन्ति तदधुना महता सम्मर्द्देन भवितव्यं वयमित इदा-
नीमपसराम । इति सर्व्वे निष्क्रामन्ति ।

ततः प्रविशन्ति सर्व्वे नवद्वीपवासिनः ।

ते ।

अद्याऽऽन्ध्यं गतमेव नो नयनयोरद्य प्रसन्ना दिशः
शुष्काश्चाद्य जिजीविषाव्रततयः प्रोन्मीलयन्त्यकुरान् ।
नष्टेऽन्तःकरणे च केनचिद्द्वे चैतन्यमप्याक्षितं ।

येनास्माकमहो वताद्य भविता चैतन्यचन्द्रोदयः ॥

इति सोत्कण्ठमुपसर्पन्ति ।

अद्वै । आलोक्य ।

अग्रे निधाय भगवज्जननीं समीयुः
श्रीवासपण्डितमुखाः सुहृदस्त एते ।
अन्ये च बालतरुणस्थविराः किमन्य-
द्देशः स एष उदपादि स एष कालः ॥

भगवान् । सत्वरमवतारं नाटयति ।

दौवारिकाः । सादरं प्रवेशयन्ति ।

भगवान् । मातरं प्रणमति ।

माता । सभयभक्तिवात्सल्यपरितोष-श्रवणिताश्रुपुञ्जकगद्गदं सं-

स्कृतेन ।

वैराग्यमेव भव किं किमु वानुभूति-
भक्तिर्नु वा किमु रसः परमस्तनून्मृत् ।
तात स्तनन्धयतयैव भवन्तमीक्षे
लब्धोऽधुनाऽपि न कदाऽपि पुनस्त्यजामि ॥

इति सोत्कण्ठमालिङ्गति ।

श्रीचै ।

भगवति जगन्मातर्माऽतः परं फलमुत्तमं
किमपि फलितुं वात्सल्याख्या लता भवति क्षमा ।
भवति भवती विश्वस्यैवानुपाधिसुवत्सले-
त्यथ भगवता नूनं चक्रे क्षमापि शरीरिणी ॥

इति पुनः पठति ।

माता । पुनराणिष्ठ प्रथमति ।

अद्वै । तामुत्थाप्य स्वयमन्तःपुरे प्रवेशयन्निष्क्रान्तः ।

भगवान् । यथायथं सर्वानेवालिङ्गनस्पर्शनदर्शनप्रपञ्चादिभिरनु-
रञ्जयति ।

पुनः सत्वरं प्रविश्य

अद्वैतः । कः कोऽत्र भोः सर्वानेवाबालवृद्धतरुणानाचाण्डा-
लानांश्च यथोपजोषमावासभक्ष्यपेयादिभिरुपचरन्तु भवन्तः ।

प्रविश्यापटोक्षेपेण ।

एकः । अयमयमहं तथा करोमि । इति निष्क्रान्तः ।

अद्वै । भगवन्तमुपसृज्य ।

सोऽहं त एते स भवान् स चैषां

प्रेमा तवेयं करुणाऽपि सैव ।

सर्व्वं तदेवास्ति सुखैकचेतु-

रन्यादृशं रूपमतोषचेतुः ॥

भगवान् । अद्वैताद्वैत मैवम् ।

श्यामामृतं श्रोतसि पातितं वपु-

स्तस्यैव तुङ्गेन तरङ्गरञ्जसा ।

यां यां दशमेति शुभाऽशुभाऽथवा

सा सैव मे प्रेम चरोकरोति ॥

तदेहि चिरदृष्टैरेभिः सद्हरस उपविशाम । इति निष्क्रान्ताः सर्व्वे ।

अद्वैतपुरविलासो नाम पञ्चमोऽङ्कः ॥

षष्ठाङ्कः ।

ततः प्रविशति रत्नाकरः ।

रत्नाकरः । अद्य अद्य कथमकस्मात् प्रेयसी सुरसरिद्विम-
नस्कोव दृष्टा तदस्या मनोदुःखकारणं प्रष्टव्यमस्ति । इति पुरो-
ऽवलोक्य । कथमियं तदवस्थैव दृश्यते देवी तदुपसृत्य पृच्छामि ।
इति उपसर्पति ।

ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टा गङ्गा ।

गङ्गा । दृष्टी दृष्टी जस्म पात्र-सेत्र-सलिलत्तेण मद् ए-
दारिसं सोद्वगं तस्म पङ्कणे चिरआलं अङ्गसङ्गे लम्बित्रो ।
अदोवरो को मे भात्रधेत्रो । तद् तं लम्बित्र पुणोवि ण लम्भ-
णिज्जो विअ दीसइ अदोवरं वा किं मे असुद्धं । ता किं करोमि
मन्दभाइणी (१) । इति चिन्तयती क्षणं तिष्ठति ।

रत्ना । उपसृत्य । भागीरथि कथं विमनायसे ।

गङ्गा । अज्जउत्तो अज्जउत्तो किं पच्छसि मन्दभाइणी
क्व अद्धं (२) ।

रत्ना । भागीरथि कथमिव ।

गङ्गा । संसृतेन ।

१ हा धिक् हा धिक् यस्य पाद-सेक-सलिलत्वेन मम एतादृशं सौ-
भाग्यं तस्य प्रभोस्त्रिरकाजमङ्गसङ्गे लब्धः । अतोऽपरः को मे भागधेयः ।
तथा तं लब्ध्वा पुनरपि न लम्बनीय इव दृश्यते । अतः परं वा किं मे
अशुभम् । तस्मात् किं करोमि मन्दभागिनी ।

२ आर्यपुत्र आर्यपुत्र किमृच्छसि मन्दभागिनी खलु अहम् ।

यत्पादशौचजलमित्यलमस्मि विश्व-
 विख्यातकोर्त्तिरसकौ रसकौतुकीशः ।
 नित्यावगाहकलया रसयाञ्चकार
 मामद्य स त्यजति ह्य वत तेन दूये ॥

रत्ना । आं जानामि । स खलु मथुरागमनतः प्रत्यावृत्य
 सम्प्रत्यहैतालये समागतोऽस्तीति श्रुतं तत्कथं दूयसे ।

गङ्गा । होइ एवषेदं । किन्तु णअहीअदो आअदेसु सि-
 रियासपड्ढिएसु बन्धुवगोसु अण्णसिं दिअहे सिरिसई
 देईए पाइअं अण्णं सव्वेहिं अण्णवगोहिं सह सरसहासवि-
 लासं भुञ्जिअ तेहिंज्जेव सहं उपविसिअ भअवं किमपि गदिदुं
 पउत्तो (१) ।

रत्ना । किं तत् ।

गं । भो अद्वैतप्रभृतय इदं श्रूयतां यज्जनन्या

युष्माकञ्च प्रणयिसुहृदामाज्ञया न प्रयातम् ।

विघ्नस्तेन व्यजनि मथुरां गन्तुमीशे न तस्मा-

दाज्ञां सर्व्वे ददतु कृपया चन्त यायामिदानीम् ॥

रत्ना । ततस्ततः ।

गं । तदो अद्वैआचारिण्ण गदिदं (२) ।

१ भवति एवमिदम् । नवहोपत आगतेषु श्रीवासप्रभृतिकेषु बन्धु-
 वर्गेषु अन्यस्मिन्दिवसे श्रीशचीदेव्या पाक्षितमन्नं सर्वैरात्मवगः सह
 सरसहासविलासं भुक्त्वा तैरेव सार्द्धं उपविश्य भगवान् किमपि गदितुं
 प्रवृत्तः ।

२ ततोऽद्वैताचार्येण मदितम् ।

तव प्रीत्या याहीत्यभिलषति सर्व्वो यदि जन-
स्तदा सर्व्वस्यैव त्वदुपगमनात् पूर्व्वमसवः ।
न धिक्कारान् सोढुं वत भवति नः पाटवमिति
प्रयास्यन्त्येवामो प्रथममनुभूय व्यसनिताम् ॥

रत्ना । भद्रं भो अद्वैत भद्रम् । ततस्ततः ।

गं । तदो भगवदो सप्पणञ्चं पुण्णोवि भण्णिदं (१) । भो
अद्वैतप्रमृत्तयः

गृहीतोऽयं वेशो यदिच्च निजदेशस्य स विधे
तदा स्थातुं साह्वं प्रणयिभिरिदानीमनुचितम् ।
बुधा यूयं विज्ञा भवति जननी चास्य वपुषः
समाधां कुर्व्वन्तु स्वयमद्वैतं किं वच्मि बहलम् ॥

रत्ना । भगवताऽपि समीचीनमुक्तम् । ततस्ततः ।

गं । तदो सव्वेहिं भगवदो बन्धुजनेहिं आचारिओजण-
णीए सईदेईए णिअडं गदुअ मन्तिदं (२) ।

रत्ना । ततस्ततः ।

गं । अस्मिं अत्ये जदो कस्सवि सम्मई ए होइ तदो जण-
णीए उत्तं । भो भो जइ धम्मदेसो होइ तदो अप्पणो सुद्धकए
तस्स खल-अण-किद किम्बदन्ती कधं करणिज्जा । अप्पणो

१ ततो भगवता सप्रणयं पुनरपि भणितम् ।

२ ततः सर्व्वभगवतो बन्धुजनैराचार्यजनन्याः शचीदेत्या निकटं गत्वा
मन्वितम् ।

जह तह चोउ । तदो जअसाहक्केतंज्जेव जं गच्छदि तंज्जेव
भहं । कदाचि पउत्तीवि लहीअदित्ति आसा चोइ (१) ।

रत्ना । साधु मातः साधु । अतिक्रान्ताऽस्ति भवत्या देव-
श्रुतिः । ततस्ततः ।

गं । तदो सव्वेज्जेव विवसा ऊविअ पुणोवि गदिदव-
न्तो (२) । “मातः कथमिदमुक्तम् । अतः परमस्माभिरिदं
श्रुतिप्रतिपादितमिव खण्डितं न शक्यते भवद्दचः” ।

रत्ना । ततस्ततः ।

गं । तदो तए गदिदं । अम्हाणं जह तह चोउ । अस्स दोसं जं
खलजणो पेक्खिस्सदि तं खलु दुस्सहं । जअसाहं जइ गच्छदि
तदो मज्झे तुम्हे गन्तुं शक्कध मए पउत्तो लहीअदि (३) ।

रत्ना । ततस्ततः ।

गं । तदो सव्वे भअवदो णिअउं आअदुअ देईए कधिदं
णिअदिदवन्तो (४) ।

१ अस्मिन्नर्थे यदा कस्यापि सम्मतिर्न भवति तदा जनन्या उक्तम् ।
भो भो यदि धर्मदोषो भवति तदा आत्मनः सुखकृते तस्य खल-जन-
कृता किम्वदन्ती कथं करणीया । आत्मनो यथा तथा भवतु । ततो
जगन्नाथक्षेत्रमेव यद् गच्छति तदेव भद्रं कदाचित् प्रवृत्तिरपि लक्ष्यते
इति आशा भवति ।

२ तदा सर्वे एव विवशा भूत्वा पुनरपि गदितवन्तः ।

३ तदा तथा गदितम् । अस्माकं यथा तथा भवतु । अस्य दोषं यत्
खलजनः प्रेक्षिष्यति तत् खलु दुःसहम् । जगन्नाथं यदि गच्छति तदा
युयं गन्तुं शक्नुत । मया प्रवृत्तिर्नक्षिता ।

४ तदा सर्वे भगवतो निकटमागत्य देव्या कथितं निगदितवन्तः ।

रत्ना । ततस्ततः ।

गं । तदो भगवन् सहरिसञ्चं गदिदं (१) यथाऽऽज्ञापयति विश्वजननी तदाज्ञापयत गच्छामि ।

रत्ना । ततस्ततः ।

गं । तदो सव्वेहिं गदिदं (२) देव कियन्ति दिनानि स्थीय-
तां पश्यामस्ते चरणकमलमिति ।

रत्ना । ततस्ततः ।

गं । तदो जणणीए ताणं च पमोअत्थं तिस्सदिणाणि तत्थ
ठाजण पूवं विअ भगवदीए जणणीए अञ्चुदाणन्दजणणीए
च पाइदं अस्सं सव्वेहिं सह भुञ्जिअ ताणं अणुरञ्जिअ चउत्थे
दिअहे गन्तुं पउत्ते सव्वेहिं मन्तिअ णित्याणन्द-जअदा-
णन्द-दामोदर-मुउन्दाओ सङ्गे दिस्साओ । तदो गदेसु ण
अहीअवासिसु तेहिं सहं देवे पत्थिदे अइईआचारिण बज्ज-
दरं रोइदं । देवो तं अणामन्तिअ चलिदो (१) ।

रत्ना । चन्त इदानीं गौडाधिपतेर्यवनभूपालस्य गजपतिना

१ ततो भगवान् सहरिं गदितवान् ।

२ ततः सर्वैर्गदितम् ।

३ ततो जनन्या तेषाञ्च प्रमोदार्थं श्रीवि दिवसानि तत्र स्थित्वा पूर्वं-
मिव भगवत्या जनन्या अष्टुतागन्दजनन्या च पाचितमन्नं सर्वैः सह
भुक्त्वा तामनुरज्य चतुर्थे दिवसे गन्तुं प्रवृत्ते सर्वैर्मन्त्रित्वा नित्यानन्द-
जगदानन्द-दामोदर-मुकुन्दाः सङ्गे दत्ताः । ततो गतेषु नवहोपवा-
सिषु तैः सार्द्धं देवे प्रस्थिते अहैताचार्येण बज्जतरं रोदितम् । देवस्तम-
नामन्य चक्षितः ।

सह विरोधे गमनागमनमेव न वर्तते कथमयं चतुर्भिरेव
परिजनैः सह गच्छति ।

गं । संकृतमाश्रित । आर्य्यपुत्र नैतदाश्चर्य्यं पश्य पश्य ।
योऽन्तर्यामी भवति जगतां योयमव्याजबन्धु-
र्यस्य द्वेष्टो न जगति जनः कोऽपि के तं द्विषन्तु ।
द्वैराज्येऽस्मिन् पटुविकटयोः सेनयोरेव मध्या-
न्निष्प्रत्यूहं कलय चलितो बन्धुभिः पञ्चषैः सः ॥
अपि च । ग्रामे ग्रामे पटुकपटिमो घट्टपाला य एते
येऽरण्यानीचरगिरिचरा वाटपाटच्चराश्च ।
शङ्काकाराः पथि विचलतां तं विलोक्यैव साक्षा-
दुद्यद्वाष्पाः खलितवपुषः क्षौणिपृष्ठे लुठन्ति ॥

रत्ना । भवति हि भगवान् सहजाऽऽसुरभाव-भावितान्तःक-
रणानेव नानन्दयति तदितरान् परम-पामरानपि दृक्पातेन
पवित्रयति चित्रयति च भक्तिरसेन ।

रत्ना । ततस्ततः ।

गं । तदो निरन्तर-सञ्चरन्त-गञ्जवद्-महासामन्त-सन्त-
दि-महादन्तावल-तुङ्गतुरङ्ग-पत्तिसम्पत्ति-दुर्गमं रात्रपहं
उज्जिह्व अ वणमग्गाञ्जेव अत्रगाहिय चलिदवन्तो (१) ।

रत्ना । ततस्ततः ।

---

१ ततो निरन्तर-सञ्चरद्गजपति-महासामन्त-सन्तति-महादन्ताव-
ल-तुङ्गतुरङ्ग-पत्तिसम्पत्ति दुर्गमं राजपथमुज्जिह्वा वनमार्गमेव अव-
गाह्य चलितवान् ।

गं । संस्कृतेन । ततः ।

आश्वय्यं प्रागदृष्टं गहनं गाहमाने रघूणां
पत्यौ द्वीपिद्विरदमद्विषा गण्डकाश्वण्डकायाः ।
तत्कोदण्डप्रतिभयदृष्टता द्रुवुर्ये त एते
यन्माधुर्यद्रवलवलभः स्तब्धतामेव दधुः ॥

एवं कियन्ति दिनाणि वणे वणे चलन्तो विविध-तरु-लता-
सौहृद्गमणुगेकन्तो पुणोवि रात्र-पक्षं अङ्गीकृद्वं (१) ।

रत्ना । कुतः ।

गं । संस्कृतेन ।

रेमुणानगरमण्डलमूर्तिर्वैष्णुपाणिभगवत्प्रतिमूर्तिः ।

प्राक्तनीति बह्मनात आसीद्वन्दनार्थमथराजपथस्थः ॥

रत्ना । प्राक्तनीति कोऽर्थः ।

गं । अत्रं क्व देवो चउभुअ-रुअदोवि दुअ-भुअ-रुअ
गोवीणाहंज्जेव भत्तेहिं भअणीअंति भणन्ति केवि । केवि
भणन्ति पुराअणो चउभुअ-मुत्तीज्जेव दोसइ सव्वत्थलेज्जेव
ण क्व दुअ-भुअ-रुआ गोवी-णाह-मुत्ती पुराअणीत्ति (२) ।

१ एवं कियन्ति दिनानि वने वने चलन् विविध-तरु-लता-सौभा-
ग्यमनुगृह्यन् पुनरपि राजपथम् अङ्गीकृतवान् ।

२ अयं खलु देवश्चतुर्भुज-रूपतोऽपि हि भुज-रूपो गोपीनाथमेव
भक्तैर्भजनीयमिति भवन्ति केऽपि । केऽपि भवन्ति पुरातनो चतुर्भुज-
मूर्तिरेव दृश्यते सर्व्वस्थले एव न खलु द्वि-भुज-रूपा गोपी-नाथ-मूर्तिः
पुरातनीति ।

रत्ना । ते भ्रान्ताः कटकादौ साक्षिगोपालादयोऽतिप्रा-
चीना एव ततः ।

गं । संस्कृतेन ।

दण्डवद्भुवि निपत्य ववन्दे तां स साऽपि तमपूजयदुच्चैः ।
अस्य मूर्द्धि पतताऽलमकस्माच्छेखरेण शिरसः स्खलितेन ॥

रत्ना । ततस्ततः ।

गं । संस्कृतेन । ततो भगवता सप्रेम किञ्चिदुपहोक्तम् ।

तथा हि । न्यञ्चत्कफोणिनमदंसमुदञ्चदग्रं
तिर्य्यक्प्रकोष्ठकियदावृतपीनवक्षाः ।
आरज्यमानवलयो मुरलीमुखस्य
शोभां विभावयति कामपि वामबाहुः ॥

किञ्च । आकुञ्चनाकुलकफोणितलादिबाधो-
लब्धसुता मधुरिमाऽमृतधारयैव ।
आप्लावयन् क्षितितलं मुरलीमुखस्य
लक्ष्मीं विलक्षयति दक्षिणबाहुरेषः ॥

रत्ना । ततस्ततः ।

गं । पुणोवि वणमगं लम्भिअ पुणोवि साक्षिगोपाल-
दंसणत्थं कडअ-णामधेयं राअधाणीं गओ (१) ।

रत्ना । दर्शनीय एवायम् । यः खलु प्रतिमाकार एव वस्तु-
तस्तु स्वयं भगवान् । यतः

१ पुनरपि वनमार्गे लब्ध्वा पुनरपि शाक्षिगोपाल-दर्शनार्थं कटक-
नामधेयां राजधानीं गतः ।

सान्त्वित्वेन वृतो द्विजेन स चलंस्तस्यैव पञ्चाङ्कनैः
श्रीमत्कोमलपादपद्मयुगलेनारान्नदन्नपुरम् ।
दृष्टेन विवृत्तकन्धरमक्षो माहेन्द्रदेशावधि
प्राप्यैव प्रतिमात्वमत्वरमनास्तत्रैव तस्थौ प्रभुः ॥

ततश्चिरेण गजपतिमहाराजेन पुरुषोत्तमदेवेनायमानीय
स्वराजधान्यां स्थापितः ।

गं । एवमेदं (१) ।

रत्ना । ततस्ततः ।

गं । तदो तं आलोड्य अप्यणो द्विअआदो णिकमिअ
पुरदो अवड्ढिदं विअ मसमाणो पुणोवि तत्थ सअं पविसन्तो
विअ मुज्जत्तं आसि (२) । संसृतेन अथ किञ्चिदुपसोक्तञ्च ।

शोणस्निग्धाङ्गुलिदलकुलं माद्यदाभीररामा-
वक्षोजानां घुस्मणरचनाभङ्गरिङ्गत्यरागम् ।
चिन्माध्वीकं नखमणिमक्षःपुञ्जकिञ्चत्कमालं
जङ्घानालं चरणकमलं पातु नः पूतनारेः ॥

रत्ना । ततस्ततः ।

गं । तदो सव्वेच्चिं एवञ्जेव दिडं (३) ।

रत्ना । कीदृशमिव ।

१ एवमिदम् ।

२ ततस्तमालोक्त्य आत्मनो हृदयतो निष्क्रम्य पुरतोऽवस्थितमिव
मन्यमानः पुनरपि तत्र स्वयं प्रविशन्निव मुहूर्त्तमासीत् ।

३ ततः सव्वरेवमेव दृष्टः ।

गं । संख्यतेन ।

वेणुवादनपरोऽपि स वेणुं स्वाधरात् क्षणमधो विनिधाय ।
तेन सार्द्धमिव वर्धितशुद्धश्रद्धमीक्षितकथोऽयमलोकि ॥

रत्ना । ततस्ततः ।

गं । तदो तं दिणं तत्पञ्चेव ठाऊण अवरस्मिं दिणे सिरि-
पुण्डरीअ-णअणो दइव्वोत्ति गुरुईए उक्कण्हाए घोणन्त-दि-
अओ विअ तुरिअं पत्थिदो (१) ।

रत्ना । ततस्ततः ।

गं । तदो कमलपुरणामं गामं खन्निअ किअ-णई-सिणणे
भअवदो देवउलं पेक्खिदुं अगदो गच्छन्तस्मि देवे णिअ-कर-
इअं देवस्स दण्डं णिआणन्ददेएण किं एदेण अआण्डूवअव-
खण्डेण दण्डेणत्ति भञ्जिअ णई-मअरस्मि णिक्खित्तो (२) ।

रत्ना । ततस्ततः ।

गं । तदो मुउन्दो भअवदो जइसाइस्स देवउलं पेक्खिअ
भअवन्तं गदिदवं (३) । देव पश्य पश्य ।

उत्क्षिप्तः किमयं भुवा दिनमणेरार्कषाणर्थं भुजः

१ ततस्तद्विनं तत्रैव स्थित्वा अपरस्मिन्दिवसे श्रीपुण्डरीक-नयनो
ब्रह्म इति गुर्या उत्कण्ठया घूर्णित-हृदय इव त्वरितं प्रस्थितः ।

२ ततः कमलपुरणामानं ग्रामं खन्वा कृत-नदी खाने भगवतो देव-
कुलं प्रेक्षितुम् अग्रतो गच्छति देवे निजकरस्थितं देवस्य दण्डं नित्या-
नन्ददेवेन किमेतेन अकार्योपज्ञवखण्डेन दण्डेनेति भङ्क्त्वा नदीमध्ये
निक्षिप्तः ।

३ ततो मुकुन्दो भगवतो जगन्नाथस्य देवकुलं प्रेक्ष्य भगवन्तं
गदितवान् ।

पातालात् किमु सत्यलोकमयितुं शेषः समभ्युत्थितः ।

किं वा नागफणामणीन्द्रमहसां राशिर्जिह्वाणो दिवं
दिव्यं देवकुलं प्रभोरिदमिदं भो देव विद्योतते ॥

रत्ना । देवि सर्व्वमधिगतं कथमत्र विमनायते भवती मत्
सौभाग्ये सौभाग्यवती भवती पश्य पश्य ।

यदर्थं बद्धोऽहं शिव शिव यदर्थञ्च मथित-

स्तादीयस्तातोऽसाविति न गणितं येन विभुना ।

अहो कीदृग् भाग्यं मम हि स हरिस्ताञ्च दयितां

परित्यज्यैवास्मत्तटवटकुटुम्बी समभवत् ॥

तदहि निकटं गत्वैव पश्याव ।

गं । जहस्रुदं अज्जउत्तस्सु (१) । इति निष्क्रान्तौ ।

प्रवेशकः । ततः प्रविशति परमाविष्टो भगवान् परितश्च नि-

त्यानन्दादयः ।

भगवान् । अर्ब्भलिहोऽपि जगतां हृदयं प्रविष्टः

स्थूलोऽपि लोचनयुगान्तरमभ्युपेतः ।

सिद्धः शिलाभिरपि यो रसवर्षशाली

प्रासाद एष पुरतः स्फुरतीश्वरस्य ॥

इति सोत्पाद्यं परिक्रामति ।

सर्व्वे । अहो मुहूर्त्तमात्रगम्योऽयं पन्था दीर्घानिदीर्घ इव

जायते भगवतः किमत्र चिन्तयाम् । भगवतो नीलाचलचन्द्रस्य

विलोकनं परिचारकाणामेव सुलभं नान्येषाम् । विशेषतः पारदेशिकानामस्माकं दुर्लभमेव । विना राजपुरुषसाहाय्येन सुलभं न भवति ।

मुकुन्दः । अस्त्युपायः ।

अन्ये । कस्तावदसौ ।

मुकु । अस्त्यत्र विशारदस्य जामाता सार्वभौमस्यावुत्तो भगवतः परमाप्ततमो गोपीनाथाचार्यः । यः खलु भगवतो नवद्वीपविलासविशेषाभिज्ञो युष्मादिभ इव ।

अन्ये । तेन किं स्यात् ।

मुकु । तेन सार्वभौमद्वारा सर्वमेव कारयितुं शक्यते ।

सर्व्वे । इदं नाटयित्वा । साधून् तर्हि तन्निलयः प्रथममन्वेष्टुमिष्टः । इति परिक्रामन्ति । ततः प्रविशति गोपीनाथाचार्यः ।

आचार्यः । स्वगतम् ।

दक्षिणं स्फुरति मे विलोचनं

सुप्रसादविशदं मनो मम ।

वेद्मि नोऽद्य जगदीशदर्शनं

कीदृशं सुखमुदीरयिष्यति ॥

इति जगन्नाथदर्शनार्थं परिक्रामति ।

मुकु । अयमेष गोपीनाथाचार्यः ।

नित्या । मुकुन्द शीघ्रं गच्छ गच्छ यावदसौ सिंहाद्वारं न प्रविशति ।

मुकुन्दः । तथा करोति ।

गोपी । अयतोऽवलोच्य । अये कोऽयम् । अपि कश्चिद्गैडियो
भविष्यति । निभाष्य । अये नावदीपः । पुनर्निभाष्य । अये भग-
वतो विश्वम्भरस्य प्रियसेवको मुकुन्द एव ततः फलितं शकुनेन ।
उपपद्य । वृन्दो मुकुन्दोऽसि ।

मुकुन्दः । आचार्य्यं वन्दे ।

गोपी । अपि कुशलं भगवतः ।

मुकु । इहैवागताः प्रभुचरणाः ।

गोपी । सानन्दम् । किं वदसि । क्व क्व । इति पुनस्तमालिङ्गति ।

मुकु । तमादाय प्रत्यावर्त्तते ।

गोपी । अयतोऽवलोच्य । मुकुन्द कोऽयं यतीन्द्रः ।

मुकु । सर्व्वं कथयति ।

गोपी । साचक्ष्यम् ।

यः केवलं प्रेमरसस्तदाऽऽसीत्

स एव वैराग्यरसेन मिश्रः ।

स्वादस्तथाप्येष दृशोस्तथैव

चित्तस्य नोऽयं मधुरान्तरूपः ॥

मुकु । उपपद्य । भो देव श्रीजगन्नाथदेवेनैव भगवन्तमभ्या-
गमयितुं प्रतिनिधिरिव प्रक्षितो गोपीनाथाचार्य्यः ।

भगवान् । वद्विद्वन्ति नाटयन् । कासौ कासौ ।

गोपी । अयमस्मि । इति चरन्त्योः पतति ।

भग । आलिङ्गति ।

गोपी । निखानन्दं प्रपद्य जगदानन्द-रामोदरौ प्रपद्यति ।

मुकु । आचार्य्य कसमकार्थं यथाकाममेव भगवतो जग-
न्नाथस्य दर्शनं सम्यच्यते ।

गोपी । सार्वभौमस्य तथा सौभाग्योदयशेखरवति ।

सर्वे । तर्हि विज्ञाप्यतां स्वयमेव देवः ।

गोपी । स्वामिन् विना सार्वभौमसम्भाषणं श्रीजगन्नाथद-
र्शनं न सुलभमिति मन्यामहे भगवतो वा कोऽपि गच्छा ।

भग । भवदिच्छैव ममेच्छा ।

गोपी । तर्हि फलितं सार्वभौमस्य सुकृतद्रमेष । देव तद्वित-
इतः पदानि धारयन्त भगवन्तः ।

भग । आदिश मार्गम् ।

गोपी । इत इतः । इति सर्वे परिक्रामन्ति ।

ततः प्रविशति अध्यापयन् सशिष्यः सार्वभौमभट्टाचार्यः ।

भट्टाचार्यः । कः कोऽत्र भो जानीत श्रीजगन्नाथस्य मध्या-
ङ्गधूपः संवृत्तो न वेति ।

गोपी । अयमयं भट्टाचार्य्यस्त्वाध्यापनोपरमः संवृत्तः ।
सम्प्रत्यभ्यन्तरं यास्यति तत्स्वरितमेवोपसर्पामि । इति विचार्य्य ।
भगवन्निश्चैव क्षणं विअमितुमर्हति यावद्वद्भाग्यमामि । इति
सत्वरमुपपद्यते । भट्टाचार्य्य कोऽपि महानुभावः सम्प्राप्नोऽस्मि
तदभिगम्य समानोयतामिति ।

सार्व । कियदूरेऽसौ ।

गोपी । अभ्यर्ण एव ।

सार्व । जलयायाभिगच्छति । शिखाचानुगच्छति ।

नित्या । अहो अयमयं भट्टाचार्यः सार्वभौमः । यद्यं
स्वयमागतस्तर्हि साधीयानेव भवति ।

भट्टा । उपसृत्य । नमो नारायणाय । इति प्रथमति ।

भग । कृष्णे रतिः कृष्णे मतिः ।

सार्व । स्वगतम् । अहो अपूर्वमिदमाशंसनं तर्ह्ययं पूर्वाश्रमे
वैष्णवो वा भविष्यति ।

शिष्याः स्मयन्ते ।

सार्व । स्वामिन्नितः । इति भगवन्तमादाय वंशाख्यानमुपवेश्य
स्ववनेषुपविशति । सार्व उपवेशं नाटयन्ति ।

सार्व । आचार्य अयं पूर्वाश्रमे गौडीयो वा ।

गोपी । भट्टाचार्य पूर्वाश्रमे नवदोषवर्त्तिनो नीलाम्बर-
चक्रवर्त्तिनो दौहित्रो जगन्नाथमिश्रपुरन्दरस्य तनुजः ।

सार्व । सन्नेहादरम् । अहो नीलाम्बरचक्रवर्त्तिनो हि मत्ता-
तसतीर्थाः । मिश्रपुरन्दरस्य मत्तातपादानाम्मतिमान्यः ।

गोपी । श्रीजगन्नाथदर्शनसौख्यमेषामुद्देश्यमस्ति ।

सार्व । सर्वथैव तद्गति । कः कोऽत्र भो आह्वयतां चन्दने-
श्वरः । प्रविश्य सत्वरम् चन्दनेश्वरो भगवन्तं प्रथम्य पितरं प्रथमति ।

सार्व । चन्दनेश्वर श्रीपादस्थानुपदं गच्छ । यथाऽयं सुखेन
प्रत्यङ्गं यथाकामं श्रीमुखं पश्यति तथा सर्वैरेव विधेयं यथा
केनापि बाधा न क्रियते । अयं मदीयो मान्यतम इति ।

चन्द । यथाऽऽज्ञाप्रयन्ति श्रीचरणाः ।

सार्व । स्वामिन्नत्योयताम् ।

भग । नित्यानन्दादिभिः सह चन्दनेश्वरमादाय निष्क्रान्तः ।

सार्व । आचार्यं स्वीयताम् ।

गोपी । अर्धनिष्क्रान्त एव मुकुन्दं हस्तेनाकृत्य प्रत्यावृत्त उपविशति ।

सार्व । आचार्यं अमुमालोक्य स्नेहशोकतारल्यं जातम् ।

नीलाम्बरचक्रवर्तिसम्बन्धादयमतीव स्नेहास्पदं नः ।

अल्पीयसि वयसि तुरीयाश्रमो गृहीतः कथमनेन ॥

कस्तावदस्य मद्वाक्योपदेष्टा ।

गोपी । केशवभारती ।

सार्व । हन्त कथमयं भारतीसम्प्रदाये प्रवर्तितवान् वा ।

गोपी । नास्य तथा वाद्यापेक्षा केवलं त्याग एवादरः ।

सार्व । किं तावत् वाद्यम् ।

गोपी । सम्प्रदायोत्कर्षादि ।

सार्व । समीचीनं नोच्यते । आश्रमौज्ज्वल्यं न वाद्यम् ।

गोपी । केवलं गौरवायेति वाद्यमेतत् ।

सार्व । गौरवेण किमपराहं तन्मयैवं भण्यते भद्रतर-साम्प्रदायिकभिस्तोः पुनर्योगपट्टं ग्राहयित्वा वेदान्तश्रवणेनायं संस्करणीयः ।

गोपी । साहचर्यमिव । भट्टाचार्यं न ज्ञायतेऽस्य मच्चिमा भवद्भिः । मया तु यद्यद्दृष्टमस्ति तेनानुमितमयमीश्वर एव इति ।

मकु । खगतम् । साधु भो आचार्यं साधु । दम्भं मे जीवितं निर्व्यापितमस्ति भवता ।

शिष्याः । केन प्रमाणेन ईश्वरोऽयमिति ज्ञातं भवता ।

गोपी । भगवदनुग्रहजन्यज्ञानविशेषेण ह्यलौकिकेन प्रमाणेन । भगवत्तत्त्वं लौकिकेन प्रमाणेन प्रमातुं न शक्यते अलौकिकत्वात् ।

शिष्याः । नायं शास्त्रार्थः । अनुमानेन न कथमीश्वरः साध्यते ।

गोपी । ईश्वरस्तेन साध्यतां नाम । न खलु तत्तत्त्वं साधयितुं शक्यते । तत्तु तदनुग्रहजन्यज्ञानेनैव तस्य प्रमाकरणात्वात् ।

शिष्याः । क्व दृष्टं तस्य प्रमाकरणत्वम् ।

गोपी । पुराणवाक्य एव ।

शिष्याः । पद्यताम् ।

गोपी । अथापि ते देव पदाम्बुजद्वय-
प्रसादलेशानुगृहीत एव हि ।
जानाति तत्त्वं भगवन्महिम्नो-
न चान्य एकोऽपि चिरं विचिन्वन् ॥

विचिन्वन् इति शास्त्रादिवर्त्मसु ।

शिष्याः । तर्हि शास्त्रैः किं तदनुग्रहो न भवति ।

गोपी । अथ किम् । कथमन्यथा विचिन्वन्नित्युक्तम् ।

शिष्याः । विद्वस्य तत्कथमेतावन्ति दिनानि वृथैव भवता पठितम् ।

गोपी । शिष्यविशेष एव तत् ।

सार्व । विदस्य । भवति तदनुग्रहोऽस्ति जातस्तप्तस्त्वन्तु
भक्ता ज्ञायत एव किञ्चित् कथ्यताम् ।

गोपी । तत्कथाविषयो न भवति अनुभववेद्यमेव भवति
चेदस्यानङ्गस्त्वयि तदा भवतैवानुभाव्यम् ।

शिष्याः । स्वमन्त्रम् । कथमयमसाध्वसमेवानेन सह व्यधि-
करणं किञ्चिज्जल्पति अथ वा आवुत्तोऽयमिति किञ्चित् परि-
हसमीव ।

गोपी । भट्टाचार्य भक्ता यदेनमीश्वरमुद्दिश्य किञ्चि-
द्वाधिकरणमुक्तं तेनासद्दिष्णुतया किञ्चिन्मयोक्तं न ताव-
दतिगभीरैर्भवद्भिरेवमभिलषितुं यज्यते । अथ वा नैष घो-
दोषः ।

यच्छक्तयो वदतां वादिनां वै
विवादसम्बादभूवो भवन्ति ।
कुर्वन्ति चैषां मुञ्जरात्ममोहं
तस्मै नमोऽनन्तगणाय भूम्ने ॥

सार्व । विदस्य ज्ञातं वैष्णवोऽसि ।

गोपी । सप्रश्नयम् । यद्यस्य कृपा स्यात्तदा त्वमपि भवि-
ष्यसि ।

सार्व । अलं पक्षवेन । भवान् गच्छतु भगवद्दर्शनानन्तरं
मातृस्वसुरावासे तवेश्वरः सगणो वास्यतां मन्त्रास्त्रा भगवत्प्र-
सादेन निमन्त्रयितव्यश्च ।

गोपी । यथाऽऽज्ञापयसि ।

सार्धं । तदस्म्यपि माध्वन्दिनकर्माणे प्रयामि । इति वशि-
ष्ठो निष्क्रान्तः ।

गोपी । मुकुन्द एहोहि । इति परिग्रन्थ । भो मुकुन्द भट्टा-
चार्यवाम्बज्रमद्यापि मे हृदयं कृण्वति यदि परमकारुणिकेन
भगवता तदुद्ध्रियते तदैव मे मनो निर्व्वामि ।

मुकु । किमशक्यं तस्य भगवतः ।

गोपी । तदेहि श्रीजगन्नाथदर्शनार्थं प्रयातं भगवन्तमनु-
सराव । इति निष्क्रामतः । नेपथ्ये । अष्टौ अङ्गुलम् ।

तुङ्गशृङ्गयुवसङ्गतफुल्लत-

पुण्डरीकवरलोचनलङ्घिम् ।

चिङ्गुलक्षपितशुक्लचतुर्थी-

शीतदीधितिकलाधरविम्बम् ॥

अपि च । चक्षुःकारुणिकमावृत्तिराङ्गं

ब्रह्मदारुमयमेतदुदेति ।

आवृतोऽस्य रुचिकन्दलवृन्दै-

रिन्द्रनीलमणिदर्पणदर्पः ॥

गोपी । अये श्रीमुखदर्शनं जातमिव यदमी नित्यानन्दा-
हृदयो मिथो निर्व्वर्त्तयन्ति । पुनस्तत्रैव ।

अन्योन्येक्षणारागरञ्जिततया दौ निर्निमेषेक्षणौ

राजेते जगतः पती उभयतो निस्पन्दसर्व्वाङ्गकौ ।

दारुब्रह्मणि लीयते किमु नरब्रह्मैतदाहो नर-

ब्रह्मण्येव हि लीयते शिव शिव ब्रह्मैव वा दारवम् ॥

गोपी। भद्रं भो भद्रम् एक एव भगवानास्वाद्यास्वादकभा-
वेन द्विधाभूत इव । पुनस्तत्रैव ।

द्वावेव पूर्णकरुणौ जगदुद्दिधीर्षू
द्वावेव लोचनपथं जगतो जिज्ञासौ ।
अन्तःस्थनन्दतनयोऽन्तरवर्त्तिदारु-
ब्रह्मेति केवलमियानुभयोर्हि भेदः ॥

गोपी। साधु भो नित्यानन्ददेव साधु तत्त्वज्ञोऽसि भगवतो
गौरचन्द्रस्य । तस्मन्ये भगवद्दर्शनं कृत्वा प्रत्यावर्त्तन्ते एव सर्व्वे ।
तदावामपि भगवन्तं श्रीजगन्नाथं दृष्ट्वा त्वरितमेव पुनरेतावनु-
सराव । इति निष्क्रान्तौ ।

ततः प्रविशति पुण्डरीकाक्षदर्शनानन्दनिःस्पन्दो भगवान् नित्यान-
न्दादयश्चन्दनेश्वरश्च ।

चन्द । हंक्षो महान्तः सम्यक् यथासुखमेव भवतां भगव-
द्दर्शनम् ।

नित्यानन्दादयः । यथामनोरथमेव सुसम्पन्नम् ।

चन्द । खगतम् । अक्षो कथमसौ विलम्बते गोपीनाथा-
चार्य्यः । किमिदानीमहं करोमि न किमपि निर्गदितं तातच-
रणैः । मन्ये तस्मै एव सर्व्वं कथितमास्त तत्कथमयमद्यापि
नायातः । इति परितोऽवलोकयति ।

ततः प्रविशति त्वरां नाटयन् मुकुन्देन सहाचार्य्यः ।

आचा । एहि मुकुन्द एतेऽमी गच्छन्ति तदुभयमेव संवृत्तम् ।
नीलाचलचन्द्रेऽपि दृष्टो हेमाचलगौरोऽपि दृश्यते । इति

सत्वरमुपहृत्य । चन्दनेश्वर त्वमितो गृहं गच्छ अतः परं मयैव सर्व्वं समाधास्यते ।

चन्द । यथाह भवान् । इति भगवन्तं प्रब्रूय निष्क्रान्तः ।

गोपी । उपहृत्य देवं प्रब्रूयति ।

दामो । भगवन्नयमाचार्य्यः प्रणमति ।

भगवान् । बहिर्दृष्टिं नाटयित्वा । एहोहि । इति तमाणिङ्गति ।

गोपी । देव भट्टाचार्य्येण सानुचर एव निमन्त्रितोऽसि । तदित एवागच्छन्तु । इति पूर्व्वोद्दिष्टाऽऽवासं प्रापथ्य भगवतः पाद-
आवनादिकं दन्तधावनावसानं सकलमेव परिचरयं कृत्वा भिक्षोक्तदं
सुखनिविष्टे सति तस्मिन् सवैमनस्यम् । देव भट्टाचार्य्येणान्यदपि
निमन्त्रितमस्ति ।

भग । किं तत् ।

गोपी । साम्प्रदायिकसव्यासिनः शकासाद्योगपटुं ग्राह-
यित्वा वेदान्तं आवयिष्यति ।

भग । अनुगृहीतोऽस्मि तेन भवत्वेवं करिष्यामि ।

मुकु । देव आचार्य्येण तदवधि तेन वाक्स्फुलिङ्गनिकरेण
दन्दह्यमानहृदयेन स्थीयते महाप्रसादोऽपि नाद्य स्वीकृतो-
ऽस्ति ।

भग । आचार्य्य बालकोऽस्मि । यदयं मां प्रति स्निह्यति
तेनैवेदमवादीत् । कथमत्र दूयसे ।

गोपी । भगवन् श्रीचरणैरिदं मे शल्यं हृदयादुद्ध्रियते
चेत्तदा जीविनं धारयिष्ये । इति रोदिति ।

भग । पुण्डरीकाक्षस्ते मनोरथं पूरयिष्यति ।

दामो । भवताऽयं निमन्त्र्यताम् ।

दामो । यथाऽऽज्ञापयसि । इति तमादाय निष्क्रामति ।

भग । जगदानन्द भगवतः पुण्डरीकाक्षस्य रजनीशेष-
शयनोत्थापनलीला यथा दृश्यते तथा यत्नीयम् । प्रविश्याचा-
र्यैश्च सह ।

दामो । भगवन् यथाऽऽज्ञम् । महाप्रसादेन भोजितोऽय-
मप्येव शिशुविषुरस्ति ।

भग । साधु साधु । इति सर्वे प्रियसङ्गधया सुहृत्तान् गम-
यन्ति । नेपथ्ये पाणिशङ्खध्वनिः ।

सर्वे । सचमत्कारम् । अहो यामशेषेव त्रियामा । यदयम्

पूर्देव्याः शयनोत्थिताविव चलत्सर्व्वाङ्गभूषाक्षणः

किं वा देवकुलस्य वारणपतेरुद्वृत्तं वृत्तितम् ।

आयातेति कृपानिधेः किमु कृपादेव्या जगत्पाणिना-

माङ्गानध्वनिरभ्युपैति मधुरः श्रीपाणिशङ्खध्वनिः ॥

भग । तदहो अविनयमेव गतेयं रजनी ।

आचा । एहि सहैव पुण्डरीकाक्षस्य शयनोत्थानावकाशं
पश्याम ।

गोपी । यथाऽऽज्ञापयसि । इति तत्समयोचितं कर्म कर्तुं नि-
ष्क्रान्तः । प्रविश्य सत्वरः

कश्चित् । कः कोऽत्र भो गोपीनाथाचार्यः क्व वर्तते वृत्तं
तज्जानासि । आकाशे कल्लं बद्धा । किं ब्रवीषि । आचार्यः ओ-

कृष्णचैतन्यदेवस्य निकटे । इति । भवतु तत्रैव यामि । इति
कतिचित्पदानि गत्वा पुरोऽवबोध्य । अहो अयमेव आचार्यो
भविष्यति । इत्युपसर्पति । ततः प्रविशत्याचार्यः ।

आचा । अहो जातप्रायोऽयं समयः शयनोत्थानस्य तद्वच्चं
त्वरयामि भगवन्तम् ।

पुरुषः । उपसृत्य । आचार्य भट्टाचार्यो विज्ञापयति श्री-
कृष्णचैतन्यदेवो यथा भगवतो जगन्नाथदेवस्य शय्योत्थानं
पश्यति तथा त्वयैव सङ्गे कृत्वा यतनीयम् ।

गोपी । यथाऽऽज्ञं करवाणि । इति श्रीकृष्णचैतन्यदेवं त्वरयि-
तुमुपसर्पति । ततः प्रविशति सानुचरो देवः ।

देवः । मुकुन्द विलोक्यतां को विलम्ब आचार्यस्य ।

गोपी । एषोऽहं भगवन्तं प्रतीक्षमाणो वर्त्ते ।

भग । तदग्रे गम्यताम् ।

आचा । तथाकृत्वा । भगवन्निव इतः । इति प्रवेशं नाटयित्वा
जगन्मोहनमासाद्य । देव पश्य ।

तत्कालीनकथाटपाटनिषिञ्चेद्वाटे विनिष्क्रामता

गर्भागारगरिष्ठसौरभभरेणामोदमभ्युदमम् ।

निद्राभङ्गमृतालसो मुखमिव व्यादाय शेषे ऽनिशो

जुम्भारम्भमिवाननेति स इयं प्रासाद एष प्रभोः ॥

अपि च । देव आश्चर्य्यमाश्चर्य्यम् ।

दीपाभावघनान्धकारगचने गम्भीरगम्भीरिका

कुक्षौ तल्पत उत्थितस्य जयतो लक्ष्मीपतेर्लोचने ।

कालिन्दीसलिलोदरे विजयिनी वातेन घूर्णयित्ते
प्रोत्पन्नभ्रमरावलीढजठरे सत्पुण्डरीके इव ॥

भग । गण्डकान्तस्य पञ्चादवस्थाय सस्यृङ्गं पश्यति ।

मुकु । आचार्य्यं पश्य पश्य ।

क्षणात् प्रदीपावलयः समन्ता-

द्गम्भीरिकायाः कुक्षरे ज्वलन्त्यः ।

विलोचनोत्सारिभिरस्रपूरै-

र्न्यग्भूतभासो लिखिता इवाऽऽसन् ॥

गोपी । पश्य पश्य ।

अनुवदनप्रक्षालनमभ्यङ्गस्नानभूषणाद्यमथ ।

अनु बालभोगलीला चरिवक्त्रभोग एष तत्पश्चात् ॥

दृश्यतामधुना प्रातर्धूपाख्यः पूजाविशेषः ।

भग । आनन्दकिमित एव सपुण्यकाष्ठं पश्यत्येव ।

आचा । भो भो जगदानन्दादयः पश्यत पश्यत । प्रातर्धू-
पस्य प्रसादान्नं कियदञ्जलौ कृत्वा कश्चित् मालाञ्चकरयोः
कृत्वा कश्चिद्युगपदेव समागच्छतः किमेतौ । मद्याप्रभवे श्री-
कृष्णचैतन्याय दास्यतः । केन वा प्रेरितावेतौ । अथ वा श्रीजग-
न्नाथेनैव । प्रकिञ्च पार्वदौ श्रीकृष्णचैतन्यसमीपमुपसर्पतः ।

भग । उपकृत्य मूर्झानमवगमयति । शङ्कः मातां प्रयच्छति ।

भग । वहिर्बासोऽञ्जनं प्रसारयति ।

अपरः । प्रसादान्नं प्रयच्छति ।

भग । अक्षणे कृत्वा श्रीजगन्नाथं प्रणम्यैव सिंहवत्त्वरितगतिर्निष्क्रान्तः ।

सर्वे । अहो किमिदम् । कथमकस्मादेव देवो निष्क्रान्तः । तदागच्छत कायं गच्छति विलोकयाम । इति पुरात्रिष्कन्ध कः तिचित्यदानि गत्वा पुरतो विनोक्त । अहो भगवान् स्वावासवर्त्म त्यक्तवान् ।

गोपी । निभाव्य । अये दामोदरादयः सार्वभौमालयं प्रति देवः प्रस्थितवान् । तत्फलितं भट्टाचार्यस्य सुकृतद्रुमेण । तद्दामोदरजगदानन्दौ भगवत्सङ्गे प्रयातं मुकुन्देन सार्द्धमहमासन्नस्थल एव तिष्ठामि ।

उभौ । यथारुचितं भवते । इति निष्क्रान्तौ ।

गोपी । एहि मुकुन्द सार्वभौमस्य द्वितीयकक्षायां तिष्ठाव । इति तथा कृत्वा पुरोऽवबोक्त । अये एतौ सार्वभौमभृत्यौ सविस्मयमितरेवोपसर्पतः । तदपवार्यं तिष्ठाव । इति द्वारोपान्ते तिष्ठतः । ततः प्रविशतो भृत्यौ ।

एकः । अले एसे सप्तासी कं पि मोहणमन्तं जाणादि । जदो भट्टाचालिए इमिणा गच्छगत्ये विअ किदे (१) ।

अन्यः । अले किलिसे किदे (२) ।

प्रथमः । अले ण आणासि सेज्जाए अणुत्थिदेज्जेव भट्टा-

१ अरे एष सप्तासी किमपि मोहणमन्त्रं जानाति । यतो भट्टाचार्योऽनेन यद्यस्तद्वत् कृतः ।

२ अरे कीदृशः कृतः ।

चालिए एसे अअम्हादो सअणघरदुआले गदे तदो वडुएण
 कच्चिअं । भट्टाचालिअ भट्टाचालिअ उत्थेहि उत्थेहि से स-
 ण्हासी आअदोत्ति । तदो धसमसिअ भट्टाचालिए उत्थिअ
 इमस्स चरणे पडिए । तदो इमिणा अअम्हादस्स पसाअभत्तं
 हत्थे कदुअ भुङ्गत्ति गदिदवन्तो । तदो अम्हाणं ईससे
 उम्भत्ते विअ अकिअ-विचाले तक्खणमेत्तेण तं भत्तं गिलिअ-
 वन्ते अकिद-सिणाणेज्जेव अकिअ-मुह-पक्खालणेज्जेव । गि-
 लिअण उम्भत्ते विअ कण्डइद-सअलङ्गे णअण-अल-त्थिमि-
 द-वसणे घग्घल-कण्डसहे अअम्हाल-लोअ-विवसे विअ भवि-
 अ महीदले लुण्ठदि किं ऊविस्सदि ण आणेह (१) ।

गोपी । आकर्ण्य । मुकुन्द श्रुतम् ।

मुकु । तवानुतापेनैव देवेमेदमभ्यवसितम् ।

मृत्यौ । आअच्छ अहे गोपीणाद्याचालिअं मग्गोम (२) ।

इति निष्क्रान्तौ ।

१ अरे न जानासि शय्यातोऽनुत्थिते एव भट्टाचार्ये सति एषोऽक-
 स्मात् शयनगृहद्वारे गतस्ततो वटुकेन कथितम् । भट्टाचार्यं भट्टाचार्यं
 उत्तिष्ठ उत्तिष्ठ स सन्न्यासी आगत इति । तदा धस्मसितिशब्दं कृत्वा
 भट्टाचार्यं उत्थाय अस्य घरजे पतितः । ततोऽनेन अगन्नाथस्य प्रसाद-
 भत्तं हस्ते कृत्वा भुङ्क्ष्वेति गदितवान् । तदा अस्माकमीश उन्मत्त
 इव अकृतविचारस्तच्छणमात्रेण तद्गुह्यं गिलितवान् अकृतज्ञान एव
 अकृतमुखप्रक्षालन एव । गिलित्वा उन्मत्त इव कण्टकितसर्वाङ्गो नय-
 नजशक्तिमितसर्वाङ्गो घर्घर-कण्ठशब्दोऽपत्मार-रोग-विवस इव भूत्वा
 महीतजे लुठति किं भविष्यति न जानीमः ।

२ आगच्छ आवां गोपीनाद्याचार्यं मार्गग्राह ।

गोपी । भद्रं भो भद्रम् । यदाभ्यामहं न दृष्टः । तदितः
स्थित्वा दामोदरजगदानन्दौ प्रतिपालयाव । इति तथा कुरुतः ।
ततः प्रविशति विस्मयं नाटयन् दामोदरः ।

दामो ।

विना वारीं बद्धो वनमदकरीन्द्रो भगवता
विना सेकं खेषां शमित इव हृत्तापदहनः ।
यदृच्छायोगेन व्यरचि यदिदं पण्डितपतेः
कठोरं वज्रादप्यम्बुतमिव चेतोऽस्य सरसम् ॥

गोपी । उपहृत्य । दामोदरं किन्तत् ।

दामो । अस्ति रहस्यं कथयिष्यामः । किन्तु मया भवदर्थ-
मित आगतम् । द्वारान्तरेण निष्क्रम्य लब्धाऽऽवासं भगवन्त-
मनुसराम । इति त्रयः कतिचित्पदानि परिक्रामन्ति ।

दामो । विना धारोमित्यादि पठित्वा सर्वमेव कथयति ।

गोपी । श्रुतमेव सर्वं मिथः कथयतोस्तद्भृत्ययोः प्रमुखतः ।

दामो । तवैव प्रसादादिदं तस्य सौभाग्यं तदेहि शीघ्रं
भगवत्समीपमनुसराम । यदयं भट्टाचार्योऽपि कृताङ्गिकस्त-
त्रागतप्राय एव इदानीमस्याश्रयो गम्यः । तदिदानीं वाक्प्र-
योगएवनाभूत् । इति परिक्रामन्ति ।

ततः प्रविशति कृतासनपरिग्रहे भगवान् निजानन्दो जगदा-
नन्दश्च ।

भग । जगदानन्द कासौ गोपीनाथाचार्यः ।

जगदा । अयमयं दामोदरमुकुन्दाभ्यां त्वरमाण आचार्यः ।

गोपी । उपहृत्य । जयति जयति परमकारुणिकः ।

जगदा । अहो कथमयमश्रुतपूर्वस्ते व्याहारविलासः ।

गोपी । स खलु भवतामेव वेद्यः । इत्युपहृत्य प्रब्रमति ।

नेपथ्ये । स्वामिन् नायं पत्न्याः श्रीजगन्नाथालयोपसर्पणाय ।

भगवान् । आकर्ण्य आकर्ण्य । ज्ञायतामाचार्यं किमेतत् ।

गोपी । नेपथ्याभिमुखमवलोक्य । ज्ञातं ज्ञातं अयमयं भट्टाचार्यः । श्रीजगन्नाथमदृष्ट्वैव भगवच्चरणोपसर्पणार्थमागच्छति ।

दामो । पुरैव ज्ञातमस्ति । इति सर्वे तन्मुखमीक्षमावाप्तिरुन्ति ।

ततः प्रविशति विस्मयोत्फुल्लमनाः सार्वभौमः ।

सार्व । खगतम् । अहो अवितथमेवाह गोपीनाथाचार्यः ।

अस्माकमपि चेतो यदीदृशमजनि तदयमोश्चर एव । इति सोत्कण्ठं परिक्रम्य । अहो इदमस्मन्मातृष्वसुः पुरं तद्यावत् प्रविशामि । इति प्रवेशं नाटयति ।

आचा । उत्थायाभिगच्छति ।

सार्व । अयेऽवलोक्य । आचार्यं किं कुर्वन्ति स्वामिनः ।

आचा । इत इत आगच्छन्तु भवन्तः ।

सार्व । उपहृत्य भगवन्तं दण्डवत्प्रणम्याङ्गुलिं बद्ध्वा ।

नानालीलारसवशतया कुर्वतो लोकलीलां

साल्लात्कारेऽपि च भगवतो नैव तत्तत्त्वबोधः ।

ज्ञातुं शक्नोत्यहं न पुमान् दर्शनात् स्पर्शरत्नं

यावत् स्पर्शाब्जनयतितरां लोचमात्रं न हेम ॥

अपिच । स्वजनहृदयसद्मा नाथ पद्माधिनाथो
भुवि चरसि यतीन्द्रच्छद्मना पद्मनाभः ।
कथमिह पशुक्त्वास्वामनन्यानुभावं
प्रकटमनुभवामो वृत्त वामो विधिर्नः ॥

भगवान् । श्रौतं पित्राय । भट्टाचार्य्यं भवद्वात्सल्यपात्रमेवास्मि
तत्किमिदमुच्यते । जगतम् । अहो इदानीमस्याशयः परीक्षणीयः
प्रकाशम् । अहो मद्याशय निरुच्यतां कस्तावत् शास्त्रार्थः ।
भट्टा । अन्नं चिं वद्धा । भगवन् ।

शास्त्रं नानामतमपि तथा कल्पितं स्वस्वरूपा
नोचेत्तेषां कथमिव मिथः खण्डने पण्डितत्वम् ।
तच्चोद्देश्यं किमपि परमं भक्तियोगो मुरारे-
र्निष्कामो यः स हि भगवतोऽनुग्रहेणैव शक्यः ॥

अपि च । वेदाः पुराणानि च भारतश्च
तन्त्राणि मन्त्रा अपि सर्व्व एव ।
ब्रह्मैव वस्तु प्रतिपादयन्ति
तत्त्वेऽस्य विधायति सर्व्व एव ॥

यतः । यस्मिन् वृद्धत्वादयद्वृद्धत्वा-
न्मुख्यार्थवत्त्वे सविशेषतायाम् ।
ये निर्विशेषत्वमुदोरयन्ति
तेनैव तत्त्वाधयितुं समर्थाः ॥

तथा हि । हयग्रीवपञ्चरात्रम् ।

या या अतिर्जल्पति निर्विशेषं

सा साऽभिधत्ते सविशेषमेव ।

विचारयोगे सति हन्त तासां

प्रायो बलीयः सविशेषमेव ॥

तथा हि । “आनन्दाद्भेदोऽवस्थितमानि भूतानि जायन्ते आनन्देनैव जातानि जीवन्ति आनन्दं प्रयन्ति अभिसंविशन्ति” इत्यादिकया श्रुत्या अपादानकरणकर्मादिकारकत्वेन विशेषवत्त्वापत्तेः । एवं “यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते” इत्यादिकया “स ऐच्छत” इत्यादौ सोऽकामयत” इत्यादौ च ईक्षणं पर्यालोचनं कामः सङ्कल्पः । इत्याभ्यामपि विशेषवत्त्वान्न तावन्निर्विशेषत्वमुपपन्नं भवति । आयाते च विशेषे रूपस्यापि विशेषादायातत्वं न तु तद्रूपं प्राकृतं ज्योतिश्चरणभिधानादिति । ज्योतिषोऽप्राकृतत्वं यथा साध्यते तथा तस्य रूपस्यापीति । केवलनिर्विशेषत्वे शून्यवादावसरः प्रसज्येत । तेन ब्रह्मशब्दो मुख्यत्वेन मुख्यत्वेन भगवान् ब्रह्मेत्यवशिष्टम् । तथा च “ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानिति शब्दयते” । स्वपक्षरक्षणग्रहग्रहिलास्तु मुख्यार्थाभावाभावेऽपि लक्षणया निरूपयितुमशक्यमपि निर्विशेषत्वं ये प्रतिपादयन्ति तेषां दुराग्रहमात्रम् । वस्तुतस्तु ।

आनन्दो द्विविधः प्रोक्तो मूर्त्तामूर्त्तप्रभेदतः ।

अमूर्त्तस्याश्रयो मूर्त्तो मूर्त्तानन्दोऽच्युतो मतः ॥

अमूर्त्तः परमात्मा च ज्ञानरूपश्च निर्गुणः ।

स्वरूपश्च कूटस्थो ब्रह्म चेति सतां मतम् ॥

अमूर्त्तमूर्त्तयोर्भेदो नास्ति तत्त्वविचारतः ।

भेदस्तु कल्पितो वेदैर्मणितत्तेजसेरिव ॥

इति ह्यशीर्षपञ्चरात्रम् । तथा कपिलपञ्चरात्रेऽपि अगस्त्यं
प्रति कपिलकाव्यम् ।

हे ब्रह्मणी तु विज्ञेये मूर्त्तञ्चामूर्त्तमेव च ।

मूर्त्तामूर्त्तस्वभावोऽयं ध्येयो नारायणो विभुः ॥

इति पाञ्चरात्रिकमतमेव निर्मात्सरम् । केवलनिर्विशेषब्रह्म-
वादिनस्तु अमूर्त्तानन्दमेव ब्रह्मेति निरूपयन्तः स्ववासनापारु-
ध्यमेव प्रकटयन्ति नतु ते निर्विशेषत्वं स्थापयितुं शक्नुवन्ति ।
पाञ्चरात्रिकमतस्वीकारे तु “आनन्दं ब्रह्मणो रूपम्” एकमे-
वाद्वितीयं ब्रह्म” इत्यादि च सिध्यति । रूपत्वेन मूर्त्तत्वं मणित-
त्तेजसेरिवेत्युक्तेनाद्वितीयत्वं तेन भगवानेव ब्रह्मेति सर्व्वशा-
स्त्रमतम् । वासना वैशिष्ट्यादेव मूर्त्तानन्दे भगवति लीलावि-
श्रद्धमिति मन्वाना अमूर्त्तानन्दमेव ब्रह्मेति केचिदाहुः । पाञ्च-
रात्रिकास्त्वविगीतशिष्टा भगवदुपासकत्वात् तेन तदाचरिते-
नैव वेदार्था अनुमीयन्ते । तथा च ।

शाखाः सच्चक्षं निगमद्रुमस्य

प्रत्यक्षसिद्धो न समग्र एषः ।

पुराणवाक्यैरविगीतशिष्टा-

चारैश्च तस्यावयवोऽनुमेयः ॥

मत्र पुराणवचनानि । यथा

यन्मित्रं परमानन्दं पूर्णं ब्रह्म सनातनमित्यादि ।

पूर्णं रूपवत्त्वेन निर्विशेषन्तु ब्रह्म अपूर्णं नीरूपमित्यर्थः ।

शिष्टास्तु सात्वतास्तेषां मतम् । “वासुदेवपरा देवता वासु-
देवपरात्परमात्मनः सङ्घर्षणो जीव इत्यादि । जीवयति जीवं
करोतीति जीवः । न तु स्वयं जीवः । स चात्मा शब्दब्रह्म
परब्रह्म । ममोभे शाश्वती तनू इति तदुक्तेः । तस्मादेव जीव-
सृष्टिरित्यर्थः । अतो मूर्त्तानन्द एव ह्यण्य इति शास्त्रार्थः ।
भगवान् । साधु साधु तदिदानीं पुण्डरीकाक्षदर्शनाय
साधय ।

भट्टा । यथाऽऽज्ञापयति देवः । इति दामोदर-जगदानन्दौ ग-
होत्वा निष्क्रान्तः ।

- मुकु । कथमयमेतौ गृहीत्वा गतः ।
- गोपी । अस्ति निगूढम् । किन्तु देव स एवायं भट्टाचार्य्यः ।
- भगवान् । मयाभगवतस्य भवतः सङ्गादन्यथैव ज्ञातः ।
- गोपी । विदित्य । एवमेव ।
- कतः प्रविशतेऽपदीक्षेपेव दामोदर-जगदानन्दौ ।
- दामोदर-जगदानन्दौ । देव भट्टाचार्य्येण पद्यद्वयं मैत्र-
मन्त्रञ्च भगवज्जगन्नाथभुक्तावशिष्टं प्रक्षिप्तमस्ति ।
- भगवान् । अनुगृहीतोऽस्मि ।
- मुकु । पद्यद्वयं पश्यामि । इति वत्सरात् पश्चिन्नादाय स्वगतं
वाचयति ।

वैराग्यविद्यानिजभक्तियोग-

शिष्यार्थमेतः पुरुषः पुराणः ।

श्रीकृष्णचैतन्यगरीरधारी

कृपाम्बुभिर्यस्तमहं प्रपद्ये ॥
 कालान्नष्टं भक्तियोगं निजं यः
 प्रादुष्कर्तुं कृष्णचैतन्यनामा ।
 आविर्भूतस्तस्य पादारविन्दे
 गाढं गाढं लीयतां चित्तमृङ्गः ॥

इति वाचयित्वा भित्तौ विनिरुद्ध देवदत्ते ददाति ।

भगवान् । आलोका विदारयति ।

गोपी । देव मध्याह्ने आतस्तदुत्तरकरणीयाय सज्जी-
 भवन्तु श्रीचरणाः ।

सर्वे । एवमेव । इति निष्क्रान्ताः ।

सार्वभौमानुग्रहो नाम बहोऽङ्गः ।

सप्तमाङ्कः ।

ततः प्रविशति सार्वभौमः ।

सार्व । अहो कथमद्यासमय एव गजपतिना समाहृतोऽस्मि
 तदुच्चिमुपसर्पितुम् । इत्युपसर्पति ।

ततः प्रविशति राजा अभितक्ष परीवाराः ।

राजा । कः कोऽत्र भोः समाहृता भट्टाचार्यः । उपहृत
 भट्टा । एषोऽहमनाह्वानेनैवागतः ।

राजा । प्रबन्ध । इदमासनमासताम् ।

भट्टा । आश्रितं प्रवृत्त्यासदमन्नाहो ।

राजा । भट्टाचार्य्य श्रुतं मया कोऽपि महाप्रभावः परम-
कारुणिको यतीन्द्रः सम्प्रति गौडादागतोऽस्ति ।

भट्टा । अथ किम् ।

राजा । कथं मया तस्य चरणवन्दनं क्रियते ।

भट्टा । इदं त्वतिदुर्घटम् । विरलप्रचाराणां तेषां निष्किञ्चने-
नैव दर्शनं लभ्यते । तच्चापि दिनकतिपयान्यद्य दक्षिणस्यां
दिशि चलिताः सन्ति ।

राजा । किमिति जगन्नाथमहाप्रभोः समीपं विद्याय चलि-
तवन्तः ।

भट्टा । “तीर्थीकुर्वन्ति तीर्थानि स्वान्तस्थेन गदामृता” इति
सामान्यानामेव महतामयं निसर्गः । अयन्तु भगवानेव स्वयम् ।

राजा । सविस्मयम् । भट्टाचार्य्य भवन्तश्चेदिदं ब्रुवन्ति तत्स-
त्यमेवैतत् । तदा किमिति यत्नपुरस्सरं भवताऽत्र नारक्षि ।

भट्टा । महाराज ।

ब्रह्मादयो लोकपाला यद्ब्रूभङ्गतरङ्गिणः ।

विना स्वकरुणादेवीं पारतन्त्र्यं न सोऽर्हति ॥

तथाऽपि । कति न विद्धितं स्तोत्रं काकुः कतीह न कष्यिता

कति न रचितं प्राणत्यागादिकं भयदर्शनम् ।

कति न रुद्धितं धृत्वा पादौ तथाऽपि स जम्भिवान्

प्रकृतिमहतां तुल्यौ स्यातामनुग्रहनिग्रहौ ॥

राजा । सेत्कण्ठम् पुनरत्राऽऽगमिष्यन्ति ।

भट्टा । अथ किम् । सङ्गिनस्त्वत्र वर्तन्ते ।

राजा । कथमेकाकी चलितः ।

भट्टा । तादृशः कथमेकाकी । तथापि मया समीचीना
विप्राः सङ्गे नियुक्ताः सन्ति ।

राजा । कियद्दूरं तावत् ।

भट्टा । गोदावरीं यावत् ते यास्यन्ति भगवांस्तु सेतुबन्ध-
पर्यन्तं गमिष्यतीत्यनुमीयते ।

राजा । ब्राह्मणास्तावद्दूरं किमु न प्रेषिताः ।

भट्टा । तस्याननुमतेः । गोदावरीपर्यन्तन्तु रामानन्दानुरो-
धात्तेषां सङ्गेऽङ्गीकृतः ।

राजा । कस्तावत्तस्यानुरोधः ।

भट्टा । गन्तव्यमिति निश्चये कृते मयोक्तं गोदावरीतीरे
रामानन्दो वर्तते सोऽवश्यमेवानुग्राह्यः ।

राजा । कथं तस्येदं सौभाग्यम् ।

भट्टा । महाराज स खलु सहजवैष्णवो भवति । पूर्वमय-
मस्माकमुपहासपात्रमासीत् सम्प्रति भगवदनुग्रहे जाते तन्म-
हिमज्ञता नो जाता ।

राजा । श्रुतोऽस्ति मया त्वयि यादृशस्तस्यानुग्रहो जातः ।

भट्टा । भगवत्प्रभावो हि स्वतः प्रकाशी । प्रविश

दौवारिकः । भट्टाचार्य भवत्प्रेषिता विप्रा गोदावरीतो
निवर्तिता भवन्तं प्रतीक्षन्ते ।

भट्टा । उत्कण्ठते राजा प्रवेश्यन्तामिहैव ।

दौवा । यथाऽऽज्ञापयसि । इति पुनस्तानादाय प्रविशति ।

भट्टा । अहो आगच्छतागच्छत विप्राः । उपसृत्य राजानमा-
शीर्भिरभ्यर्च्य सार्वभौमं प्रशमन्ति ।

राजा । उपविश्यामूलं कथयत । सर्वे उपविशन्ति ।

भट्टा । एकतम एव कथयतु ।

एकः । इतस्तावदालाननाथदेवमवलोक्य स्तुत्वा महाम-
त्तकरीन्द्रवदनकुश-कुशलगतिकुशलस्वरया रयातिशयैरप्य-
स्माभिरनुगन्तुं दुःशकः शकलमिव सुमेरोरौदीचेन प्रबलत-
रमस्ता विभज्य चालितं निरवधि भगवन्नामसङ्कीर्तनविक-
स्वर-स्वरपरभागाधरीकृत-धाराधर-धोरणि-धीरध्वनिरध्वनि
वतैकमनोऽभिवोध्यमाणो जनैर्लघीयसा कालेनैव कूर्मक्षेत्र-
मुत्तीर्णवान् ।

सार्व । एतदभ्यन्तरे भिक्षा नाभूत् ।

विप्रः । नाभूदेव ।

भट्टा । भवङ्गिः किं कृतम् ।

विप्रः । अस्माभिस्तु यथालाभं किञ्चिदशित्वा दृश्यमान
एवायमनुगम्यते । ततस्तत्रैव कूर्मक्षेत्रे कूर्मदेवं प्रणम्य स्तुत्वा
कूर्मनाम्नो द्विजवरस्य गृहमुत्तीर्णवान् । समनन्तरं तेनैव नि-
मन्त्रितः कृतभिक्षुश्च यदन्यत् कृतवान् तदप्यद्भुतम् ।

भट्टा । किं तत् ।

विप्रः । तत्रैव कश्चित् वासुदेवनामा विप्रो गलत्कुष्ठः कुष्ठ-
हृमिनिकर-करम्बित-वज्रल-रुधिर-वसापूयलिङ्गसर्वाङ्गः क-
दाचित् पनीपत्यमानान् हृमीनुत्थाप्य तत्रैव निवेशयन्ननुद्विगो

भगवन्मग्नमना इव केनाप्यकथितोऽपि स्वयमेव भगवताऽप्रापि ।
अनन्तरमविलम्बेनैव चिरकाललब्धपरमसुहृदिव गाढतरमा-
यताभ्यां भुजाभ्यामयं तथाविध एव पर्य्यरन्धि समनन्तरं तेन
विग्रहेण ।

काच्चं दरिद्रः पापीयान् क कृष्णः श्रीनिकेतनः ।

ब्रह्मबन्धुरितिसाच्चं बाहुभ्यां परिरम्भितः ॥

इति पठन्नेव सद्योऽतिद्योतिप्रकृतसुन्दराङ्गः समजनि ।
तदनु पुनस्तेनोक्तम् ।

भगवन् कथमयमोदृशो मे निग्रहः कृतः । तथाविधेन मया
आमयाविना विना दुःखं निरुद्देगेन स्थितं सम्प्रतिसम्प्रतिपद्य-
मान-मानतया सर्वा एव मनोवृत्तय उत्तिष्ठेयुः । भगवतो-
क्तम् । ब्रह्मन्पुनस्ते भगवदनुस्मरणमन्तरेण मनसो वाङ्म-
व्यापारा भविष्यन्ति तदलमुद्देगेनेति ।

राजा । भट्टाचार्य्य सत्यमेवायमीश्वरः । अन्यथा ईदृक्कृष्णा
जीवस्य न घटते । कुष्ठहारित्वन्तु योगीन्द्रस्यापि सङ्गच्छते ।

सार्व्व । ततस्ततः ।

विग्रः । ततश्च नृसिंहक्षेत्रमुपगम्यागम्यानुभावो भगवन्तं
नृसिंहं दृष्ट्वा सुत्वा प्रणम्य प्रदक्षिणीकृत्य प्रतस्थे ।

काञ्चनाचलमरीचिवीचिभि-

गौरयन् किमपि दक्षिणां दिशम् ।

दर्शनेन करुणातरङ्गिणा

द्रावयन् जनमनांसि सर्व्वतः ॥

अपि च । कृष्ण कृष्ण जय कृष्ण कृष्ण हे
 कृष्ण कृष्ण जय कृष्ण कृष्ण हे ।
 कृष्ण कृष्ण जय कृष्ण कृष्ण हे
 कृष्ण कृष्ण जय कृष्ण पाद्वि नः ॥
 इत्थमम्बुदधिकस्वरस्वर-
 स्निग्धमुग्धवचनामृतद्रवैः ।
 ह्लादयन् श्रुतिमतां श्रुतिद्वयं
 चित्तमप्यपहरन् स जग्मिवान् ॥

सार्व्व । सत्यमेवात्य तस्यैवमेव प्रकृतिः ।
 विप्रः । ततो गोदावरोत्तीरमासाद्य विद्धितविश्रामे जगज्जन-
 मनोभिरामे निरूपमकृपाभिरामे प्रेमसौभगवति भगवति क-
 नक-केतकोपवन इव परिमलाऽऽमोदितदिग्बलये सकलगु-
 णनिलये स्वयम्प्रकाशिकया तत्प्रथया कोऽयं कोऽयमिति कृत-
 समूहः समूहः सौणिसुराणां तत्र मिलितवान् । निमन्त्रितश्च
 केनापि । समनन्तरमनन्तरदृश्ये सर्व्वतः सञ्चरति जनचयश्र-
 वणकान्ते तदुदन्ते मन्त्राकृष्ट इव ग्रहगृहीत इव विस्मयचम-
 त्कार-विकारविसंक्षुल इव रामानन्दरायः समुपेयिवान् ।

राजा । रामानन्द धन्योऽसि धन्योऽसि । यस्तु ते नयनविष-
 यीभूतास्ते श्रीचरणाः ।

विप्रः । समनन्तरमागत्यैव चरणकमलपरिसरे सरेरीय-
 माणाश्रु निपतति स्त स्वयमेव । अये त्वमेव रामानन्दोऽसीति
 भगवता सानुग्रहमुक्ते अथ किमिति च प्रत्यूचे । तदनु भगव-

ताऽपि सार्वभौमानुरोधेन भवदालोकनमभीष्टं ममेति मयाऽत्र
क्षणमवस्थितं तत्सुविचितमेव विचितं भवता यत् स्वयमेव समु-
पसेदे तदुच्यतां किञ्चिदित्यभाणि । ततो यद्यपि रामानन्दो
हि कोऽयं किन्नामा किं मच्चिमा किमाशयः किं तत्त्व इति
किमपि भगवद्विषयकज्ञानविशेषानभिज्ञस्तथापि चिरकाल-
कलित-सतत-सख्यसुख-सुभगभावुक इव निःसाध्वस एव
किमपि पठितुमुपचक्रमे ।

मनो यदि न निर्जितं किममुना तपस्यादिना

कथं समनसो जयो यदि न चिन्त्यते माधवः ।

किमस्य च विचिन्तनं यदि न हन्त चेतोद्रवः

स वा कथमहो भवेद्यदि न वासनाक्षालनम् ।

भगवान् । वाङ्मतेतत् । का विद्या—

रामा । हरिभक्तिरेव न पुनर्वेदादिनिष्णातता,

भग । कीर्त्तिः का—

रामा । भगवत्परोऽयमिति या ख्यातिर्न दानादिजा ।

भग । का श्रीः—

रामा । तत्प्रियता नवधनजनग्रामादिभूयिष्ठता,

भग । किं दुःखं—

रामा । भगवत्प्रियस्य विरहो नो हृद्भ्रणादिव्यथा ॥

भग । भद्रम् । के मुक्ताः ।

रामा । प्रत्यासत्तिर्हरिचरणयोः सानुरागेन रागे

प्रीतिः प्रेमातिशयिनि हरेर्भक्तियोगेन योगे ।

आस्था तस्य प्रणयरभसस्योपदेहे न देहे

येषां ते हि प्रकृतिसरसा वृत्त मुक्ता न मुक्ताः ॥

भग । भवतु । किं गेयं—

रामा ।—व्रजकेलिकर्मा—

भग ।—किमिदं श्रेयः—

रामा ।—सतां सङ्गतिः,

भग । किं स्मर्त्तव्य—

रामा ।—मघारिनाम—

भग ।—किमनुध्येयं—

रामा ।—मुरारेः पदम् ।

भग । कं स्थेयं—

रामा ।—व्रज एव—

भग ।—किं श्रवणयोरानन्दि

रामा ।—वृन्दावन, क्रीडैका

भग ।—किमुपास्यमत्र—

रामा ।—मदसी श्रीकृष्णराधाभिधे ॥

भग । भद्रम् । उच्यतामुच्यताम् ।

रामा । खगतम् । इतः परं किं वक्तव्यं प्रश्नानुरूपमुदितमेव
अधुना यद्वक्तव्यं तेनास्य सुखं भवति न वेति न जानामि ।

इति क्षयमभिचिन्त्य प्रकाशम् ।

निर्व्याणनिम्बफलमेव रसानभिज्ञा-

सूयन्तु नाम रसतत्त्वविदो वयन्तु ।

श्यामामृतं मदनमन्थरगोपरामा-

नेत्राञ्जलीचुलुकितावसितं पिबामः ॥

भगवान् । पुनरन्यदुच्यतां समानार्थकमेतत् ।

रामा । इतः परं प्रतिपाद्यमेव नास्ति किमन्यद्वक्तव्यम् ।

इति मनसि विचार्य प्रकाशम् ।

नीचानेव पथश्चकोरयुवतीयूथेन याः कुर्वन्ते

सद्यः स्फाटिकयन्ति रत्नघटितां याः पादपीठावलीम् ।

याः प्रक्षालितमृष्टयोजललवप्रस्यन्दशङ्काकृत-

स्ताः कृष्णस्य पदाब्जयोर्नखमणिज्योत्स्ना श्विरं पान्तु नः ॥

भगवान् । काव्यमेवैतत् पुनरुच्यताम् ।

रामा । क्षयं विचिन्त्य ।

श्रीवत्सस्य च कौस्तुभस्य च रमादेव्याश्च गर्द्दाकरो

राधापादसरोजयावकरसो वक्षःस्थलस्थो हरेः ।

बालार्कद्युतिमण्डलीव तिमिरैश्चन्द्रेण वन्दीकृता

कालिन्ध्याः पयसीव पीवविकचं शोणोत्पलं पातु नः ॥

भगवान् । इदमपि तथा ।

रामा । चरन्तौ दृष्ट्वा ।

सखि न स रमणो नाहं रमणीति भिदावयोरारास्ते ।

प्रेमरसेनोभयमन इव मदनो निष्पिपेष बलात् ॥

अथवा । अहं कान्ता कान्तस्त्वमिति न तदानीं मतिरभू-

न्मनोवृत्तिर्लुप्ता त्वमहमिति नौ धीरपि क्षता ।

भवान् भर्ता भार्याऽहमिति यदिदानीं व्यवसिति-

स्तथापि प्राणानां स्थितिरिति विचित्रं किमपरम् ॥

सार्व्व । ततो भगवता किमुदितम् ।

विप्रः । तदा यदवलोकितं तदाकलय ।

धृतफण इव भोगी गारुडीयस्य गानं

तदुदितमतिरत्याकर्णयन् सावधानम् ।

व्यधिकरणतयाक् वाऽऽनन्दवैवश्यतो वा

प्रभुरथ करपद्मेनास्यमस्याप्यधत्त ॥

राजा । भट्टाचार्य्य कोऽयं सन्दर्भः ।

भट्टा । मद्याराज निरुपधि हि प्रेम कथञ्चिदप्युपधिं न सङ्गते
इति पूर्व्वार्द्धे भगवतोः कृष्णराधयोरनुपधि प्रेम श्रुत्वा तदेव पु-
रुषार्थीकृतं भगवता मुखपिधानञ्चास्य तद्रहस्यत्वप्रकाशकम् ।

विप्रः । तदा चिकुरकलापं द्विधा कृत्वा तेनैव तच्चरणयुगं
वेष्टयित्वा निपत्य गदितम् ।

मद्यारसिकशेखरः सरसनाव्यलीलागुरुः

स एव हृदयेश्वरस्त्वमसि मे किमु त्वां स्तुमः ।

तवैतदपि साहजं विविधभूमिकास्तीकृति-

र्न ते नयति भूमिका भवति नोऽतिविस्मापनी ॥

इति चिरं चरयकमजं कृत्वा यदभासीत् । मध्ये मध्ये किञ्चिद्गदति च ।

आकस्मिको नु विधिना निर्धरभ्यनायि

भग्नः किमिन्दुरमृतस्य यदेष पातः ।

आनन्दभूरुहफलं सुविपञ्चरीणं

इष्टं यदेव तव देव पदारविन्दम् ॥

भगवन् यथैवाद्य मया स्वप्ने दृष्टं तथैव साक्षादपि । इति
पुनरपि पादौ धृत्वा रोदिति ।

भगवान् गाढं परिष्वजते । अतः परं निमन्त्रयित्वा विप्रवरेण
समागत्य देवापराङ्गो जात इत्युक्तो भगवान् माध्यन्दिनक-
र्मणे चलितवान् वयमपि तच्चरणारविन्दं प्रणम्य तदक्षरेव
प्रत्याजिगमिषवः स्मः ।

सार्व । तद्धुना विश्राम्यतां भवङ्गिः ।

विप्राः । यथाऽऽज्ञापयति भवान् ।

राजा । पारितोषिकं ददाति ।

विप्राः । सादरमादाय निष्क्रान्ताः । ततः प्रविशति दौवारिकः ।

दौवारिकः । देव कर्णाटपतिना महाराजेन प्रेषितमुपा-
यनमादाय तदमात्यो मल्लभट्टनामा पण्डितराजो द्वारम-
ध्यास्ते ।

सार्व । ज्ञायतेऽसौ महापण्डितो भवति ।

राजा । प्रवेक्ष्यताम् ।

दौवा । यथाऽऽज्ञापयति देवः । इति निष्क्रम्य तमादाय
प्रविशति ।

सार्व । आगच्छन्तु भट्टाः । इत्युत्थानं नाटयति ।

मल्लभट्टः । राजानमशीर्भिरभ्यर्च्य । भट्टाचार्य किमिदं क्रि-
यते नाहं तवाभ्युत्थानीयः । अथवा

सदैव तुङ्गः किलकाञ्चनाचलः

सदैव गम्भीरतमाः पयोधराः ।

सदैव धीरा विनयैकभूषणा
लक्ष्मीः प्रकृत्यैव जनैः समीयते ॥

राजा । इदमासनम् ।

मल्ल । यथाऽऽश्नमुपविशामि । इत्थुपविशति ।

राजा । अपि कुशलं कर्णाटपतेः ।

मल्ल । यस्य भवद्विधाः सुहृदस्तस्य सततमेव तत् । किन्तु
साम्प्रतमधिकमपि ।

राजा । कीदृशं तत् ।

मल्ल । महाराज एतस्माज्जनपदतः सतीर्थयात्राव्याजेन
द्रुतकनकद्युतिर्यतोन्द्रः कोऽप्येको यदवधि हन्त दक्षिणाशां
सम्प्राप्तस्तदवधि सोऽपि निर्वृतात्मा ।

सार्व । सेतुगृहम् । भट्टाः कथयन्तु कथयन्तु ।

राजा । कथमिव ।

मल्ल । यथोत्तरमेव दक्षिणस्यां दिशि कियन्तः कर्मनिष्ठाः
कतिचिदेव ज्ञाननिष्ठा विरला एव सात्वताः प्रचुरतराः पाशु-
पताः प्रचुरतमाः पाषण्डिनः । तेन तेषामन्योन्यवादविसंछुला-
नामुच्चावचनिर्व्वचनचातुर्य्यधुर्य्याणां स्वस्वमताचार्य्यवर्य्याणां
प्रसङ्गेन प्रायशो बह्वलोद्देश एव नो महीपालः ।

राजा । ततः ।

मल्ल । तत आकस्मिकप्रवेशमात्रेणैव तस्य यतिपतेर्दिशि
विदिशि सानन्दचमत्कारं समूहेषु आबालवृद्धतरुणेषु लोकेषु
दिदृक्षयोपनतेषु पण्डितमण्डलेष्वपि परमनयनसुभगया वपु-

लक्ष्म्यैव प्रकटीकृतं मद्भिमानमनुभूय विनोपदेशेनापि कर्क्षेवं
स्याम इति तत्कालसमुदित्वरवासनाविशेषेण जातपुलका-
स्त्रवः सर्व्व एव स्वस्वमतप्रच्यावेन तत्पथप्रविष्टा बभूवुः । तस्य
परम्पराश्रवणेन लब्धपरमानन्दोऽस्मन्नरलोकपालस्तद्विशेष-
चरितमवगन्तुं गूढवेशेन ब्राह्मणान् प्रक्षित्य यावत् सेतुबन्धं
ततः प्रत्यागमनावधि च तस्यालौकिकचमत्कारं तत्तन्मुखाद-
नुभवन् भव-द्व-दहन-ज्वालामेव विस्मृतवान् ।

राजा । अमात्य धन्योऽसौ यस्मादीयो मदीपालः ।

सार्व्व । किं किं श्रुतं किञ्चित् कथ्यताम् ।

राजा । अमात्य कथ्यताम् ।

मल्ल । एकस्मिन्नहनि निजसुखावेशेन विगलदिलोचनज-
लसकल-धौत-कलधौतशरीरं रोमाञ्चसञ्चयेन मुकुलाऽऽकु-
लायमान-कदम्बभूरुदाकरं भगवन्नामसङ्कीर्त्तन-सगद्गदस्वरं
स्वरं हसा खानन्दवैवश्येन वर्त्तपरिचयाभावतोऽपि यथावर्त्तमेव
चलन्तं भगवन्तमालोक्य पाषाण्डिनो वैष्णवोऽयं भवति भिक्षुर्भ-
गवत्-प्रसादनान्नैवेदं ग्रहीष्यति तदेतदन्नमेनमाशयाम इति
श्रभोजनयोग्यमशुचितरान्नं स्थाल्यां निधाय पुरो गत्वा स्वा-
मिन् भगवत्प्रसादमिमं गृहाणेति आवयित्वा समूचिरे चिरेण ।

भगवान् । सर्व्वज्ञोऽपि भगवत्प्रसादनाम्ना तत्त्यागमसह-
मान एव पाणौ गृहीत्वा तत्सहितमेव पाणिमुद्रम्य चलितवान् ।
समनन्तरमेव मद्यता केनापि विद्यगेन चञ्चुपुटे कृत्वा तदन्नं
भगवत्करतलतः समादाय समुड्डीनम् ।

सार्धं । अक्षो मोक्षस्य मद्भिर्मैषां ।

यन्मायया मूढधियो भ्रमन्ति भुवनेश्वराः ।

तमपीदं भ्रमयितुं क्षुद्राणामयमुद्यमः ॥

मत्त । अन्येद्युरन्यत्र कुत्रापि ब्राह्मणगृहे यद्विष्णोपगतस्तं ब्राह्मणं केवलं रामरामेति नाममात्रजपपरायणं दृष्ट्वा गतवान् । प्रत्यागमनसमये पुनस्तमालोकयितुं तत्रैव समुत्तीर्षः । तमेव कृष्ण कृष्ण कृष्णेत्येवं जपन्तं दृष्ट्वा पृष्ठवान् । ब्राह्मण कथं गमनसमये राम राम रामेत्येवं जपन् भवानालोकि । अधुना कृष्ण कृष्ण कृष्णेत्येव जपन्नालोक्यते तत्कथयास्य तत्त्वमिति । तदा स ऊचे । भगवन् तवैव प्रभावोऽयं यतः शैशवावधि रामनाममात्रजपपरायणोऽहं भवद्दर्शनमात्रेण कृष्ण कृष्ण कृष्णेत्येव मे वदनाग्निः सरति । बलादप्यहमेतन्निवर्त्तयितुं न शक्नोमीति तवैव दर्शनदोषोऽयं न ममेति ।

राजा । भट्टाचार्य्य कोऽत्र सन्दर्भः ।

भट्टा । महाराज यद्यपि समानार्थमुभयमेव ।

रमन्ते योगिनोऽनन्ते सत्यानन्दचिदात्मनि ।

इति रामपदेनासौ परं ब्रह्माभिधीयते ॥

यथा । कृषिर्धृवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः ।

तथैरैक्यं परं ब्रह्म कृष्ण इत्यभिधीयते ॥

इति परब्रह्मार्थत्वे समानमेव तथाऽपि रतिमतां राम इत्युक्ते रघुनाथस्फूर्तिः । कृष्ण इत्युक्ते ब्रजराजकुमारस्फूर्तिः ।

रिति । श्रीकृष्णचैतन्यदेवस्य कृष्णात्मकत्वात्तद्दर्शने कृष्णस्फूर्तिरेव स्फुरतीति रक्षस्यम् ।

अपि च । सहस्रनामभिस्तुल्यं रामनाम वरानने ।

सहस्रनाम्नां पुण्यानां त्रिरावृत्या तु यत्फलम् ॥

एकावृत्या तु कृष्णस्य नामैकं तत् प्रयच्छति ।

इति रामनामतः कृष्णनाम त्रयः ।

मत्त । सत्यमेतत् अस्माभिरपि भूपालस्य सदसीदमेव निरणायि । एवं दक्षिणस्यां दिशि ये ये विष्णुभक्तास्ते किल रघुनाथभक्तिद्वारैव वनवासे पञ्चव्यादिषु रघुनाथचरित-चारुस्थलदर्शनात्तत्रैवानुरक्तिस्तेषां स्वाभाविकी सम्प्रति यतीन्द्रमेनमालोक्य कृष्णपक्षपाता एव बभूवुः । एवं कचन स्थले कमपि ब्राह्मणमतिमूर्खतया शब्दार्थावबोधविरहेण शुद्धिवर्जितं भगवद्गीतां पठन्तं प्रायशः सर्व्वैरेव विद्वस्यमानमथ च यावत्पाठं तावदेव पुलकाश्रुविवशं विलोक्य अहो अयमुत्तमोऽधिकारीति भगवान् तमवादीत् । ब्रह्मन् यत् पश्यते तस्य कोऽर्थ इति स प्रत्यूचे । स्वामिन्नाहमर्थं किमपि वेद्मि अपि तु पार्थरथस्थं तोत्रपाणिं तमालश्यामं श्रीकृष्णं यावत् पठामि तावदेव विलोकयामीति । तदा भगवतोक्तम् । उत्तमोऽधिकारी भवान् गीतापाठस्येति तमालिलिङ्ग । तदनु स खलु गीतापाठजादानन्दादपि प्रचुरतरमानन्दमासाद्य स्वामिन् स एव त्वमिति भूमौ निपत्य प्रणमन्नतिशयविक्रलो बभूव ।

सार्व्व । उचितमेवास्य तथा ज्ञानं निरन्तरभगवत्स्फूर्ति-

निर्मासद्दृश्यत्वेन यथार्थसूक्तिरेव भवति ।

महः । एवमेवास्मात्सदसि विचारितमस्ति । एवमन्यैव वि-
चित्रा कथा तैस्तैर्गूढपुरुषैः कथिता कति कथनीया भवति ।

सर्व्व । एषमेतत् ।

राजा । कोत्पण्डम् । हन्त कदा भगवान् वीक्षितव्यः ।

नेपथ्ये । हन्त वीक्ष्यसमस्रोऽयं तद्वत् विषयेन ।

राजा । सचर्धम् । भट्टाचार्य्य यथाऽयं यथा प्रस्तावमेव जग-
त्तायदर्शनसमयं प्रक्षौति तथा मन्ये । ओष्ठेण चैतन्योऽप्या-
गतप्रायः ।

भट्टा । भट्टारक एवमेव ।

राजा । भट्टाचार्य्य अयं पुरुषोत्तमः पुरुषोत्तमस्तेवस्य
बीजभूतं किमपि भविष्यति । अस्मात् किल वचन एवानन्दा-
कुरा जायेरम् । नीलाचलचन्द्रस्य सेवा सौभाग्यविशेषोऽपि
भविष्यति ।

सर्व्व । सत्यमेतत् पुण्यात्मानो हि नरदेव देवांश्चभूता
एव तेन भवतां मनसि यदुक्तीलति तदेव सत्यम् । नेपथ्ये हन्त
भोः सत्यं सत्यम् ।

राजा । सचर्धम् । अद्यापि तथैव वाक् शकुनम् । तत्पञ्च
जायतां कोऽयम् ।

भट्टा । तैर्यिकस्तैर्यिकान्तरेण सच्च जगत्तायदर्शनेत्कण्ठां
प्रपञ्चयति । प्रविष्ट

दौवारिकः ।

देव अतिसत्वरं धावमानाः कतिचित्पुरुषाः समायान्ति ।

राजा । ज्ञायतां निरस्त्राः सास्त्रा वा तेऽमी ।

दौवा । निष्क्रम्य युनः प्रविशन् च । देव निरस्त्रा एव सर्व्वे ।

सार्व्व । मूमं प्रत्यावर्त्तते स एव देवः ।

युनर्नेपथ्ये । सन्भूय हरिं वद हरिं वदेति कोलाहलः ।

सार्व्व । अविनयमेव भगवान् प्रत्यावृत्तः ।

नेपथ्ये । तीर्थेय्वमीषु सकलेषु तथा न दृति-

जाताऽष्ट सत्वरमतः प्रवोक्तमे सः ।

प्रत्याययौ कलयजङ्गमरत्नसानू

रत्नाकरस्य सन्निधेः सुमुखो विधिर्गः ।

सार्व्व । मद्याराज यदयं गेपीनाथाचार्य्यः सद्धर्षमालपति
तदयमागत एव भगवान् तद्वद्मुपसर्पामि ।

राजा । त्वरतां त्वरताम् । मङ्गभट्ट त्वमध्यधुना विश्रामं
कुरु । वयमपि कार्य्यविशेषाय गच्छाम । इति निष्क्रान्ताः सर्व्वे ।

तीर्थाटनो नाम सप्तमोऽङ्कः ॥

अष्टमाङ्कः ।

ततः प्रविशति सार्व्वभौमादिभिर्दानोदर-जम्बवानन्दादिभिश्चानु-
गम्यमानः श्रीकृष्णचैतन्यः ।

श्रीकृष्ण । सार्व्वभौम एतावद्दूरं पर्य्यटितं भवत्सदृशः कोऽपि
न दृष्टः केवलमेव रामानन्दरायः । स त्वलौकिक एव भवति ।

सार्व्व । देव अतएव निवेदितं सोऽप्ययमेव द्रष्टव्य इति ।

श्रीकृष्ण । कियन्त एव वैष्णवा दृष्टास्तेऽपि नारायणोपासका
एव । अपरे तत्त्ववादिनस्ते तथाविधा एव । निरवद्यं न भवति
तेषां मतम् । अपरे तु शैवा एव बह्ववः । पाषण्डास्तु महाप्रबल-
भूयांस एव । किन्तु भट्टाचार्य्य रामानन्दमतमेव मे रुचितम् ।
सार्व्व । भक्तमत एव प्रविष्टोऽसौ न तस्य मतकर्त्तृता । स्वा-
मिन्नतः परमस्माकमप्येतदेव मतं ब्रह्ममतं सर्व्वशास्त्रप्रतिपाद्य-
च्चैतदिति ।

गोपीनाथाचार्य्यः । भट्टाचार्य्य भगवतोऽवस्थानस्थानं चि-
न्तितमस्ति ।

भट्टा । अपवार्य्य राजैव चिन्तितम् ।

गोपी । जगन्तिकम् । कीदृशं तत् ।

भट्टा । काशीमिश्रस्यालयः ।

गोपी । साधु साधु सिंघद्वारनिकटवर्त्ती भवति । यतः
सकाशात् सुखेनैव जगन्नाथदर्शनं भविष्यति । इति समुद्रकू-
चात् पुरुषोत्तमग्रामं विशन्ति ।

ततः प्रविशन्ति भगवज्जगन्नाथप्रसादमात्रापात्रयो जगन्नाथदेवप-
शुपालकाः काशीमिश्रः परीक्षामहापात्रश्च ।

सार्व्व । अयमयं श्रीकृष्णचैतन्यः स्वामी । इति सोत्पद्यन्मुप-
सर्पन्ति ।

सार्व्व । भगवन् एते भगवतः पशुपालाः । एष काशीमिश्र-
नामा । एष सर्व्वधिकारी प्राङ्निवाको भगवतः ।

काशीमिश्रपरीक्षामहापात्रे । उपपद्य दण्डवन्निपततः ।

पशुपालकाः । मासां कण्ठे दत्त्वा प्रथमन्ति ।

भगवान् । अहो किमेतत् भगवत्पार्षदा भवन्तो मदाराध्य
एव कथमयोग्यमेतत् क्रियते । इति सर्वान् प्रणम्याणिङ्गति ।

पशुपालाः । सार्वभौम भगवतो दिवास्वप्नसमयः सम्प्रति-
जातः किमिदानीं तत्रैव गत्वा स्वामिना स्थातव्यं किं वा विश्रम्य
स्नानादि कृत्वा समागन्तव्यम् ।

सार्व । स्नात्वा देवदर्शनं कर्त्तव्यम् ।

काशीमिश्रः । तदित एवागच्छन्तु । इति स्वागत्यमुपसारयति ।

सार्व । भगवन्निदं खलु अस्मैव मिश्रस्य पुरं श्रीचरणानां
कृते शोधयित्वा स्थापितमस्ति । तदत्रैव प्रविशन्तु भगवन्तः ।
इति प्रवेशं नाटयन्ति । पशुपालादयः प्रणम्य निष्क्रान्ताः ।

ततः प्रविशन्ति बहव एवेत्कृष्णवासिनो महाशयाः । केचित् ।

तदानीमस्माकं समजनि न तादृक् सुभगता

गतास्तेनास्माकं परमकरुणानेक्षणपथम् ।

इदानीं नो भाग्यं समघटत यज्जङ्गममिमं

स्वयं नीलाद्रीशं वत नयनपातैर्विचिनुमः ॥

इत्युपसर्पन्ति ।

सार्व । भगवन् अयं भगवतोऽनवसरकालाङ्गसेवकोऽन्त-
रङ्गो जनार्दननामा । अयं स्वर्णवेत्रधारी पार्षदः कृष्णदास-
नामा । अयं लेखनाधिकारी शिखिमाक्षती धातरौ चाप्पेतौ ।
अयं दासमहासेआरनामा महानसाधिकारी । एते निसर्गभ-
क्ताः श्रीजगन्नाथस्य । इमे चन्दनेश्वरमरारिसिद्धेश्वरा ब्राह्म-

षोत्तमा राजमहापात्राणि स्वभाववैष्णवाः । अयं प्रह्वराज-
महापात्रं परमो भगवद्भक्तः । अयं प्रद्युम्नमित्रः । अयं विष्णु-
दासः । इमे रामानन्दरायः सच्चोदराः । तन्मध्ये अयं वाष्णी-
नाथपट्टनायकः । अयं तस्य जनको भवानन्दरायः । इमे
चान्ये गौडोत्कलवासिनः सर्वे त्वच्चित्तास्वङ्गतप्राणा दण्डवत्
प्रणमन्ति । एतानात्मीयत्वेनानुग्रहीतुमर्हन्ति ।

भगवान् । आत्मान एवामी कथमेषामात्मीयत्वं विशेषतो
जगन्नाथसेवकाः ।

सार्व्व । भगवन् जगन्नाथस्य भक्तस्य कृष्णचैतन्यत्वमवि-
शिष्टमेव तथाप्यस्ति कश्चिद्भेदः । असौ दासब्रह्म भवान् नर-
ब्रह्म ।

भगवान् । कर्त्तुं पिधाय ।

अत्युक्तिरेषा तव सार्व्वभौम

तनोति कामं श्रवसोः कटुत्वम् ।

तीक्ष्णो हि गौडस्य रसस्य पाक-

स्तिक्तत्वमायाति न चैति बद्धम् ॥

सार्व्व । भगवान् गौडदेशस्य रसस्य पाकः सुरस एव यत्रा-
विरासीद्भगवान् ।

श्रीकृष्णचै । विरम विरम अतः परं श्रीपुण्डरीकाक्षदर्श-
नस्य समयो जातः ।

सार्व्व । एवमेव तदुपसर्पन्तु भगवन्तः । इति भगवन्तमये कृत्वा
परिक्रामन्ति । नेपथ्ये ।

अथमेव दृष्टो रसायनं

परमानन्दपुरीश्वरः पुरस्तात् ।

दमनार्थमघौघकारिणां

घृतदण्डः समये समुज्जिहीते ॥

सार्व । आकण्ठ्य । अहो अवसरः संवृत्त एव देवस्य यदयं प्रस्तौति ।

श्रीकृष्णचै । खगतम् । अहो परमानन्दपुरीश्वरस्तावन् मुनीन्द्रमाधवपुरीश्वरस्य शिष्यः । यत्र खलु अग्रजस्य विश्वरूपस्य समयमैश्वरं तेजः प्रविष्टं स एव वा समागतः । भवतु देवं विलोक्य तत्त्वमस्य ज्ञेयम् ।

सार्व । इयं पुरो भगवतः परमानन्दपुरी तदेनां प्रविशन्त । इति सर्व्वे भगवता सह श्रीजगन्नाथदर्शनार्थं निष्क्रान्ताः ।

ततः प्रविशति परमानन्दपुरी ।

पुरी । सोत्कण्ठम् ।

कदाऽसौ द्रष्टव्यः स खलु भगवान् भक्ततनुमानिति प्रौढोत्कण्ठाविलुलितमहो मानसमिदम् ।

चिरादद्य प्राप्तः स खलु फलकालो मम पुनर्न जाने कीदृक्षं जनयति फलं भाग्यविटपी ॥

इति परिक्रामन् । भगवन् श्रीजगन्नाथ क्षम्यतां त्वामनालोक्य यदग्रे तमुपसर्पामि तत्तादृशीमुत्कण्ठां सर्व्वज्ञा जानन्त्येव । पुरोऽवलोक्य । अहो इक्ष्वैव भवितव्यं भगवता तेन । यतः ।

जगन्नाथद्वारादपि बज्रलकोलाहलकृतां
 समूहो लोकानामिह सरति नैवापसरति ।
 अतो मन्ये धन्ये धरणि तव पुण्येन मिलितः
 स एवायं देवः कनकरुचिरचैव भविता ॥

तदहमुपसर्पामि । इत्युपसर्पति ।

ततः प्रविशति परिजनैः सार्द्धं श्रीजगन्नाथदर्शनानन्द-निस्यन्दः
 श्रीकृष्णचैतन्यः ।

श्रीकृष्ण । कृतिमभिनीय । अहो परमानन्दपुरीश्वरः सा-
 म्रतमागमिष्यतीव लक्ष्यते । यतः ।

भगवद्दर्शनसुखमनुसुखान्तरं किमपि साम्प्रतं भावि ।

आसन्नशर्मशंसी प्रसाद आकस्मिको मनसः ॥

इति सोत्पलं तिष्ठति ।

पुरी । अयतोऽवबोध्य । अहो अयमसौ ।

जयति कलितनीलशैलचन्द्रे-

क्षणरसचर्व्वणरङ्गनिस्तरङ्गः ।

कनकमणिशिलाविलासवक्षः-

स्थलगलदस्मजसरोमहर्षः ॥

श्रीचै । अयतोऽवबोध्य । अयमेवासौ यदिदमाकस्मिकमा-
 गमनमिहैतस्य । इत्युत्थाय प्रब्रज्य । स्वामिन् पुरीश्वरोऽसि ।

पुरी । ससम्भ्रमम् । भगवन् त्वद्दर्शनार्थमेवायमहमुत्कण्ठितो
 वाराणसीत आगच्छन्नस्मि ।

श्रीचै । अनुगृहीतोऽस्मि ।

उपलब्ध जगदानन्दः । स्वामिन् इत इतः । इति विश्रामयति ।

सार्व । भोः स्वामिन्नेदमतिचित्रम् ।

ये कोऽपि याः काश्चन सप्रवाहा

नदाश्च मद्यश्च भवन्ति भूमा ।

कस्यापि रत्नाकरमन्तरेण

कुत्रापि नास्था न च सन्निवेशः ॥

नेपथ्ये । अहो रसकलावतो भगवतो रसाचार्यकं

ग्रहीतुमिव मूर्च्छतां व्यधित भिक्षुवेषं वपुः ।

यदेतदवनीतले सकल एव दामोदर-

स्वरूपमिति भाषते तदप्युक्तया प्रेमतः ॥

सार्व । अहो लोकानामत्र भगवति नैसर्गिकी रतिः ।

यदिदं परोक्षेऽपि सर्वे भगवत्तामेवास्व गायन्ति ।

श्रीचै । श्रुतिमभिनीय । अहो दामोदरस्वरूपमिति नामा-
कर्णितं कच्चिदयमपि समागमिष्यतोव लक्ष्यते ।

सार्व । स्वामिन् प्रायशो भवदवतारे केचित् पूर्वं केचित्
पश्चाच्च भवदीया एव सर्वे अवतारः । समये सर्वैरेव मिलितै-
र्भक्तिव्यम् । अत एव सप्रवाहा इत्युक्तम् ।

ततः प्रविशति दामोदरस्वरूपः ।

दामोदर स्वरूपः । आकाशे लक्ष्यं बद्धा ।

हेलोद्भूलितखेदया विशदया प्रोन्नोलदामोदया

शाम्यच्छास्त्रविवादया रसदया चित्तार्पितोन्मादया ।

शश्वङ्गक्तिविनोदया समदयामाधुर्यमर्यादया

श्रीचैतन्य दयानिधे तव दया भूयादमन्दोदया ॥

इत्युपसर्पति

गोपी । पुरोऽवलोक्य खगतम् । अये अतं मया चैतन्यानन्द-
शिष्यः परमविरक्तो भगवद्भक्तोऽतिविद्वान् कश्चिद्दामोदरस्वरूपं
नाम । यः खलु गुरुणा ब्रह्मतरमभ्यर्थितोऽपि वेदान्तमधीत्या-
ध्यापयेति न च तच्च कृतवान् । अपि तु

समस्तज्ञानाय तुरीयमाश्रमं

जग्राह वैराग्यवशेन केवलम् ।

श्रीकृष्णपादाब्जपरागरागत-

स्तुक्कीचकारैर्नमहो वदन्नपि ॥

स एवायं तद्भगवते निवेदयामि । इत्युपहृत्य । भगवन्नयमयं
श्रुतचरो दामोदरस्वरूपः ।

भगवान् । क स क सः । इति सोत्कण्ठमुपसर्पति ।

स्वरू । उपहृत्य पादयोः प्रणमति ।

श्रीचै । बाहुभ्यामुत्थाप्यालिङ्गति ।

नेपथ्ये । ईश्वरपुरोनिधेवखरतः खतः कृष्णभक्तश्च ।

अयमेति विशादहृदयो विरक्तिमान् सकलविषयेषु ॥

सार्व । आकण्ठं । अये भगवत्पुर-परिचारकः कोऽपि समा-
याति । कस्तावदसौ । परीक्षामक्षापात्रस्य प्रतिनिधिर्वा । नासौ
तथा विरक्तः ।

श्रीचै । अहो पुरीश्वरस्य सकाशात् कश्चिदायातीव ।

सार्व । अवलोक्य । जानीम । इति निरूपयति ।

सतः प्रविशति गोविन्दनामा कश्चित् ।

गोविन्दः । खगतम् । प्रक्षितोऽस्मीश्वरपूर्या मद्वाप्रभोः सविध
एव याद्वीति । उपसन्नं तदिदमथो न वेद्मि निजभाग्यमधि-
मानम् । इत्युपसृत्य प्रणम्यचाप्लुष्टिं बद्धा । स्वामिन् ।

दृष्टं मया प्रथममस्य यदेवरूपं
तेनैव निर्वृतिरहो मम नान्यवेषम् ।
पश्यामि तं त्वमुपयाहि तमित्यहं ते
सम्प्रेषितश्चरणसीम्नि पुरीश्वरेण ॥

श्रीचै । अस्ति तथैव मयि तेषामखण्डमेव वात्सल्यम् ।

सार्व । त्वं तस्य परिचारकः ।

गोवि । अथ किम् ।

सार्व । स्वामिन् कथमसौ ब्राह्मणेतरं परिचारकत्वेनानुगृ-
हीतवान् ।

श्रीचै । भट्टाचार्य्य मैवं वादीः ।

चरेः स्वतन्त्रस्य कृपाऽपि तद्व-
द्वत्ते न सा जातिकुलाद्यपेक्षाम् ।
सुयोधनस्यान्नमपोद्वा दूर्घा-
ज्जग्राह देवो विदुरान्नमेव ॥

सार्व । एवमेव ।

श्रीचै । भवतु यद्यपि पूज्यानां परिचारकेण स्वपरिचर्या
कारयितुं न यज्यते तथाऽपि तदाज्ञया तथैव कर्त्तव्यम् ।
इति तमनुगृह्णाति । प्रविश सत्वरम्

मुकुन्दः । स्वामिन् ब्रह्मानन्दभारतो भवन्तं दिदृक्षमाण
आगतोऽस्ति । यद्याज्ञापयसि तदिहैवानयाम् ।

श्रीचै । शान्तं मान्याः खलु भवन्त्यमी तन्मयैव गन्तव्यम् ।

सर्वे । अलौकिकानामपि लौकिकत्व-

मलौकिकत्वप्रथनाय नूनम् ।

भुवः प्रयाणं किल विष्णुपद्या

दिवं नयत्येव शरीरभाजः ॥

इति भगवन्तमग्रे कृत्वा परिक्रामन्ति । ततः प्रविशति चर्माम्बरो
ब्रह्मानन्दः ।

ब्रह्मा । पुरोऽवलोक्य । अयमेव श्रीकृष्णचैतन्यः ।

तथा हि । कनकपरिघदीर्घदीर्घवाङ्मः

स्फुटतरकाञ्चनकेतकोदलाभः ।

नवदमनकमाल्यलाल्यमान-

द्युतिरतिचारुगतिः समुज्जिहीते ॥

श्रीचै । उपरुद्धं तमवलोक्यापि चर्मचेलत्वमात्मनोऽनभिमतमिति
बोधयन् सावहित्यम् । मुकुन्द कासौ ।

मुकु । अयमयम् ।

श्रीचै । नहि स चेदभविष्यत्तदा कथं चर्मचेलत्वेन वाह्य-
वेषावेशवशत्वमस्याभविष्यत् ।

ब्रह्मा । आकर्ण्य खगतम् । अहो असौ चर्मचेलत्वं न रोचत
इव भवति हि ।

दम्भैकमात्रप्रथनाय केवलं

चर्माम्बरत्वादि न वस्तु साधनम् ।

चलद्भिर्वोमृजुनैव वर्त्मना

सुखेन गम्यस्य समाप्यतेऽवधिः ॥

किमेते नेति चर्म जिह्वासति ।

श्रीचै । दामोदरं निरीक्षते ।

दामोदरः । इङ्गितं बुद्ध्या सत्वरं वह्निर्वासः प्रयच्छति ।

ब्रह्मा । परिदधाति ।

श्रीचै । उपहृत्य प्रणमति ।

ब्रह्मा । ससाध्वसादरम् । स्वामिन् लोकशिक्षार्थं यद्यपि भव-
तामिदमुचितमेव तथाऽपि नोऽस्तिभयजनकमेतत् तदपरं नैत-
दनष्टेयम् । पश्य पश्य ।

नीलाचलस्य महिमा न हि मादृशेन

शक्यो निरूपयितुमेवमलौकिकत्वात् ।

एते चरस्थिरतया प्रतिभासमाने

हे ब्रह्मणी यदिह सम्प्रति गौरनीले ॥

श्रीचै । सम्प्रति शब्दस्य वर्त्तमानत्वाच्चिरागते भवत्येव
गौरब्रह्मता नामैकदेशवर्त्तिब्रह्मशब्दत्वाच्च ।

ब्रह्मा । व्याप्यव्यापकभावत्वेनैव तदनुमीयते । व्याप्यत्वञ्च
चर्मत्यागेनैव ज्ञायताम् ।

सार्व । सम्यगाहुः श्रीपादाः ।

ब्रह्मा । सार्वभौम पश्य पश्य ।

सुवर्णवर्णा हेमाङ्गा वराङ्गश्चन्दनाङ्गदी ।

इति नामान्यनेनैव सान्वयत्वं प्रपेदिरे ॥

चन्दनाङ्गदित्वं स्वप्रसादचन्दनाक्तडोरेणैव भगवद्भिः श्री-
जगन्नाथदेवैरेव क्रियमाणमस्ति । पश्य पश्य भगवद्रूपमात्रस्य
परमानन्दप्रदत्वं किं पुनः स्वयं भगवतः श्रीकृष्णस्य । अहो
चित्रम् ।

आनन्दानुभवैकसाधनमहो रूपं घनानन्दचि-
द्वाङ्मान्तःकरणोर्मिवृत्तिविरहस्यापादकं पश्यताम् ।
दित्वानन्दथुल्यध्वये हृदि निराकारन्तु यैश्चिन्त्यते
मन्ये तान् धमयत्यहो भगवती सा काऽपि दुर्व्वासना ॥
अपि च । अमूर्त्तत्वं तत्त्वं यदि भगवतस्तत्कथमहो
मदाद्यथादीनामपि न भगवत्तत्त्वगणना ।
न मूर्त्तामूर्त्तत्वे भवति नियमः किन्तु परमो
य आनन्दो यस्मादपि स च स ईशो मम मतम् ॥

सार्व्व । स्वामिन्नेवमेव । आनन्दमयोऽभ्यासादित्यत्र व्या-
ख्यातश्चैतत् । स्वयमानन्दः परानप्यानन्दयति । यथा प्रचुरधनः
परेभ्योऽपि धनं ददाति इति प्राचुर्यार्थे मयडिति किन्तु तत्
कृपा चेद्भवति तदा निराकारभावनातोऽपि पुनः श्रीविग्रहमा-
धुर्य्य एव निपतति । उक्तञ्चाभियुक्तैः ।

अद्वैतवीथीपथिकैरूपास्याः

स्वानन्दसिंहासनलब्धदीक्षाः ।

शठेन केनापि वयं हठेन

दासीकृता गोपबधूविटेन ॥ इति

दामो । ब्रह्मानन्दं प्रति श्रीपादा मया निमन्त्रिताः स्थ
तदिदानीमनन्तरकरणीयाय गच्छन्तु ।

श्रीचै । स्वामिन् एवमेव युज्यते ।

ब्रह्मा । यदभिरुचितं भवते । इति दामोदरादिभिः कतिभिः
सह निष्क्रान्तः ।

श्रीचै । सार्वभौम त्वमपि गन्तुमर्हसि ।

सार्व । देव किञ्चिन्निवेदनीयमस्ति ।

श्रीचै । किं तत् ।

सार्व । स्वामिन् अभयञ्चेद्दीयते तदा निवेद्यते ।

श्रीचै । असाध्वसमेव कथ्यताम् ।

सार्व । भूपालः श्रीचरणावलोकनाय समुत्कण्ठते । यद्य-
नुमन्यसे तदा तमानयाम ।

श्रीचै । कर्षोऽपि धाय । सार्वभौम भवताऽपीदमुच्यते ।

निष्किञ्चनस्य भगवद्भजनोन्मुखस्य

पारं परं जिगमिषोर्भवसागरस्य ।

सन्दर्शनं विषयिणामथ योषिताञ्च

द्वा हन्त हन्त विषभक्षणतोऽप्यसाधु ॥

सार्व । स्वामिन् सत्यमेवैतत् किन्त्वसौ श्रीजगन्नाथसेवकः ।

श्रीचै । आकारादपि भेदव्यं स्त्रीणां विषयिणामपि ।

यथाऽद्धेर्मनसः क्षोभस्तथा तस्याकृतरेपि ॥

यद्येवं पुनरुच्यते तदाऽत्र न पुनरहं द्रष्टव्यः ।

सार्व । तूष्णीं तिष्ठति ।

श्रीचै। भट्टाचार्य्य अतिकालो बभूव ।

सार्व्व । यथारुचितं स्वामिने । इति निष्क्रान्तः ।

श्रीचै। मुकुन्द मयि दक्षिणस्यां दिशि गते सति श्रीपाद-
नित्यानन्देन क्व गतम् ।

मुकु । गौडे । उक्तञ्चेदं भगवदागमनसमयमनुमाय पुनः
सर्व्वैरद्वैतप्रमुखैः सह मयात्रागन्तव्यमिति ।

गोपी । सम्प्रति द्वैराज्यादिकमपि नास्ति । पन्थाश्च सुगमः ।
गुण्डिचायात्रा च नेदीयसी । तदागमनसामग्री सर्व्वैवास्ति ।
किन्तु स्वामिनां प्रत्यागमनवार्त्ता तावद्दूरगामिनी चेद्भवति
अथवा कृतं सन्देहेन ।

ध्वान्तं विधूय किरणैरुदितस्य भानो-
सुन्दरस्य वा जगति के कथयन्ति वार्त्ताम् ।
लोकोत्तरस्य किल वस्तुन एव सेयं
शैली स्वयं स्वमभितः प्रकटीकरोति ॥

तत्स्वामिन् जगन्नाथदेवस्य सायाङ्गधूपसमयो जातः । यद्य-
नुमन्यसे । इत्यर्द्धोक्ते साध्वसं नाटयति ।

श्रीचै। आचार्य्य गम्यतां धूपावलोकनाय अहमपि पुरोश्चर-
स्वरूपाभ्यां सह सङ्कथनाय गच्छामि । इति भगवान् निष्क्रान्तः ।

गोपी । अहो निष्क्रान्त एव भगवान् तदहमपि धूपं दृष्ट्वा
पुनस्तत्रैव मिलिष्यामि । इति कतिचित्पदान्यादधाति ।

नेपथ्ये । आसन्ने रथविजयेऽखिलेश्वरस्य

प्राप्तोऽयं धरणिपतिः प्रतापवद्भट्टः ।

भूयोऽयं यतिदृषभस्य गौरमूर्त्तेः

प्रत्यक्षीकरणकृते प्रयत्नकृत् स्यात् ।

गोपी । अहो अयं भट्टाचार्यस्यालापः श्रूयते तन्महीपालेन
गजपतिना समागतमिव । भवत्यपि अभ्यर्क्षोऽयं रथमहोत्सव-
स्तदहं श्रीजगन्नाथमालोक्य यावदागच्छामि । इति निष्क्रान्तः ।
ततः प्रविशति भट्टाचार्यः ।

भट्टाचार्यः । आगमनसमकालमेव यदहमाहृतोऽस्मि ग-
जपतिना तेनोन्नीतं श्रीकृष्णचैतन्यदर्शनार्थमयमुत्कण्ठते ।
इति परिक्रम्यावलोक्य च । अहो अयमयमवनीपतिः । यावदुप-
सर्पामि । इत्युपसर्पति ।

ततः प्रविशत्यासनस्थो राजा महापात्राणि च ।

राजा । सोत्कण्ठमात्मगतम् ।

अभून्न चेष्टा मम राज्यचेष्टा

सुखस्य भोगस्य बभूव रोगः ।

अतःपरं चेत् स न वीक्षते मां

न धारयिष्ये वत जीवनञ्च ।

सार्व । अन्तः सचिन्तित इव लक्ष्यते महाराजः । यदुपन-
तमपि मां न गोचरीकरोति तत् स्वयमेव परिचीये । जयति
जयति महाराजः ।

राजा । अवधानं नाटयित्वा । कथम् । भट्टाचार्योऽस्मि । एहि
एहि । इति प्रणमति ।

सार्व । आशीर्भिरभिवन्द्योपविशति ।

राजा । भट्टाचार्य्य निवेदितं भवता भगवते श्रीकृष्णचै-
न्याय ।

सार्व्व । अथ किम् ।

राजा । किमाज्ञाप्यम् ।

सार्व्व । किं कथयामि ।

राजा । सविषादम् । तदैव मया ज्ञातमस्ति यद्भवता स्वयमु-
पेत्य सचर्षोऽज्ञासं न कथितम् । सा धिक् ।

अदर्शनीयानपि नीचजातीन्

स वीक्षते चारु तथाऽपि नो माम् ।

मदेकवज्रं कृपयिष्यतीति

निर्णीय किं सोऽवततार देवः ॥

शब्दं विचिन्त्य । अये श्रूयताम् ।

ज्ञातैव तस्य किल सत्यगिरः प्रतिज्ञा

सम्प्रत्यक्षे क्रियत एष मयाऽपि पक्षः ।

प्राणांस्त्यजामि किमु वा किमु वा करोमि

तत्पादपङ्कजयुगं नयनाध्वनीनम् ॥

इति सवाष्पस्तिष्ठति ।

सार्व्व । स्वगतम् । अतिभूमिं गतोऽयमस्यानुरागपरभागः किं
करोमि ।

पुनर्गत्वा ब्रूयामश्च तदिदं नैव घटते

स निर्व्वन्धस्तस्य द्रढिमगरिमद्राघिमघनः ।

सुदुर्व्वारोऽप्यस्य प्रथितपटिमप्रौढिमवक्षे

महारागः कश्चित् कमपि न विजेतुं प्रभवति ॥

तदधुना युक्तिः क्रियते । प्रकाशम् । महाराज समाश्वसिद्धि
समाश्वसिद्धि अस्त्युपायः कोऽपि भवन्ननोरथतरोः फलप्रसवाय ।
राजा । जानासि चेदुच्यताम् ।

सार्व । यद्यपि भवतोऽयमनुरागदूत एव तत्सङ्गमस्य का-
रयिता तथाप्यस्मद्युक्तिर्वर्त्तनी जीवनेपायी भवितुमर्हति ।

राजा । उच्यतां का युक्तिः ।

सार्व । जनान्तिकं केवलमनुरागमेव दूतं कृत्वाऽद्वितीय
एव राजवेशं विहाय केनाप्यविदित एव भगवतो जग-
न्नाथदेवस्य रथोत्सववासरे नृत्यविनोदश्रममपनेतुं विजनमा-
राममवगाहमानमानन्दास्वादविरतवर्द्धितिकमकस्मादुपेत्य
विलोकयन्तु भगवन्तं भवन्त इति इतोऽन्यथा न तद्वटते ।

राजा । सास्त्रासमपवार्यं । एवमेव किन्तु यथेदं भवन्तं विना
कोऽपि न जानाति तथा विधेयम् ।

भट्टा । एवमेव । प्रविश्य दौवारिकः ।

दौवा । देव राजधानीतः कश्चिदेकः सत्वरमुपसन्नोऽस्ति
प्रणिधिः ।

राजा । प्रवेश्यताम् ।

दौवा । सत्वरं निष्क्रम्य तमादाय प्रविश्य च । देव अयमयम् ।

राजा । प्रणिधे कथय सम्भ्रमस्य कारणम् ।

प्रणि । देव ।

परस्मद्दत्ताः सहस्रैव पारे

चित्रोत्पलं ये मनुजाः समूढाः ।

किं तैर्थिकास्ते परचक्रजाः किं

श्रुत्वेव कोलाहलमागतोऽस्मि ॥

सार्व्व । तैर्थिका एव अन्यथा पुरैव वार्त्ताऽभविष्यत् तदनु-
मीयते गौडीया एवैते भगवतः श्रीकृष्णचैतन्यस्य प्रियपार्षदाः ।
भवतु मद्दत्तेवासौ मधुरगोष्ठोगरिष्ठानां भविष्यति भगवता
सह काऽपि गोष्ठी ।

नेपथ्ये । कलकलः ।

सार्व्व । महाराज सत्यमेवामो नरेन्द्रसरस्तीरं समायाता
यदयमानन्दकोलाहलः श्रूयते ।

राजा । सत्यमेवैतत् ।

सार्व्व । महाराज यदि रोचते तदा वडभीमारुह्य पश्यन्तु
कौतुकम् ।

राजा । यथारुचितं भवते । इति वडभीमारुह्य पश्यान्मव-
लोक्य च । सार्व्वभौम क एष भगवन्निर्माल्य-मालामादाय
त्वरमाणस्तैर्थिकानामभिमुखं धावति ।

सार्व्व । अयं दामोदरो भगवच्चैतन्यस्य प्रियपार्षदः । भग-
वता अद्वैतादिप्रियसुहृदामागमनं श्रुत्वा भगवत्प्रसादमालया
पुरस्कृत्य तानेव समानेतुमयं प्रेषित इव लक्ष्यते ।

राजा । एवमस्ति । कोऽपि तत्र भगवच्चैतन्यानुग्रहपात्रम् ।

सार्व्व । अयं किम् । अन्यथा कथमेवं स्यात् । तदाज्ञापय
गोपीनाथाचार्याङ्गनाय । तेनैव सर्व्वे परिचोयन्ते ।

प्रविश्यापटीक्षेपेण ।

आचार्यः । एषोऽहमस्मि तदाज्ञापयतु देवः किं विधेयमिति
राजा । सार्वभौम आदिश ।

सार्व । भवताऽमी सर्वे परिचीयन्ते तदस्मानपि प्रत्येकं
परिचाय्यन्ताम् ।

गोपी । वाढम् । इत्युपविशति । नेपथ्ये हरिसङ्गीर्त्तनध्वनिः ।

सार्व । आकर्ण्य ।

सङ्गीर्त्तनध्वनिरयं पुरतो विभक्त-

शब्दार्थ एव समभूच्छ्रवणप्रमोदी ।

शब्दग्रहेण तदनन्तरमन्यरूपो

लब्धार्थ एव पुनरन्यविधो बभूव ॥

राजा । निरूप्य । ईदृशं कीर्त्तनकौशलं कापि न दृष्टम् ।

सार्व । इयमियं भगवच्चैतन्यसृष्टिः ।

राजा । आचार्य यस्मै भगवन्मालामयमर्पितवानयं कः ।

गोपी । कथयामि प्रत्येकम् । अयमद्वैतः । अयं नित्यानन्दः ।

सार्व । अयं परिचीयते ।

राजा । कथमसौ कतिचिज्जनैः सह पृथगायाति ।

सार्व । सर्वादृतत्वादन्यसङ्गं नेहते ।

गोपी । अयं श्रीवासः । अयमयं वक्रेश्वरः । अयमाचार्य-

रत्नः । अयमयं विद्यानिधिः ।

सार्व । बाल्ये मया दृष्टावेतौ ।

गोपी । अयं हरिदासः । अयमयं गदाधरः । अयं मुरारिः ।

इमे श्रीवासस्य सद्योदराः । अयं गङ्गादासः । अयं नृसिंहा-
चार्यः । इमे चान्ये नवद्वीपवासिनः । एते ममाप्यपूर्वाः ।
आज्ञा चेद्भवति तदा ज्ञात्वाऽऽगच्छामि ।

राजा । तथैव क्रियताम् ।

गोपी । यथारुचितं देवाय । इति सत्वरं परिक्रम्य नेपथ्यस्थो
भूत्वा त्वरितं यनः प्रविष्टः च । सार्वभौम एष आचार्यपुर-
न्दरः । एष हरिभट्टः । एष राघवः । एष नारायणः । एष
कमलानन्दः । एष काशीश्वरः । एष वासुदेवो मुकुन्दस्य
ज्यायान् । अयं शिवानन्दः । एष च नारायणः । एष बल्लभः ।
एष श्रीकान्तः । किं बद्धना सर्व्व एवामी श्रीचैतन्यपार्षदाः
नैकोऽप्यत्र तैर्थिकः ।

राजा । कथममी जगन्नाथालयं पृष्ठतः कृत्वा अग्रतश्चैतन्य-
कृष्णालयमेव प्रविशन्ति ।

सार्व्व । एष एव नैसर्गिकस्य प्रेम्णो मद्धिमा ।

राजा । पुनरन्यतोऽवजोक्त्वा । अये कथमयं वाष्णीनाथो रामा-
नन्दानुजः सत्वरः प्रचुरतरैर्महाप्रसादान्नादिभिरुपसरति ।

सार्व्व । हृदयज्ञोऽयं श्रीचैतन्यभगवतः तदनुक्त एव महा-
प्रसादैरुपचरितुमेतानुपसर्पति ।

राजा । भट्टाचार्य ।

“मुण्डनञ्चोपवासश्च सर्व्वतीर्थेष्वयं विधिरिति”

वचनमुल्लङ्घ्यामी अद्य महाप्रसादमुरोकरिष्यन्ति ।

सार्व्व । भट्टारक स खल्वन्यः पन्थाः । सा तु भगवतः

पारोक्षिकी द्वाद्वा इयन्तु साक्षात्कारिणो तत्रापि भगवता
स्वच्छस्तेन प्रसादीक्रियमाणं जगन्नाथप्रसादान्नम् । अत्र का
विप्रतिपत्तिः । तथा च

यदा यस्यानुगृह्णाति भगवानात्मभाविनः ।

स जहति मतिं लोके वेदे च परिनिष्ठिताम् ॥ इति ।

अपि च । तत्कर्म हरितोषं यदित्युक्तेरस्य तोष एवैषामु-
द्देश्यो न तीर्थयात्रा फलम् ।

राजा । एवमेव । किन्तु कथय रथयात्रा कदेति । त्वदुप-
दिष्टो मन्त्र एव मे हृदि लग्नः । तदत्र निमिषमात्रोऽपि कालः
कल्पायत इव मे ।

सार्व्व । परश्वः ।

राजा । कः कोऽत्र । भोः आश्रयतां परीक्षामहापात्रं का-
शीमिश्रश्च ।

प्रविश्य कश्चित्पश्य । देव यथाऽऽज्ञापयसि । इति निष्क्रम्य
तावादाय पुनः प्रविश्य च । देव सम्प्राप्तावेतौ ।

राजा । महापात्र जगन्नाथदेवस्य यात्राविधौ भगवच्चैतन्य-
हृदयज्ञेनामुना काशीमिश्रेण यद्यदादिश्यते तदेव मदादेश
इति ज्ञात्वा व्यवहर्त्तव्यम् ।

महापा । यथाऽऽज्ञापयति देवः ।

राजा । मिश्र त्वयाऽपि भगवच्चैतन्यचित्तानुवृत्तिरहरहरेव
कार्या ।

मिश्रः । मदोयमभीष्टमेवैतत् ।

राजा । अपि च येऽमी यावन्तो गौडाः समायाताः सन्ति
तेषामपि यथास्वाच्छन्देन भगवद्दर्शनं भवति तथा च विधे-
यम् ।

उभौ । यथाऽऽज्ञा देवस्य । इति निष्क्रान्तौ ।

राजा । भट्टाचार्य्य उपसृत्य विलोकयेदमन्योन्यसम्भाषण-
कौतूहलम् । सति तादृशेऽधिकारे मयेव तादृशपरमानन्द-
भोगाद्वञ्चितेन कथं भवितव्यम् । अहमपि भविष्यद्दयविजयका-
र्याकार्य्यपरिकलनायावद्वितो भवामि । इति निष्क्रान्तः ।

सार्व्व । ममाभीष्टमेव नरपतिरादिष्टवान् । तद्धुना तथैव
करोमि । इति गोपीनाथाचार्य्येण कतिचित्पदानि गत्वा । अहो
पुरतः ।

आनन्दऊङ्गारगभीरघोषो
दर्शानिलोक्तासितताण्डवोर्मिः ।
लावण्यवाही हरिभक्तिसिन्धु-
खलः स्थिरं सिन्धुमधः करोति ॥

तदुपसर्पाव । इत्युपसर्पतः ।

ततः प्रविशन्ति उत्तमपकारा सर्व्वे अद्वैतप्रमुखाः ।

अद्वै । पुरोऽवबोध्य । दामोदर पुनर्मालान्तरं गृहीत्वा को-
ऽयमायाति ।

दामो । अयं भगवत्पार्श्ववर्ती गोविन्दः । प्रविश्य सत्वरं
गोविन्दो माषामर्पयति ।

अद्वै । सादरं गृह्णाति ।

दामो । इदमिदं काशीमिश्राश्रमपदं तत् प्रविशन्तु । अद्वै-
तादयः प्रवेशं नाटयन्ति ।

सार्व । अहो आश्चर्यम् ।

युगान्तेऽन्तःकुचेरिव परिसरे पक्षवलघोरमी
सर्वे ब्रह्माण्डकसमुदयादेव वपुषः ।
यथास्थानं लब्धाऽवसरमिह मान्ति स्म शतशः
सहस्रं लोकानां वत लघुनि मिश्राश्रमपदे ॥

पुरोऽवलोक्य । अये अयमसौ ।

अद्वैतेन्दोः सदयजनि तोक्षाससीमातिग्रायी
श्रीचैतन्यामृतजलनिधोरिङ्गतीवोत्तरङ्गः ।
पूर्वोऽनन्दोऽप्ययमविकृतः शश्वदुच्चैरखण्डः
खण्डानन्दैरपि कथमहो भूयसीं पुष्टिमेति ॥

ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टः श्रीचैतन्यः पुरीश्वरखरूपादयश्च ।

श्रीचै । उपपद्य नित्यानन्दं प्रब्रूयाद्वैतं परिष्वजते ।

अद्वै । प्रतिपरिष्वजते ।

सार्व । निरूप्य ।

प्रेमारण्यकरीन्द्रयोरिव मिथः प्रेम्णा मदोत्सिक्तयो-
रन्योन्यं करघट्टनाचटुलयोस्तारस्वरं गर्ज्जतोः ।
अन्योन्यं गलदश्रुदानपयसा संसिक्तयोरेतयो-
रन्योन्यं परिरम्भ एष जयताद्वैतचैतन्ययोः ॥

सर्वे । इतस्ततो भुवि दण्डवन्नमन्ति ।

भगवान् । सर्वानेवालिङ्गनसम्भाषणदर्शनादिभिरनुगृह्णाति ।

अद्वै । अदृष्टपूर्व्वान् परिचाययति ।

श्रीचै । अदृष्टपूर्व्वानपि तान् ह्ययमेव नामग्राहं सम्बोधयति ।

गोपी । अहो अतिचित्रम् ।

क्षेमं ते राघव ननु शिवं वासुदेव प्रियं ते
हृद्वे नारायण ननु शिवानन्द कल्याणमाप्ते ।
भव्यं चे शङ्कर नु कमलानन्दकाशीश्वरौ वां
भद्रं श्रीकान्त तव कुशलं स्वस्ति नारायणस्य ॥

अपि च । इति प्रियोक्त्या मधुरार्द्रया शनै-

रदृष्टपूर्व्वानपि दृष्टवत् प्रभुः ।

सम्बोधयत्येष किमीशताऽथवा

प्रेमैव वा प्राप्तुन एष सर्व्ववित् ॥

श्रीचै ।

अद्यायं मे समजनि मद्भानुत्सवः श्वः परश्चो
वान्यो नीलाचलशशधरस्योत्सवो गुण्डिचाख्यः ।
तुल्यौ यद्यप्यहश्च हृदयानन्दनिस्यन्दहेतू
यन्नाद्वैतप्रकटनमसावुत्सवो मे प्रमोदो ॥

इति प्रत्येकमद्वैतादीन् भगवज्जगन्नाथप्रसादमाकाशचन्द्रनाभ्यां भूव-
यित्वा श्रीहृत्तेजः प्रसादाग्रं किञ्चित् किञ्चिद्ददाति ।

सार्व । न मयेदानीमुपसर्त्तव्यम् । मामवलोक्य रसान्तरं
भवितुमर्हति । गतप्रायमेवैतद्दिनद्वयं यात्रायाः सामग्रीसम-
वधानाय राज्ञा नियुक्तोऽस्मि । तदधुना तत्रैव गच्छामि ।
आचार्य्य त्वमत्रैव तिष्ठ । इति निष्क्रान्तः ।

गोपी । उपरुद्ध । जयति जयति मद्भाप्रभुः ।

श्रीचै । कथमाचार्य्योऽसि एहि प्रणमाद्वैतम् ।

गोपी । तथा करोति ।

अद्वै । आशिष्ठ । जानामि भवन्तं विशारदस्य जामातारम् ।

श्रीचै । स्वत एव मद्भक्तरोऽयम् ।

आचा । वाणीनाथेन सह युक्त्या सर्वेषामवस्थानं कल्प-
ताम् ।

गोपी । यथाऽऽज्ञापयति भगवान् । इति निष्क्रान्तः ।

श्रीचै । वासुदेव यद्यपि मुकुन्दो मे प्राक्सहचरस्तथाऽपि
त्वमद्य दृष्टोऽपि अतिप्राक्प्रियतमोऽसि ।

वासु । सदैवम् । भगवन् क्वाच्चं वराको मुकुन्दस्तु तवानुगृ-
हीत एव चिरं तेन ईश्वरानुग्रहकालस्य । जन्मतया कनी
यानप्यसौ मम ज्यायानेव ।

श्रीचै । शिवानन्द त्वमप्यतीव मय्यनुरक्तोऽसीति जानामि ।

शिवा । निमज्जतोऽनन्तभवार्षाण्वान्त-
श्चिराय मे कूलमिवासि लब्धः ।
त्वयाऽपि लब्धं भगवन्निदानी-
मनुत्तमं पात्रमिदं दयायाः ॥

इति भूमौ निपतति ।

श्रीचै । राघव त्वमतिप्रेमपात्रमसि मे ।

राघ । अनुत्तरेणैव प्रत्युत्तरयन् प्रखिपतति ।

श्रीचै । स्वरूपयद्यप्ययं शङ्करो दामोदरानुजस्तथाऽपि मे ।

इत्यर्द्धोक्ते दामोदरं निरीक्षते ।

दामो । नाथ ममेदमनिसौभाग्यमेतत् । अयं समाप्यतां
वाक्शेषः ।

श्रीचै । दामोदरे सादरः स्नेहः । अत्र तु निरवकरं ।

प्रेम । तदयमत्रैव भवत्समीपे तिष्ठतु । गोविन्द त्वयाप्या-
नुकूल्यं विधेयम् ।

उभौ । यथाऽऽज्ञापयति देवः । प्रविश्य सत्वरम् ।

गोपी । स्वामिन् यथाऽऽज्ञमेव सर्व्वं सुसम्पादितं विशेषतो
गदाधरस्य यमेश्वरस्य समीपे समीचोनमेव स्थलं सार्वका-
लिकं जातमस्ति ।

श्रीचै । अद्वैत अयं द्वितीयो मुनीन्द्र इव पुरीश्वरः । यः
किल तव गुरोः प्रियशिष्यः । तदेनं प्रणम ।

अद्वै । तथा करोति । सर्व्वे तथैव प्रणमन्ति ।

श्रीचै । आचार्य्याद्वैत अयमयं स्वरूपः । स्वं रूपमस्यास्तीति
निरुक्तेरविकृत एवायं मम हृदयमेवायमिति जानीयाः ।

अद्वै । एवमेव । इति प्रणमति सर्व्वे प्रणमन्ति ।

गोपी । भगवन्नाज्ञाप्यताममीषां विश्रामाय ।

श्रीचै । आचार्य्य स्वयमेवोच्यतां याद्वीति मया कथं वक्त-
व्यम् ।

अद्वैतादयः । शक्तिं बुद्ध्या निष्क्रान्ताः ।

श्रीचै । स्वामिन् पुरीश्वर प्रणयिन् स्वरूप अद्याहं पूर्णा-
ऽस्मि ।

स्वरूप । स्वामिन् ।

ईश्वरः स्वेन पूर्योऽपि पार्षदैरेव पूर्यते ।
पूर्योऽपि रजनीनाथो रिक्त एवांशुभिर्विना ॥

तदा गच्छन्तु सायाङ्गे जातः भवन्तमन्तरेण पुरीश्वरोष्य-
कृतभिच्छ एव ।

श्रीचै । एवमेव । इति निष्क्रान्ताः ।

नेपथ्ये । शतदृतिरपि दृतिहीनः सहस्रनयनोऽपि परमान्वः ।

गीतगिरीन्दुस्यन्दनयात्रासन्दर्शनैताव्यव्यात् ॥

गोपी । आकर्ष्यं । अहो मुहूर्त्तमिव गतं दिनद्वयम् । यदयं
रथयात्राप्रसङ्गे भट्टाचार्य्येण प्रसूयते तन्निभालयामि । इति
क्रियदूरं गत्वा । अहो चित्रम् ।

मूर्त्तास्त्रय इव वेदाः शम्भोस्त्रीणीव नयनानि ।

तिस्र इवामरसरितो धाराः पुरतो रथत्रयी स्फुरति ॥

पुनर्नेपथ्ये ।

आयातोऽद्य रथोत्सवस्य दिवसो देवस्य गीताचका-

धीशस्याद्य पुरो नटिष्यति निजानन्देन गौरो हरिः ।

विभ्रान्तिं नटनावसानसमये कर्त्ताद्य जातीवने

हन्ताद्यैव मनोरथः सप्तजतां यास्यत्ययं मादृशः ॥

गोपी । अहो गजपतेर्महाराजस्यालाप इव श्रूयते तदव-
धातव्यमवश्यमिदम् । इति निरूप्य । सत्यमेवायं भट्टाचार्य्येण
सह सङ्कथयन्नुत्कण्ठते महाराजः । पश्यामि को विलम्बो
जगन्नाथरथारोहणस्य । इति पश्यति । नेपथ्ये कोहकादिनिर्घोषः ।

गोपी । निरूप्य । अहो ।

हृदयमिव महः समाधिभाजा-
 मुदयगिरेरिव शीर्षमुष्णरश्मिः ।
 अयमखिलदृशा रसायनश्री-
 रथमधिरोहति नीलग्रैलनाथः ॥

पुनर्निरूप्य ।

अद्वैताद्यैरखिलसुहृदां मण्डलैर्मण्ड्यमानो
 गायद्भिस्तैः कतिभिरपरैः श्रीस्वरूपप्रधानैः ।
 श्रीमद्वक्त्रेश्वरमुखसुखाविष्टभूयिष्ठबन्धुः
 सिन्धुः प्रेम्णामयमिह नरीनर्त्ति गौरो यतीन्द्रः ॥

नेपथ्ये कलकलः ।

गोपी । सखर्वम् ।

गौडाख्यैरथ कर्षिभिर्जनचयैरादाय वामे करे
 हेलोक्तासितपीनरज्जुपटली सङ्कर्षणव्याजतः ।
 स्थायंस्थायमहो कचिद्द्रुततरं धावत्यमन्दं कचि-
 द्धावंधावमहो स्थितः स्थिरतरं स्वेच्छावशः स्यन्दनः ॥

पुनर्नेपथ्ये सङ्गीर्त्तनकोवाहकः ।

गोपी । आलोक्ता सज्जीतुकम् ।

प्रचलति जगन्नाथे गौरोऽपसर्पति सम्मुखात्
 स्थितवति जगन्नाथे गौरः प्रसर्पति तत्पुरः ।
 अतिकुतुकिनावेवं देवौ परस्परमुत्सुकौ
 कलयत इव क्रीडां नीलाचलेन्द्रमुनीश्वरौ ॥

पुनर्निर्भाव्य । अहो ।

स्थितवति बलगण्डीमण्डपस्थोपकण्ठं

भगवति जगदीशे शास्तनृत्यो यतोन्मः ।

उपवनमनुगच्छन् पार्षदैः प्रेमवह्निः

सहजयति नितान्तश्रान्तितो विश्रमाय ॥

तदधुना नरपतिनाऽपि गूढवेषेण तत्राभिसर्त्तव्यमिति भट्टा-
चार्यस्येङ्गितेन ज्ञातमस्ति तदहमपि सत्वरमुपसर्पामि । इत्युप-
सर्पति ।

ततः प्रविशति नृत्तानन्दानुभवनिस्पन्दे । निमीकितनयनो नयनाभि-
राम उपवनमण्डपमध्यास्य प्रसार्यमाणलोकचरयकमलनालदण्डयुगलो-
गल्लोचनगणधौतवक्षाः साक्षादिव प्रेमानन्दः श्रीकृष्णचैतन्यः प्रति-
तदमूलमेकैकमुपविष्टास्तूष्णीकाः पार्षदाश्च ।

भगवान् । अथात आनन्ददुघं पदाम्बुजं

चंसाः अयेरन्नरविन्दलोचन ।

इति श्लोकार्द्धमेव भूयो भूयः प्रमीकितनयन एव पठति ।

गोपी । आलोक्य । अहो प्रेमानन्दास्वादमहिमा देवस्य ।
अनुभूतस्य नृत्यकालीनभगवत्कृष्णसाक्षात्कारानन्दस्य ब्र-
ह्मानन्दतोऽपि चमत्कारकारणत्वं चर्वणया स्वादयति । अथे-
ति उच्चावचशास्त्रसकलप्रतिपाद्यावबोधपरिसमाप्तौ अत इति
ब्रह्मानन्दादपि चमत्कारकारकत्वात् । चंसाः सारासारविवे-
चकचतुराः पादाम्बुजं अयेरन् । कुतः आनन्ददुघमिति स्वा-
नुभूतानन्दमाहात्म्यसूचनमिदम् । परितोऽवबोध्य । अहो इति
एव चर्व्य परमभोगकताः । तथा हि

निःस्पन्दमुज्ज्वलरुचः सुशिखाः सुपूर्ण-

स्नेहास्तमःक्षयकृतः प्रतिशाखिमूलम् ।

आभान्ति शोभनदशास्त इमे मद्धान्तो

निर्वातमङ्गलमद्योत्सवदीपकल्पाः ॥

भवतु अत्रैव कापि निम्नतमुपविश्य राज्ञः प्रवेशं प्रतिपाल-
यामि । इति तथा करोति ।

ततःप्रविशति त्वक्तृराजवेशः परिहितधौतवसनयुगलो राजा ।

राजा । सोत्कण्ठम् ।

उत्कण्ठा भयतर्कयोर्बलवतोरारब्धादनं कुर्व्यती

मामुच्चैस्तरलीकरोति चरणौ द्वाधिकं कथं स्तम्भतः ।

अहो देवपरीक्षयाद्य भवतः प्रायः परीक्षा मम

प्राणानामपि भाविनो नहि मम प्राणेषु कोऽपि ग्रहः ॥

इति शनैः शनैः परिक्रामति ।

गोपी । राजानं निर्वर्ण्य । अहो चित्रम् ।

प्रभावमात्रैकनृदेवचिह्ने

वीरो रसः सुप्त इवायमग्रे ॥

आनन्दशङ्काभयतर्कमिश्रः

कृच्छ्रेण विन्यस्यति पादपद्मम् ॥

परितः सर्वे आत्मगतम् । अहो मङ्गलद्वन्द्वमुद्रितकरोऽयं

राजा प्रतापरुद्रः कथमयं गृहीततपस्विविप्रवेशोऽकस्मादुप-
सर्पति स्वामिनामुदेगो भावी । तदवलोकयाम किमयं क-
रोति इति ।

अष्टमाङ्गे श्रीकृष्णचैतन्यसार्वभौमाद्यभिगयः ।

२०३

राजा । शनैरितस्ततोऽवलोकयन् सहस्रैवोपहृत्य दोषायमानं
भगवच्चरकमलयुगं परिघदीर्घाभ्यां दोर्भ्यां दृढतरमाणिङ्गति ।

सर्व्वे । आलोक्य । अहो महानयमनर्थः । निमीलन्नयनकम-
लेन खानन्दावेशविवशेन भगवताऽयमलक्षित एव । यङ्ग-
वच्चरणौ दधार तदस्य न विद्मः किं भावि ।

भगवान् । खानन्दस्य एव निमीलिताक्ष एवानिभाननेनैव गाढं
परिव्वज्य ।

को नु राजन्निन्द्रियवान् मुकुन्दचरणाम्बुजम् ।
न भजेत्सर्व्वतोमृत्युरुपास्यममरोत्तमैः ॥

इति पुनः पुनः पठति ।

गोपी । अहो कौतुकम् ।

साहसं क्व च गुणाय कल्पते
क्वापि दूषणतया च सिध्यति ।
साहसेन यदकारि भूभुजा
तत्तपोभिरखिलैश्च नाऽऽप्यते ॥

युनर्निभास्य ।

महामत्तैर्यस्य प्रकटभुजवत्स्थलतटी-
विनिर्घोषोद्गमास्थिभिरिव विदध्रे विकलता ।
स एवायं माद्यत्करिवकराक्रान्तकदली-
तरुस्तम्भाकारो भवति भगवद्वाङ्मदलितः ॥

नेपथ्ये कलकलः ।

भगवान् । राजानं परित्यज्य तत्कनककाकचितरथप्रस्थानसत्वरः
पुनर्भगन्नाथदिदृक्षवा तथाविधसामन्दस्य एव निष्क्रामति ।

सर्व्वे । यथावयं तमनु निष्क्रामन्ति ।

गोपी । उपरुह । महाराज जगन्नाथदर्शनार्थं गतो देवः ।
सम्प्रति भवन्तोऽपि चक्षितुमर्हन्ति । इत्यानन्दतन्त्रितं राजान-
मादाय निष्क्रान्तः । इति निष्क्रान्ताः सर्व्वे ।

प्रतापबभ्राणुयद्गो नामाष्टमोऽङ्कः ।

नवमाङ्कः ।

ततः प्रविशति किन्नरमियुगम् ।

पुरुषः । प्रिये गतागतेभ्योऽपि सम्बत्सरेभ्यः खलु जगन्ना-
थस्य गुण्डिचोत्सवः परमरमणीयो दृष्टः ।

स्त्री । कथन्मिच्च (१) ।

पुरु । अस्मिन्नन्धे तु मूर्त्तिमतानन्देनैव कनकगिरिगारेण
यतीन्द्रवेषधारिणा भक्तावतारेण श्रीकृष्णचैतन्येन मद्भोत्सवो
ऽयं सुरसत्वेन परमरमणीयो विहितः ।

स्त्री । हद्दी हद्दी अहं कथं सङ्गे ण णीदा । मए दडु ण
पारिदं (२) ।

पुरु । प्रिये आगामिन्यन्धे दर्शनीयो भवत्या ।

१ कथमिव ।

२ हा धिक् हा धिक् अहं कथं सङ्गे न नीता । मया ब्रह्म न प्राप्तम् ।

स्त्री । आआमिणि अहे जइ एव्वं होइ (१) ।

पुरु । इतः प्रभृति तेनाच्चैव स्थातव्यम् ।

स्त्री । एत्थ को णिअमो (२) ।

पुरु । जानामि तत्त्वम् ।

स्त्री । कथं जाणीदं (३) ।

पुरु । परस्परं कथयतां तज्जनानां तज्जनानाञ्चितचरिच-
विदां कथयैव ।

स्त्री । केरिसो सा कथा (४) ।

पुरु । प्रिये श्रूयताम् । अस्य त्रिविध एव लोकानुग्रहप्रकारः ।

स्त्री । केरिसो तिस्सविद्धो (५) ।

पुरु । एकः साक्षात्कारी । द्वितीयः परहृदयप्रवेशलक्षणः ।
तृतीयश्चिन्तनमात्राविर्भावरूपः ।

स्त्री । विवेइअ कहेहि (६) ।

पुरु । ये खलु पुरुषोत्तमक्षेत्रागमनसमर्थास्तेषां साक्षात्का-
री । तथा हि प्रतिसम्बत्सरं सरंधसो नानादेशतः सर्वे जग-
न्नायदर्शनतोऽपि तद्दर्शनवद्भोत्कण्ठा अदृष्टपूर्वा अश्रुतपूर्वाः
परस्मद्वत्ताः प्राणिन उपतिष्ठन्ति ।

१ आआमिणि अहे यदि एवं भवति ।

२ अत्र को नियमः ।

३ कथं ज्ञातम् ।

४ कीदृशी सा कथा ।

५ कीदृशस्त्रिविधः ।

६ विदित्य कथय ।

स्त्री । तदो तदो (१) ।

पुरु । ततस्तेषु गौडीयाः प्रिया गौडीयानां मध्ये येऽतिप्रियाः
शतशो दृष्टवन्तस्तेऽप्यदृष्टवन्तोऽपि शुभादृष्टवन्तो यथा अमी ।

नरहरिरघुनन्दनप्रधानाः कति च न खण्डभुवोऽप्यखण्ड-
भाग्याः । प्रथममिममदृष्टवन्त एते प्रतिशरदं पुरुषोत्तमं
लभन्ते ।

कुलीनग्रामीणा अपि च गुणराजान्वयभुवो
जना रामानन्दप्रभृतय इमे देवसुहृदः ।
तथान्यायाचार्यादय उपचितप्रेमसरसा
महाविद्वांसोऽमी प्रतिशरदमात्रोपगमिनः ॥

भगवन्नाम न्यायाचार्यस्तु पुरुषोत्तम एव भगवच्चैतन्य-
दर्शनाकाङ्क्षी यावज्जीवं स्थितः । एवमेषां साक्षादनुग्रहः ।

आगमनासमर्थानान्तु परहृदयमारुद्धानुग्रहः क्रियते ।
हृदयारोहयोग्यास्तु अद्वैतनकुलब्रह्मचार्यादयः ।

स्त्री । किञ्चि कधेच्चि (२) ।

पुरु । अद्वैतारोहवार्त्ता तु प्रतीयसी तत्कथनं बड्काल-
साध्यम् । नकुलब्रह्मचारिहृदयारोहः श्रूयताम् ।

स्त्री । कधेच्चि अवच्चिदन्दि (३) ।

पुरु । अस्ति कश्चित् अम्बुग्रामे परमवैष्णव आजन्मब्रह्म-

१ ततस्ततः ।

२ किञ्चित्कथय ।

३ कथय अवच्चि ता स्मि ।

चारी नकुलो नाम । तस्यै कस्मिन् दिवसे ग्रहग्रस्तस्येव कस्या-
मपि दशायामुत्पन्नायां आनन्दाश्रुपुलकनिर्भरस्य दर्शनमा-
त्रेणैव सर्व्वेषां हृदयकुहरे श्रीचैतन्यावेशोऽयमस्य जात इति
प्रत्ययमुत्पादयत एव कतिचिद्वेदोरात्रा गताः ।

स्त्री । तदो तदो (१) ।

पुरु । तदनु ।

गौरत्विषा कपिशयन् ककुभः समन्ता-

दानन्दभोगपरिलोपितवाङ्मवृत्तिः ।

आबालवृद्धतरुणैरथलक्षसङ्घै-

र्लोकैरभूत् प्रणयिभिः परिपूज्यमानः ॥

स्त्री । तदो तदो (२) ।

पुरु । ततो दैवात्तस्मिन् काले तत्रागतेन भगवच्चैतन्यपा-
र्षदेन शिवानन्देन तमुदन्तमत्यन्तसन्दिग्धमानतयाऽऽत्य दि-
दृक्षुणा मनसि कृतं अहो किमेतस्य दर्शनेन साक्षादेव मया
दृष्टोऽस्ति भगवान् । तदा लोकसुखसदृशं किमस्य दर्शनेन
भविष्यति सुखं नैवेति निवर्त्तमानेन पुनर्मनसि कृतम् अहो
यद्ययं सर्व्वलोकवर्द्धिर्वर्त्तमानं मां स्वयमेवाग्रय स्वसमीपं
नीत्वा मामकमिष्टमन्त्रं प्रख्यापयति तदा सत्यमेवात्र तस्या-
वेशो जात इति चिन्तयित्वा प्रसारिणो जनसमूहस्य वच्चिः
स्थितवति शिवानन्दे यावदावेशं तूष्णीं स्थितोऽप्यसौ कः को-

१ ततस्ततः ।

२ ततस्ततः ।

ऽत्र भो दूरे वर्त्तमानः शिवानन्द आह्वयतामिति निदेशमात्रेण
धावद्भिरेव कतिभिरितस्ततो नामग्राहं विचिन्वद्भिरतिदूरे
स्थितं तमादाय तन्निकटमाययौ । अनन्तरञ्च तेन शिवानन्द
भवता मनसि विचारितं यत् तदाकर्ण्यतां भवदीय इष्टमन्त्र-
स्वतुरक्षरो गौरगोपालदेवताकः । इत्याकलय्य तेन निर्णीतं
सत्यैवेयं प्रथेति ।

स्त्री । अञ्जुत्त त्रीत्तभो करिसो (१) ।

पुरु । तृतीयस्तु चिन्तनमात्राविर्भावो यः सोऽपि श्रूयताम् ।
एकदा तस्यैव शिवानन्दस्य भागिनेयः श्रीकान्त एकक एव
प्रथमं श्रीपुरुषोत्तममागत्य भगवच्चैतन्यशरणौ ददर्श । अ-
स्मिन्नेव समये कौतुकवशात् पुरीश्वरस्वरूपादिसमक्षं भगवता
किञ्चिज्जगदे । जगदेकबन्धुना श्रीकान्त अस्मिन्नब्दे अद्वैता-
दयो दयोद्वरा वक्तव्यास्ते यथा नायान्ति मयैव तत्र गन्त-
व्यमिति । अपि च शिवानन्दोऽपि भगवन्मातुलो वक्तव्यः
पौषे माषि तत्रोपसन्नेन मया भवितव्यम् । तत्र जगदानन्दो-
ऽस्ति तत्रैव भिक्षा कर्त्तव्येति निवृत्तेन श्रीकान्तेन भगवत्सन्देशे
कथिते सति सर्वेऽद्वैतादयस्सलनोद्यमाच्छिथिलीबभूवुः । शि-
वानन्दस्तु भगवदागमनमभिनिलषिषुर्भगवद्भिक्तायामिदं ल-
गिष्यतीति कृत्वा भगवत्प्रियत्वेन वास्तूकवास्तुकदलीगर्भा-
त्याकनिशादिसामग्र्योसमवधानाय स्थितवान् ।

स्त्री । तदो तदो (१) ।

पुरु । ततो दैवाद् गोदावरीतः समायातेन रामानन्द-
रायेणोपबोधितो भगवान् न गन्तुमीष्टे ।

स्त्री । तदो तदो (२) ।

पुरु । ततोऽसौ शिवानन्दः श्रीनृसिंहानन्दब्रह्मचारीति
प्रथितं परमयोगीन्द्रं साक्षान्नृसिंहमिव प्रद्युम्नब्रह्मचारित्वेन
पूर्वख्यातावपि भगवतैव नृसिंहोपासनासिद्धत्वेन नृसिंहानन्द
इति कारितसङ्गं समये समुवाच । स्वामिन् आयास्यामीति कृत्वा
भगवान्नायातः । वास्तूकशाकमवलोक्य मनोदुःखमेव जायते ।

स्त्री । तदो तदो (३) ।

पुरु । ततस्तेनोक्तम् । मयैवानेतव्यो दिनद्वयमपेक्षतामिति
तत्प्रभावज्ञोऽसौ तथैव अद्वेषे । स च नृसिंहानन्दो नृसिंहा-
नन्दोऽपि तं समयमारभ्य समाधिस्थो दिनद्वयान्तरे शिवान-
न्दमाश्रय्य अये भगवच्चैतन्यो राघवालये समानीतोऽस्ति ।
प्रातरत्रागमिष्यति मयैव पक्तव्यं भिक्षा च दातव्येति श्रुत्वा
तस्मिन्नपि तथोद्युक्ते सति स्वयमुषसि कृतज्ञानः शुचितरो
भूत्वा पाके प्रवृत्तः स्वेच्छापूर्वं यथेष्टमेव पेक्षितवान् । अनन्तरं
तस्मिन्नेव समये श्रीचैतन्यस्य जगन्नाथस्य नृसिंहस्य च पृथक्
त्रयो भोगा विभज्य निष्पादिताः । अनन्तरं तत्तन्नाम्ना समर्थ

१ ततस्ततः ।

२ ततस्ततः ।

३ ततस्ततः ।

वद्भिर्भूय निमीलितचक्षुरान्तरेण चक्षुषा पश्यति चीनेव भोगा-
नेक एव भगवान् भुङ्क्ते। अनन्तरं सञ्ज्ञातमहानन्दो गलदश्रु-
धारः सारवमुच्चैः प्रणयामर्षकृताक्षेपमिव भद्रं भो भद्रं जग-
न्नाथेन सह तवैक्यमतो जगन्नाथस्य भोगो भुज्यतां नाम मम
नृसिंहस्य भोगः कथं भुज्यते नृसिंहेऽद्य मयाऽयमुपोषित इत्यु-
च्चैराक्रन्दञ् शिवानन्देनोक्तं स्वामिन् कथमाक्रुष्यते इति ।

स्त्री । तदो तदो (१) ।

पुरु । ततस्तेनोक्तम् । तव गोस्वामिना चैतन्येन भोगत्रय-
मेव भुक्तं नृसिंहस्योपवासो जात इति ।

स्त्री । तदो तदो (२) ।

पुरु । ततः शिवानन्देनोक्तम् । स्वामिन् नृसिंहार्थमन्या भोग-
सामग्री कर्त्तव्येति । तथाकृते स्वस्थो बभूवेति स्थिते शिवान-
न्दस्य संशयो जातः । किमनेनावेशवशादेवोक्तमथवा सत्य-
मेवेति मनसि कृत्वा पुनरन्यस्मिन् संवत्सरे पुरुषोत्तममासाद्य
भगवच्चैत्यसविधे गतः । प्रसङ्गतो नृसिंहानन्दस्य तन्महिमकथ-
नेऽवान्तरभूता पाकक्रिया तस्यातिसमीचीनेत्यपि वदति भग-
वति सर्वेषु सन्दिहानेषु मया गते सम्बत्सरे पौषे मासि तस्य
भिक्षा कृता । तत्र तस्य पाककौशलं ज्ञातमित्युक्तो पुनः सर्वे
सन्दिग्धा एव स्थिताः । शिवानन्दस्तु निःसन्देहो बभूवेति
व्याख्यातस्ते त्रिविधोऽनुग्रहप्रकारः ।

१ ततस्ततः ।

२ ततस्ततः ।

स्त्री । अचरित्रं अचरित्रं । ता एदंपि कथेहि रामाण-
न्देण कथं तत्थ गन्दुं णिसेहे किदो (१) ।

पुरु । प्रिये संतावद्भगवतोऽतिप्रणयी तद्विच्छेदं न सृष्टे ।
तेन तदुपरोधान्मथुरां जिगमिषुरपि वर्षद्वयमद्यश्च इति कृत्वा
विलम्बितो भगवान् ।

स्त्री । अदो वरं एत्थज्जेव वट्टिस्सदि अह्वा मज्झरां गमि-
स्सदि (२) ।

पुरु । प्रिये अधुना तु चिरमनुनीय तमेव रामानन्दं तेना-
नुमतं गौडवर्त्मन्येव गन्तुमुद्यतोऽस्ति ।

स्त्री । अज्जउत्त पुणो एत्थ आअमिस्सदि (३) ।

पुरु । अथ किम् ।

स्त्री । एत्थ अत्थि सन्देहे । जदो मज्झरा क्खु रदस्स पि-
अट्ठाणं (४) ।

पुरु । यद्यप्येवं तथापि ।

आपामरं प्राणिन उद्दिध्विषी-

नीलाचलेन्दोरतिभारमेतम् ।

खड्गूकरिष्यन् पुरुषोत्तमस्यो

भूयोऽपि भावो पुरुषोत्तमोऽयम् ॥

१ आश्चर्यमाश्चर्यम् । तदिदमपि कथय । रामानन्देन कथं तत्र गन्तुं
निषेधः कृतः ।

२ अतः परमत्रैव स्थास्यति अथवा मथुरां गमिष्यति ।

३ आर्यपुत्र पुनरत्रागमिष्यति ।

४ अत्र अस्ति सन्देहः । यतो मथुरा खलु अस्य प्रियस्थानम् ।

स्त्री । आं होइ एवं होइ (१) ।

नेपथ्ये । भट्टाचार्य कथं रामानन्देनास्मिन् कर्मणि कृताऽनुमतिः ।

पुरु । प्रिये श्रुतमिदं यदभिहितं मया तदेवाधुना तद्विच्छे-
दविधुरो गजपतिरपि सार्वभौमेन सह सङ्गत्ययन्नास्ते । त-
दावामपि भगवन्तं नीलाचलचन्द्रं गानेनोपस्थातुं गच्छाव ।
इति निष्क्रान्तौ ।

प्रवेशकः । ततः प्रविशत्यासुनस्थो राजा सार्वभौमश्च ।

राजा । भट्टाचार्य रामानन्दस्याग्रदपाशग्रन्थिग्रैथिल्येनैव
भगवान् ग्रथितः ।

सार्व । ईश्वरेण सार्द्धं किमधिको हठः कर्तुं शक्यते ।
तथापि वर्षद्वयमेव विलम्बितः ।

राजा । भट्टाचार्य रामानन्देन मे मद्दानेनोपकारः कृतः ।
तथा हि ।

आनीतो राजधान्याः पथि पुरुकरुणः कारितं चेक्षणं मे
स्पर्शः पादाम्बुजस्य व्यधितममदुरापोऽपि सम्यक् सुखापः ।

वाक्पीयूषञ्च सानुग्रहमतिमधुरं पायितं श्रोत्रपेयं
यन्नाभ्रद्वूरितैस्तदजनि सहसा शून्यमन्तस्तथाऽपि ॥

सार्व । महाराज रामानन्दो हि भागवतोत्तम एव । तथा
हि ।

प्रणयरसनया धृताङ्घ्रिपद्मः

स भवति भागवतप्रधान उक्तः ।

१ आं भवति एवं भवति ।

तेनास्य भगवान् वश एव अतस्तदुपरोधेन भगवता त्वय्ये-
तादृशोऽनुग्रहः कृतः ।

राजा । रामानन्देन कियद्दूरमनुव्रजितव्यम् ।

भट्टा । भद्रकपर्यन्तमिति अतम् ।

राजा । स्वामिनः सङ्गे कियन्तश्चलिताः ।

सार्व । पुरीश्वर-दामोदर-जगदानन्द-गोपीनाथ-गोवि-
न्दाद्याः पञ्चषा एव ।

राजा । हन्त ।

यदपि जगद्दीशो नीलग्रैलस्य नाथः

प्रकटपरमतेजा भाति सिंघासनस्थः ।

तदपि च भगवच्छ्रीकृष्णचैतन्यदेवे

चलति पुनरुदीचीं हन्त शून्या त्रिलोकी ॥

सार्व । राजन् निरुपधिप्रेम्णो दीदृशः प्रकाशः ।

राजा । अस्मदीयः कोऽपि न गतः प्रभोरनुपदम् ।

सार्व । राजन् प्रेम्णैवेदमुच्यते क तस्य त्वदीयजनापेक्षा ।
तथापि तवाधिकारं यावत् तव लेखमादाय पूर्वमेव कश्चिद्भक्तो-
ऽस्ति करिष्यति च स एव सर्वसमाधानम् ।

प्रतिवसति नवीना वासमग्रे विधाय

प्रतिगृहमुपचारैर्भूरिभिः पूरयित्वा ।

कृतसुरचनमुच्चैस्तत्र तत्राभियुक्तैः

पदविहरणखेदं धुन्वते ते विशन्तः ॥

भगवांस्तु रामानन्दस्य कृतिरियमित्येव जानाति । प्रविश ।

दौषारिकः । देव रामानन्दरायो द्वारमधितिष्ठति ।

राजा । त्वरितमानीयताम् ।

दौषा । यथाज्ञापयति । इति निष्क्रम्य तमादाय प्रविशति ।

राजा । उपदृत्य प्रब्रमति ।

मारा । सादरमुपवेश्य । कथय कियद्दूरं भवाननुगतो-
देवम् ।

रामा । इत इतो निवर्त्तस्वेति प्रतिपदमुक्तोऽपि भद्रकपर्य-
न्तमनुगतवानस्मि । मद्याराज दुस्त्यजो हि व्यवहारमार्गः । यतः

तमपि परमदीनोद्धारिकारूप्यसिन्धुं

शिव शिव परिचाय त्वङ्गियैवागतोऽहम् ।

कथमहह न जातस्तत्र मे देहपातः

कुलिशकठिनमूर्त्तेर्द्वा यतोऽहं निवृत्तः ॥

इत्यश्रुभि मुञ्चति ।

सार्व । रामानन्द त्वमतिधीरोऽसि कथमेवमुक्ताग्यसि
ईश्वरो हि तथाविधस्त्रील एव । ब्रजवासिनो विद्याय मथुरां गतः
पुनस्ततोऽपि द्वारवत्यां पुनस्ततोऽपि क्वचित् क्वचित् । तत्रत्याः
कथं सद्यन्तस्म तद्विरहम् । यद्यपि दुःसह एव भगवद्विरह-
स्तथाऽपि स एव तं साद्यन्ते तदस्ममनुशोचनेन । राजानमधुना
सान्वयितुमर्हसि न पुनः स्वखेदप्रकटनेन खेदयितुम् ।

राजा । कथय ।

रामा । भवदधिकारं यावद्भवदीया एव गच्छन्ति तदूर्ध्वं
मदीयाः पथि प्रज्ञा एव मौडराष्ट्रं यावद्यास्यन्ति केचित्तेषां

कियद्दूरत एवागमिष्यन्ति केचित् दूरतरं यास्यन्ति ।

प्रविश्य । दौवारिकः । देव मद्वाप्रभुमनुव्रजन्तो ये रायस्य
मनुजाश्चलिताः सन्ति तेषां कियन्तः समायाताः ।

राजा । प्रवेश्यन्तामविचारेणैव ।

दौवा । तथाकरोति । प्रविश्य ।

पुरुषाः । जयति देवः ।

रामा । कथयत रे कियद्दूरं भगवन्तो गताः ।

पुरु । कुलियाग्रामं यावत् ।

राजा । सार्वाभौममुखं निरीक्षते ।

सार्वा । देव नवद्वीपपारे पारेगङ्गं कश्चन तन्नामा ग्रामोऽस्ति ।

राजा । आमूलं कथय ।

पुरु । देव इतो देवाधिकारं यावत्तावत्तव प्रभावेनैव नि-
र्व्याहितवर्त्मसौकर्या अचङ्गमणेनैव सर्व्वे गतवन्तः । गौड-
सीम्नि प्रवेष्टुं त्रयः पन्थानः । द्वयं रुद्धं एकस्तु जलदुर्गः तमे-
वेद्दिश्य चलिते सति तत्सीमाधिकारी तुरुष्कोऽरुष्कोष-
कार इव सर्व्वेषां मर्मद्वा मद्दामद्यपो दुर्वृत्तचक्रचूडामणिः ।
इतो देशाद् ये गच्छन्ति तेषां दुर्गतिः क्रियते इति श्रुत्वा सर्व्वे-
षामेव भयमुत्पन्नं मद्वाप्रभवे कोऽपि न आवयति । अस्मत्सीमा-
धिकारिणोक्तम् । अत्र कियान् विलम्बः क्रियतां यावन्मयाऽनेन
सन्धिः सन्धीयते इत्येतावत् कथनसमकालमेव तस्यैव कश्चित्
अस्मत्सीमाधिकारिणः समीपमागतः ।

राजा । ततस्ततः ।

पुरु । आगत्य कथितम् । यदि त्वमनुमन्यसे तदा भवद्देशादागच्छन्तं श्रीकृष्णचैतन्यदेवमहं विलोकये ।

राजा । ततस्ततः ।

पुरु । ततोऽनेनोक्तम् । त्रिचतुरैस्त्रेदायात तदायातु नामेति श्रुत्वा तथैवागतो भगवत्पादसमीपभूमौ निपतितश्चिरं प्रणनाम । ततः सर्व्वैरुक्तम् । भगवन्नस्य साहाय्येनैव सुखेन गन्तुं शक्यते । एनं प्रति कृपावलोकः क्रियतामिति तदनुरोधेन तं प्रति कृतकृपाते भगवति स यवनः पुलकाश्रुगद्गदस्वरो भवन् ग्रहग्रस्त इव जातः । ततो गोपीनाथाचार्य्येणोक्तम् । अये महाप्रभुरयं सुखेन कथं चलति ।

राजा । ततस्ततः ।

पुरु । ततस्तेनोक्तं कियद्दूरं भवद्भिर्गन्तव्यम् । तदनु गोपीनाथेनोक्तम् । गन्तव्यं तावत् पाण्ड्यच्छाटीपर्य्यन्तमिदानीम् ।

राजा । ततस्ततः ।

पुरु । ततः ।

प्रफुल्लरोमा गलदश्रुधारः

सगद्गदं किञ्चिदसौ जगाद ।

अहो मदीयं महदेव भाग्यं

देवस्य साहाय्यविधौ भवेयमिति ॥

सकलसज्जननाविकैर्वाङ्ममाना नवीना तरणिर्मध्यगृहशालिनी पुनः प्रक्षालिता क्षणेनाधिनदि समानायिता । अनन्तरं नौकान्तरं स्वयमप्यारुह्य भगवन्त एनामधिरोहन्त्विति निग-

दिते देवेन सह सर्व्वे तामारुह्यः । अथ स एव जलचर-
दस्युभयनिवारणाय स्वयमग्रेसरो भूत्वा मन्त्रेश्वरमुत्तीर्य्य
पिच्छनदायामपर्य्यन्तमागतवान् । निवृत्तिसमये भगवता जग-
न्नाथ-प्रसाद-मनोहराख्यमोदकाः प्रसादोक्ताः । तानवाप्य
हरिं वदेत्याविष्टो भूत्वा मद्वाभागवतदशमापन्नः ।

राजा विस्मयं नाटयति ।

सार्व्व । एवमेवेश्वरस्य लीला । तथा हि

अस्थानेऽपि प्रथयति कृपामीश्वरोऽसौ स्वतन्त्रः

स्थानेऽप्युच्चैर्जनयतितरां नूनमौदास्यमेव ।

रामो देवः स गुह्यमकरोदात्मनीनं सखायं

कृष्णः स्तोत्रैः प्रणमति विधौ हन्त मौनी बभूव ॥

ततः । पुरु । तदाज्ञया भगवत्कीर्त्तनं कुर्व्वन्तस्ते नाविका-
स्तथा तरणिमवाहयन्त यथैकेनाङ्गा पाणियद्वाटोग्रामे समु-
त्तीर्णाः स्मः ।

राजा । तत्र को वर्त्तते ।

सार्व्व । राघवपण्डितः ।

पुरु । ततो यदभूत्तदाश्चर्य्यम् ।

राजा । कथमिव ।

पुरु । देव ।

यावद्देवो न सुरसरितस्तीरसीमानमाप्त-

स्तावत् सर्व्वं जनमयमभूद्वन्त किं तद् ब्रवीमि ।

किं तत्रासीन्नहह धरणीधूलयो लोकरूपाः

किं तारा वा मनुजवपुषः पेतुर्द्व्यां नभस्तः ॥

एवं गङ्गातटतः कष्टेनैव तद्वाटीमभ्याययौ देवः ।

राजा । ततस्ततः ।

पुरु । ततस्तां रजनों तत्रैव गमयित्वा परेद्यवि नौ-वर्त्मनैव
चलितवान् ।

अथो अविच्छिन्नप्रभवाद्या

निरन्तराया चपलोर्मिहस्ता ।

निरन्तरं विष्णुपदावतारा

गङ्गेव दीर्घा जनपङ्क्तिरासीत् ॥

ततः कुमारदृष्टे श्रीवासपण्डितवाटीमभ्याययौ । तत्र च
गङ्गातीराद्वाटीपर्यन्तगमने यत्र यत्र पदमर्पयतीशस्तत्र पा-
दरजसां ग्रहणाय प्राणि-पाणिपतनेन स पन्था इन्त गर्त्तमय
एव बभूव । तत्रोत्तीर्ण एव भगवति जगदानन्दः शिवानन्दा-
लये भगवद्गोचर एव गतवान् । तत्र तेन चिरमेव स्थित-
मिति तदाश्रयया भगवानत्रानेतव्य इति रचनावैशिष्ट्यमपि
कृतवान् ।

अथ

प्राचीरस्योपरि विटपिनां सर्वशाखासु भूमौ

रथ्यां रथ्यामनु पथि पथि प्राणिषु प्राप्तवत्सु ।

उच्चैरुच्चैर्वद हरिमिति प्रौढघोषेषु देवो

रात्रीशेषे तरिमधि शिवानन्दनीतः प्रतस्थे ॥

ततो जगदानन्देनोभयोः पार्श्वयोः कदलीस्तम्भपूर्वकुम्भमु-

कुलदीपावलिभिः सुरचनाविशेषेण शिवानन्दवाटीपर्यन्तम-
 भिमण्डितं वर्त्माखटः स्मितसुमधुरवदनो जगदानन्दकृतमिति
 मन्यमानो वामे वासुदेववाटीपथमपि तथाविधमालोक्य कि-
 मितोऽग्रे गन्तव्यं किमिति इति सन्दिहानो वासुदेवेनोचे ।
 भगवन्नग्रतः शिवानन्दवाटीमेवालङ्कुर्विति तथा कुर्व्वाणो ज-
 गदानन्देन धारितचरणाम्बुजस्तदीयभगवद्गच्छं प्रविष्टः । अन-
 न्तरं तच्चरणोदकं गृह्यपटलोपरि किञ्चिर्दिकीर्य कियदन्तः-
 पुरे परिजनेभ्यो जगदानन्देनैव दत्तम् । अनन्तरं मुहूर्तं
 स्थित्वा वासुदेववाटीमागत्य क्षणमवस्थाय पुनस्तराणिमारुह्य
 चलितवति भगवति चरणजलग्रहणार्थमाकण्डमग्नानां जनानां
 यद्वैयर्थ्यं जातं तदवलोक्य भगवतस्तथा करुणा जाता यथा
 सर्वैरेव चरणजलं प्राप्तमासीत् । ततस्तटवर्त्मनैव सर्वलोका-
 श्ललिता न केऽपि निववृतिरे ।

राजा । ततस्ततः ।

पुरु । ततोऽद्वैतवाटीमभ्येत्य हरिदासेनाभिवन्दितस्तथैव
 तरणिवर्त्मना नवदीपस्य पारे कुलियानामग्रामे माधवदास-
 वाच्यामुत्तोर्णवान् । नवदीपलोकानुग्रहहेतोः सप्तदिनानि तत्र
 स्थितवान् । तत्र च नवदीपात् पारगमने ।

य आतरः काकिणिकैकमात्र

आसीत् प्रतिव्यक्ति स तु क्रमेण ।

वंदीयसीध्वप्यथ नौषु सोऽभूत्

कार्षापणानामधिकाधिकोऽपि ॥

अपि च । दुर्गं बध्नाति वंशैर्दृढतरविपुलैर्माधवो यन्निशायां
 तत्प्रातश्चूर्णभावं व्रजति जनघटाघट्टनेन क्रमेण ।
 सप्ताद्यान्येवमेव व्यजनि जनिमतां दर्शनौत्कण्ठ्यभाजां
 सङ्घट्टो यत्र देवः स्वयममरधुनो स्नातुमीशोऽपि नेशः॥
 एवं सप्तदिनानि तत्र स्थित्वा पुनस्तटवर्त्मनैव चलितवान् ।
 स यत्र यत्रोपससार देवो
 वृत्तान्ततः प्राक् तत एव लोकाः ।
 ततस्ततो भूरपि भूरिभुग्ना
 विशिष्य विस्मापयते फणीन्द्रम् ॥

श्रुतञ्च गौडेश्वरस्य राजधान्याः पारे गङ्गं चलतो भगवतः
 पश्चादुभयोः पार्श्वयोः स्थलन्तीं लोकघटामालोक्य गौडेश्वरो
 गङ्गातटघटमानोपकारिकामारुढो विस्मितः किमिदमिति
 यदा पृष्ठवान् तदा केशववसुनाम्ना तदमात्येन कथितम् ।
 शूरत्राण श्रीकृष्णचैतन्यो नाम कोऽपि महापुरुषः पुरुषोत्त-
 मान्मथुरां प्रयाति तद्दिदृक्षया अमी लोकाः सञ्चरन्ति इति ।
 ततस्तेनाप्युक्तम् । अयमीश्वरो भवति यस्यैवंविधं लोकाकर्षण-
 मिति । अतः परञ्च श्रुतम् । ततः कियदूरं गत्वा पुनः प्रत्या-
 वृत्तो न तेन पथा मथुरां गमिष्यति अपि तु पुरुषोत्तममागत्य
 वनपथेनैवेति न जानीमः सत्यमसत्यम्बति ।

नेपथ्ये । सत्यं भोः सत्यम् ।

आगतञ्च सहसा स एकको

नीलशैलतिलकं विलोक्य च ।

लोकसङ्कुलभिया वनाध्वना

निवृत्तः स मधुरां जगाम च ॥

राजा । सविस्मयम् । काशीमिश्रस्य स्वर इव श्रूयते तदाह-
यताम् ।

प्रविश्य सत्वरम् ।

काशीमिश्रः । देव अयमयमनाहृत एवागतः ।

राजा । कथय किं तत्त्वमिदम् ।

काशी । सत्यमेव लोकभिया ततोऽपि निवृत्तः । ततोऽपि
केनाप्यविदित एव चलितवान् ।

राजा । सार्वभौम अस्माकन्तु समः पन्थाः विच्छेददुःखस्य
तुल्यफलत्वात् । एकाकिनस्तस्य निर्व्याहः कथं भवतु ।

काशी । भिक्षायोग्याः कियन्तो विप्राः प्रेषिताः सन्ति । भग-
वता तु तन्नञ्जायते ।

राजा । साधु मिश्र साधु किमप्युक्ता गतम् ।

काशी । आगतप्रायोऽहमिति ।

राजा । तत्किं दिनं भविष्यति ।

भट्टाचार्यः । जङ्गाजोविनः कियन्तो गच्छन्तु यथा भग-
वतो वार्त्तां प्रापयन्ति ।

सार्व । उचितमेवैतत् ।

राजा । काशीमिश्रमद्वापात्रं चन्दनेश्वरं मदाज्ञया समा-
दिश यथैवं करोति ।

काशी । देव परोक्षामहापात्रं निवेद्य मयैव तथाकारित-
मस्ति कतिचिदागतप्राया एव ।

प्रविश्य

दौवारिकः । देव महाप्रभोर्वार्त्ताहारिणो द्वारि वर्त्तन्ते ।

राजा । प्रवेश्यन्ताम् ।

दौवा । तथा करोति ।

प्रविश्य

वार्त्ताहारिणः । जयति जयति देवः ।

राजा । कथयत किं जानीय ।

वार्त्ताहा । सर्वमेव जानीमः ।

प्रत्यावृत्तः स मधुपुरतो दृष्टवृन्दावनश्रीः

कुञ्जे कुञ्जे तरणितनयाकूलतः क्लृप्तकेलिः ।

गत्वा गोवर्द्धनगिरिवरं कानने कानने च

भ्रान्त्वा भ्रान्त्वा दिनकतिपयं वर्त्मनोशो व्यलोकि ॥

राजा । अरे वृन्दावने किं किं कृतं भगवता तज्जानासि ।

वार्त्ताहा । अथ किम् । तत्सङ्गे समागतानां केषाञ्चिद्भाग्य-

भार्जा मुखतः श्रुतम् ।

राजा । कथ्यताम् ।

वार्त्ताहा । आविर्भावादवधि स निजानन्दवृन्दैककन्दो

यद्यप्युच्चैः प्रथयति तरां तद्विकारप्रकारान् ।

वृन्दारण्योपगमसमये हन्त ते ते तरङ्गा

वृद्धिं प्रापुर्द्यदुपरि वचश्चित्तयोर्नो निवेशः ॥

तथा हि । क्वचन च यमुनावनान्तलक्ष्मी-
मवकलयन्ननुरक्तिमुक्तकण्ठम् ।
विलपति परिरभ्य लोभ्यबाहुः
प्रतिलतिकं प्रतिशाखि सोऽखिलेशः ॥

अपि च । नैचिकीनिचयवोक्षणमोदा-
दुन्मदः खलितवान् गलदसः ।
स्यन्दमानसुरसिन्धुरिवासी-
द्वातभग्न इव मेरुतटान्तः ॥

राजा । ततः ।

वार्त्ताहा । ततस्तैः कथितम् ।

मदमुदितमयूरकण्ठकान्त-
द्युतिमभिवीक्ष्य कुतश्चिदप्यकस्मात् ।
खलति लुठति वेपते विरौति
द्रवति विषीदति हन्त मूर्च्छतोशः ॥

अपि च । कापि वत्सकुलमुच्चलपुच्छं
धावमानमनुवीक्ष्य वनान्तः ।
कण्ठकावलिनि वर्त्मनि सद्यो
वीक्षताङ्गमभितः खलतीशः ॥

राजा । ततः ।

वार्त्ताहा ।

कुञ्जसीमनि कदाऽपि यदृच्छा-
मूर्च्छया निपतितस्य धरण्याम् ।

आलिङ्गन्ति हरिणामुल्लेखेणा
 नापिबन्ति शकुना नयनाम्भः ॥
 कदापि । पतयालुरसावुपत्यकाया-
 मपि गोवर्द्धनभूधरस्य देवः ।
 अनुरागसुधाब्धिमध्यमग्नौ
 नहि भग्नोऽपि वद्विर्यथा विवेद ॥
 अनुवनमनुकुञ्जवीक्षमाणे
 रुदति विभावनुरक्तिमुक्तकण्ठम् ।
 रुरुदुरिव लतास्य शाखिनस्य
 द्विजमृगराजिरभाजि मूर्च्छयैव ॥
 अपि च । विलपति करुणस्वरेण देवे
 जलधरधीरगभीरनिस्वनेऽपि ।
 चिरमनुविलपन्ति वास्यकण्ठाः
 कचन च लास्यमपास्य नीलकण्ठाः ॥

एवमत्यनुरागवैकल्यादीश्वरत्वेनैव धार्यमाणदेहं तमा-
 लोकयद्भिः पुण्यवद्भिर्बलभद्रभट्टाचार्यादिभिरहो अनर्थोऽय-
 मापतित इति चिन्तयद्भिर्बलादिव वृन्दावनान्निष्कासितो भग-
 वानिति न चिरकालावस्थितिस्तत्र तस्येति । ततश्च ।

यः प्रागेव प्रियगुणगणैर्गाढबद्धोऽपि मुक्तो
 गेहाध्यासाद्भ्रस इव परो मूर्त्त एवाप्यमूर्त्तः ।
 प्रेमालापैर्दृढतरपरिष्वङ्गरङ्गैः प्रयागे
 तं श्रीरूपं सममनुपमे नानुजग्राह देवः ॥

राजा । सार्वभौम अतिप्रेष्ठवृन्दावनोऽपि कथमसौ स्वल्प-
मेव कालं तत्रावतस्ये ।

सार्व । जगन्नाथेन तद्विरहमसहमानेन समाकृष्ट इव ।
अपि च । प्रियस्वरूपे दयितस्वरूपे
प्रेमस्वरूपे सहजाभिरूपे ।
निजानुरूपे प्रभुरेकरूपे
ततान रूपे स्वविलासरूपे ॥

राजा । ततस्ततः ।

वार्त्ताद्या । ततश्च वाराणस्याम् ।
चन्द्रशेखर इति प्रथितस्य
क्ष्मासुरस्य भवने भुवनेशः ।
प्राक्तनैः सुकृतराशिभिरस्य
प्रत्यपद्यत तदा स यतीन्द्रः ॥

राजा । ततस्ततः ।

वार्त्ताद्या । तदानीन्तु ।
तमेत्य पश्येत्यनुरागपूर्व्वं
विश्वेश्वरो विश्वमिव न्ययुक्तम् ।
कुतोऽन्यथा तावति तुल्यकाले
तुल्यक्रियः सर्व्वजनो बभूव ॥

अपि च । ब्रह्मचारिगृहिभिर्बुवनस्था
याज्ञिका व्रतपराश्च तमोयुः ।
मत्सरैः कतिपर्यैर्यतिमुख्यै-

रेव तत्र न गतं न स दृष्टः ॥

राजा । सार्वभौम किमिति तथाविधानामपि तादृशं मा-
त्सर्यम् ।

सार्व । महाराज यावन्नो जयो न भवति तावदेव भग-
नी मत्सरलता न किञ्चिदपि मुञ्चति ।

राजा । ततस्ततः ।

वार्त्ताह । ततश्च ।

गौडेन्द्रस्य सभाविभूषणमणिस्त्यक्त्वा य ऋद्धां श्रियं
रूपस्याग्रज एष एव तरुणीं वैराग्यलक्ष्मीं दधे ।
अन्तर्भक्तिरसेन पूर्णहृदयो वाह्येऽवधूताकृतिः
शैवालैः पिहितं महासर इव प्रीतिप्रदस्तद्विदाम् ।

राजा । ततस्ततः ।

वार्त्ताह । तं सनातनमपागतमत्स्यो-
र्दृष्टिमात्रमतिमात्रदयार्द्रः ।
आलिलिङ्ग परिघायतदोभ्यां
सानुकम्पमथ चम्पकगौरः ॥

राजा । कथमिव । तस्य दर्शनं जातम् ।

वार्त्ताह । श्रुतमिदं तन्मुखादेव ।

राजा । कथ्यताम् ।

वार्त्ताह ।

औत्कण्ड्यैकपुःसराः प्रथमतो ये यान्ति नाथाग्रतो
निष्क्रामन्ति त ईशनामनिरताः साक्षाः सरोमोद्गमाः ।

यातायातवतां क्रमं विगणयन् तत्पादधूलीर्जुषन्
सर्वज्ञेन वद्धिः स्थितो भगवता कैरप्ययं नायितः ॥

राजा । ततस्ततः ।

वार्त्ताद्या । ततश्च न मे प्रियस्यतुर्वेदीत्यादि पठित्वा सत्वर-
मवतीर्थ्यायं दोर्भ्यां परिरब्ध इति ।

राजा । ततस्ततः ।

वार्त्ताद्या । ततस्तत्रैव काऽपि किंवदन्ती श्रुता ।

राजा । काऽसौ ।

वार्त्ताद्या ।

पुरुषोत्तममेत्य तैः पुनर्गमयित्वा कतिचिद्दिनान्यपि ।

रमितैः प्रभुनैव तद्गिरोप्यथ वृन्दावनमेव गंस्यते ॥

राजा । किं देवेन सच्चैव वा किं पश्चात् ।

वार्त्ताद्या । पश्चादेष भविष्यति । यतो वाराणसीत एकाकि-
नैव भगवता चलितमिति दृष्टम् । अन्यदपि तत्र किमपि
श्रुतम् ।

सार्व । किं तत् ।

वार्त्ताद्या । कालेन वृन्दावनकेलिवार्त्ता

लुप्तेति तां ख्यापयितुं विशिष्य ।

कृपामृतेनाभिषिषेच देव-

स्तत्रैव ह्यप्रच्च समाप्तमच्च ॥

रामानन्दः । समुचितमेवैतत् ।

निपद्ये । दूरतो जयजयेत्युचैः कोणाद्वजः ।

सर्वे । आकर्ण्य । अये समागत इव भगवान् श्रीकृष्णचैतन्यः ।
यदयमपूर्वं एव कोलाहलः श्रूयते ।

पुनर्नेपथ्ये । अद्यास्माकं सप्तजन्मभवज्जन्म नेत्रे ह्यतार्थे
सर्वं ज्ञापः सपदि विरतो निर्द्वन्द्वं प्राप चेतः ।
किं वा क्रूरो बज्जन्मपरं पश्य जन्मान्तरं नो
बन्दारण्यात् पुनरपगतो नीलशैलं यतीन्द्रः ।

राजा । किमपरं विलम्बध्वे तन्नैव गच्छाम । इति सख नि-
ष्क्रान्ताः ।

ततः प्रविशति श्रीकृष्णचैतन्यस्तत्कालोपगतौ परमानन्दपुरीस्वरूपौ
च । परितो दिदृक्षोपगताः काशीमिश्रादयश्च ।

श्रीचै । पुरीश्वरं प्रति । स्वामिन् ।

तीर्थद्वयं यदपि तुल्यमिदं मद्दान्तः
काश्यादयोऽपि पुरतः कलुषापहारि ।
आनन्ददाः किल तथाऽपि मद्दान्त एव
यद्युष्मदीक्षणसुखं हि सुखाय तेन ॥

अतो हि त्वाद्दृशं सङ्गस्तीर्थान्तरसेवनादपि परमो रम्य
इति शीघ्रमेवायातम् ।

पुरीश्वरः । अस्ति तादृशं नो भागधेयम् । यदतिकालं भगव-
द्विरह-द्व-दहनेन न दग्धाः स्मः ।

सत्वरमुपहृत्य साङ्गभैरामानन्दौ दण्डवत्प्रणमतः श्रीचैतन्यः ता-
वानिहति ।

काशीमिश्रः । स्वामिन् जगन्नाथवत्सभावकाशानन्तरं श्री-

जगन्नाथः शिशुयिषुरपि भगवन्तं प्रतीक्षते तत्त्वरितमेव तमवलोकयन्तु ।

श्रीचै । एहि पुरीश्वर एहि । इति सर्वैः सह निष्क्रान्तः ।

इति निष्क्रान्ताः सर्वे ।

इति मधुरागमनो नाम नवमोऽङ्कः ॥

दशमाङ्कः ।

ततः प्रविशति कश्चिद्वैदेशिकः ।

वैदेशिकः । अतं मया प्रत्यब्दमेव गुण्डिचासमये अद्वैताचार्यादयः सर्वे श्रीकृष्णचैतन्यदर्शनार्थं गच्छन्ति । तेषामभिभावकतया शिवानन्दनामा कश्चित्तस्यैव भगवतः पार्षदो वर्त्मनः कण्टकायमानानां घट्टपालानां घट्टदेयादिनिघ्नविघ्ननिवारक आचाण्डालमपि प्रतिपाल्य नयति तद्वदपि तमनुसन्दधामि यथा तस्य सङ्ग एव गम्यते । इति कतिचित्पदानि गत्वा । अये पुरतोऽयं समीचीनो जन आलोक्यते तदयमेव प्रष्टव्यः । इत्युपसर्पति ।

ततः प्रविशत्यद्वैतसेवकः कश्चिद्गन्धर्वनामा ।

गन्धर्वः । अये नियुक्तोऽस्मि स्वामिनाऽद्वैतेन । यथा आयातः पुरुषोत्तमस्य गमने कालः शुभोऽयं वयं यामः सत्वरमेव सम्प्रति शिवानन्दस्त्वया भण्यताम् । प्रस्थानस्य दिनं विधाय लिखतु क्वैकत्र सर्वे वयं गच्छन्तः सहसा भवेम मिलिताः पश्चात्पुनरोभावतः ॥

तदद्भुतैमि । इति परिक्रामति ।

वैदे । उपसृत्य । भ्रातः क्व यासि ।

गन्ध । आयात इत्यादि पठति ।

वैदे । सद्दर्शमात्मगतम् । यत् श्रुतं मया तदवितथमेव ।
तथाऽपि पृच्छामि । प्रकाशम् । भ्रातः अपरिचितं प्रतिपाल्य स
किं नयति ।

गन्ध । भ्रातः कुकुरोऽपि तेन प्रतिपाल्य नीतोऽस्ति किं पु-
नर्मानुषः ।

वैदे । भ्रातः कथय कीदृशं तत् ।

गन्ध । भगवतो मथुरागमनात् पूर्वमेकस्मिन्नब्दे सर्वेषु
परस्सद्देशेषु लोकेषु चलितवत्सु कश्चित् कुकुरोऽपि रोपितया-
दृष्टिकेष्टः शिवानन्दनिकटे चलितः । शिवानन्दोऽपि सङ्गे
सङ्गे चलन्तमालोक्य सश्रद्धमेवानुसन्धत्ते । प्रतिवसति समये-
ऽनुच्छिद्यमेवान्नं तस्मै प्रयच्छति । यत्र नद्यादिपारं तत्र तदर्थं
पृथक् यथेष्टमातरं दत्त्वा नावमारोहयति । सोऽपि तदनुपद-
मेव प्रत्यहं चलति । एवं वर्त्मनस्त्रिभागपर्यन्तं गते कुत्रापि
दिवसे तद्गच्छमन्नं विस्मृत्य मृत्येन न दत्तं पश्चात्तमनवलोक्य
अहो अद्य पूने भक्ष्यं न दत्तमित्यनुतपत्वा स्वयमितस्ततो
नामग्राहमाह्वयताऽपि न तस्य दर्शनं लब्धम् । तदवधि पुरु-
षोत्तमपर्यन्तमेव न दृष्टः । पश्चान्ननःकष्टतरमेवास्य जातम् ।
तदनु दैवगत्या पुरुषोत्तमे समुत्तीर्णं तमेव श्रानं जलधितो-
रोपकण्डमेकाकिन उपविष्टस्य भगवत्स्यैतन्यस्य समीपे दृष्ट्वा

शिवानन्दः सापराधमिव प्रणम्य दूरे स्थितोऽवलोकयति ।
भगवान् जगन्नाथप्रसाद-नारिकेलशस्यं खण्डशः प्रक्षिप्य
ददाति कृष्णं ब्रूहीति च वदति स च एकैकं भक्षयति कृष्ण
कृष्ण-कृष्णेत्यपि वदति तदपूर्वमालोक्य । शिवानन्दः पुनस्तं
प्रणम्य स्वापराधं क्षमापयति स्म । पुनस्तदवधि सोऽपरं न
केनाप्यदृश्यत । मन्ये तेनैव शरीरेण रूपान्तरं लब्धा लोका-
न्तरं प्राप्तः ।

वैदे । भ्रातरद्य मे शुभो दिवसः । यदियं श्रीकृष्णचैतन्य-
कथा कर्मातिथिर्जाता । यो देवः कुक्कुरमपि भगवन्नाम आ-
ह्वयामास तस्य नृलोकं प्रति यत् कृपा भविष्यति तत् किमुत ।
तद्भातः पथि गच्छतामेषां वर्त्मकण्टकभूता घट्टपालाः कीदृशं
व्यवहरन्ति ।

गन्ध । भ्रातः श्रूयताम् ।

प्रभावादेव देवस्य प्रत्यब्दमनुगच्छताम् ।

यातायातसुखं भूरि सर्वेषामेव निश्चितम् ॥

तथा कचनाब्दे कष्टञ्च भवति ।

वैदे । कीदृशं तत् ।

गन्ध । कचनाब्दे सर्वेषु मदीश्वरप्रभृतिषु परस्मद्वस्त्रेषु
जनेषु चलितेषु सकलजनाभिभावकेन शिवानन्देनापि सपरि-
करेण चलितम् । स एव प्रतिघट्टं मदीश्वरादिगणवर्जं यावन्तो
गच्छन्ति तावतामेव घट्टदेयस्य प्रतिभवी भूत्वा स्वयमेव जनं
प्रति यत्र यज्ञगति तस्य निर्णयानुरूपं परिच्छेद्य दत्त्वा याति ।

लोकाः सुखं गच्छन्ति । एवं गच्छत्सु सत्सु रेमुणाजनपदे घट्ट-
पालानामधिकारी कश्चित् गजपतेरमात्यो गजपतिमहाराजे
दक्षिणां दिशमीयुषि स्वतन्त्रः सन् तत्रैवागतः । तेन दुरात्मना
लङ्घितमर्यादेन करं वर्धयित्वा प्रत्येकं जनान् विगणय्य गता-
नामब्धानामपि तत् क्रमेणैव लेखयित्वा पुञ्जीभूतं शुल्कमा-
दातुं शिवानन्दः काष्ठनिगडेन बद्धः । तद्वन्धने सर्व्व एव मदी-
श्वरादयः परमोद्दिग्ना अकृताङ्गिका एव तस्युः ।

वैदे । ततः ।

गन्ध । ततो रात्रेर्यामद्वये गते तेनैव पामरेण शिवानन्दा
यष्टिधारकेण केनचिदनुचरेणाऽऽजुञ्जवे । स तदानीं परमोद्दिग्ना
आसीत् । कदाचिदयं प्रहरतीति चैतन्यचरणं स्मृत्वा वक्षभेन
सह तत्पुरत ईयिवान् । अनन्तरं सुप्तोत्थितं दीपिकाधारिभिर्ब-
हुभिः परिवृतं वीक्ष्य विभयाञ्चकार । अनन्तरं अमात्येन पृष्ठः ।
अये त्वं सपरिकरः समायातोऽसि । अनेनोक्तम् । अथ किम् ।
पुनः स ऊचे । त्वं कस्य लोकः । अनेनोक्तम् । श्रीकृष्णचैतन्यस्य ।
पुनस्तेनोक्तम् । त्वं चैतन्यस्य अहं जगन्नाथस्य जगन्नाथचैत-
न्ययोः को मद्दान् । अनेनोक्तम् । मम तु कृष्णचैतन्य एव
मद्दान् इत्याकर्ण्य प्रीति सुमुखो भूत्वा सापराध इव अये
मया स्वप्नो दृष्टः श्रीकृष्णचैतन्यो मामुक्तवान् मदीयो लोक-
स्त्वया बद्धोऽस्मिन् त्वरितमेवमुच्यतामिति तदयमपराधो मे क्षन्त-
व्यः । तव किञ्चिदपि दातव्यं नास्ति सुखेन प्रातरुत्थाय
सर्व्वैः सह गम्यतामित्युक्त्वा दीपिकाधारिणौ द्वौ उक्तवान् ।

अस्य परिकरो यत्र वर्तते तत्रार्थं स्थाप्यतामिति तथा याते
तदा सर्वेऽस्मदीश्वरादय आङ्गिकमारब्धवन्तः ।

वैदे । अहो विचित्रैव चैतन्वदेवस्य करुणा प्रभाव ऐश्व-
र्यञ्च ।

गन्ध । त्वं कुतोऽसि ।

वैदे । अहमुत्तरराढतः ।

गन्ध । कथमेकाकी ।

वैदे । नरहरिदासादिभिरहं प्रेषितः ।

गन्ध । किमर्थम् ।

वैदे । कदाऽसौ पुरुषोत्तमं गन्तेति ज्ञातुम् ।

गन्ध । तदिहैव मदीश्वरालयनिकटे तिष्ठ यावदहं ज्ञात्वा
समागच्छामि । अन्ये केचिद्दृशजना भवानिष तत्र चलन्तो
मदीश्वरेणैव स्थापिता मयैव सद्य यूयं यास्यथ इति ।

वैदे । कथं तेषु भवदीश्वरस्य तादृशानुग्रहो जातः ।

गन्ध । तेष्वेकः परममधुरो लोकलोचनरसायनमिव नवी-
नवया रमणीयरूपः । सद्यजावतीर्णश्रीकृष्णप्रेमरसवाह्यान्तर-
सरसः श्रीनाथनामा द्विजकुलचन्द्रस्तमतिलोभनीयं दृष्ट्वा मदी-
श्वरः परमं पिप्रिये । उक्तञ्च । मया रक्षसि श्रीकृष्णचैतन्यं भवान्
दर्शयिष्यते माऽन्यसङ्गे गन्तव्यमिति । गृह्यतस्तदनुरोधेन मा-
समारभ्य दशानामेव योगक्षेमं करोति ।

वैदे । भवत्वहमिहैव स्थित्वा भवन्तं प्रतीक्षे ।

गन्ध । अहमपि शिवानन्दमनुसर्पामि । इति उभौ निष्क्रान्तौ ।

विष्कम्भकः । ततः प्रविशति शिवानन्दस्तत्सङ्गे यियासवः किय-
न्तोऽन्ये च ।

शिवा । तत्रैवं प्रति । अये त्वं कुतोऽसि ।

सः । महात्मन् गोवर्द्धनदासेनाहं त्वत्समीपं प्रेषितः ।

शिवा । आं ज्ञातम् । रघुनाथदासोद्देशार्थं गमिष्यति भवान् ।

सः । अथ किम् ।

शिवा । किं तदुद्देशेन ।

अन्यः । महाशय स त्वया परिचीयते ।

शिवा । श्रूयताम् ।

आचार्यो यदुनन्दनः सुमधुरः श्रीवासुदेवप्रिय-

स्तच्छिष्यो रघुनाथ इत्यधिगुणः प्राणाधिको मादृशाम् ।

श्रीचैतन्यकृपातिरेकसततस्निग्धः स्वरूपानुगो

वैराग्यस्य निर्धिर्न कस्य विदितो नीलाचले तिष्ठताम् ॥

अपि च । यः सर्वलोकैकमनोऽभिरुच्या

सौभाग्यभूः काचिदकृष्टपद्या ।

यन्नायमारोपणतुल्यकालं

तत्प्रेमशास्त्री फलवानतुल्यम् ॥

तथाऽपि आगच्छ मयैव प्रतिपाल्य नेतव्योऽसि यावद्द्वैत-
देवाज्ञा न लभ्यते तावदेव विलम्बः । इति चिन्तयति ।

ततः प्रविशति गन्धर्वः ।

गन्धर्वः । अये अथमयं शिवानन्दः । तद्यावदुपसर्पामि ।

इत्युपसर्पति ।

शिवा । पुरोऽवबोध्य । अये पुरतोऽयमाचार्यगोस्वामिनो
मृत्य इव लक्ष्यते । तद्भद्रं जातं यदर्थं चिन्त्यते तदेव सम्पन्नम् ।
उपहृत्य गन्ध । महाशय आज्ञापयति भगवानद्वैतगोस्वामी
भवन्तम् ।

शिवा । अवहितोऽस्मि कथ्यताम् ।

गन्ध । आयातः । इत्यादि पुनः पठति ।

शिवा । अक्षमपि तदाज्ञां प्रतीक्षमाण एवास्मि ।

गन्ध । विशेषः कश्चिदस्ति ।

शिवा । कोऽसौ ।

गन्ध । अस्मिन्नब्दे स्नानयात्रा च द्रष्टव्येति ।

शिवा । अभीष्टमेवैतदखिलस्य तत्साधय भगवन्तो ज्ञाप्य-
न्ताम् । अयमहं दिनानि निर्द्धार्य चरणान्तिकं गच्छन्नस्मि ।
तावदहं श्रीवासपण्डितप्रभृतिभिर्निर्णीतुं तत्र गच्छामि त्वम-
पि साधय । इति निष्क्रान्ताः ।

ततः प्रविशत्त्वपटोच्छेषेण सार्वभौमः ।

सार्वभौमः । यद्यपि भगवतोऽस्मिन्नर्थे नानुमतिर्जाता तथा-
ऽपि दृठादेवाहं वाराणसीं गत्वा भगवन्मतं ब्राह्मयामीति दृठा-
देव तत्र गच्छन्नस्मि न जाने किं भवति । यद्यपि भगवत
इच्छाधीनैव करुणा तथाऽपि करुणापरतन्त्रत्वं तस्येति कदा-
चित् करुणाऽपि स्वतन्त्रा भवतीति करुणाया एव साक्षाद्येन
यद्भवति तदेव भविष्यति । इति परिक्रामन् पुरोऽवबोध्य । अहो
यदमी एकत्र समुपचिता अनेकशो नानादेशीया जनाः परतो

दृश्यन्ते तदमी तैर्यिका एव । पुनर्निभाज्य । अये सर्व्वे एव
 गौडीयाः । पुनर्निक्षिप्य । अयमयमद्वैताचार्य्यः । अयमयं नि-
 त्यानन्दावधूतः । अयमयं श्रीवासः । अयमयं हरिदासः ।
 अयं गदाधरदासः । इमे गोविन्दघोषादयः । एष मकर-
 ध्वजः । एष काशीनाथः । एते नरहरिप्रमुखाः । एते कुली-
 नग्रामीणा रामानन्दादयः । एते नित्यानन्दपार्षदा गौरीदा-
 सादयः । किं वज्रना सर्व्वे चैतन्यपार्षदा एव समागच्छन्ति ।
 तद्गद्गमेव जातमद्यात्रैव स्थित्वा प्रत्येकमेते सम्भाषणीयाः ।
 इत्युपसर्पन्ति ।

ततः प्रविशन्ति भगवद्दर्शनार्थं प्रस्थिता अद्वैतादयः ।

अद्वै । अये पुरतः सार्व्वभौम इव दृश्यन्ते कोऽर्थः ।

सार्व्व । उपकृत्याद्वैतं प्रथममिति एवमन्यानपि । इमे हरिदासं
 विजोक्त्य । कुलजात्यनपेक्षाय हरिदासाय ते नमः ।

हरिदासः । इमेऽपसर्पन् ससाध्वसं प्रथममिति ।

अद्वै । सार्व्वभौम भवद्भिः कथं श्रीकृष्णचैतन्यपदारविन्दस्य
 विष्केद उरीकृतः ।

सार्व्व । एवमेव । इति सर्व्वं कथयति ।

अद्वै । इहो अद्यात्रैव सर्व्वे विश्रामन्तु भट्टाचार्य्येण सह
 गोष्ठी कर्त्तव्या ।

सार्व्व । यथारुचितं भवद्भिः । इति यथायथं वासं कुर्व्वन्ति ।

श्रीकान्तः । शिवानन्दं प्रति । भो मातुलमहाशय अहं अग्रे
 यामि यदि वोऽनुमतिर्भवति ।

शिवा । यथासुखं साधय ।

श्रीका । प्रबध्य निष्क्रामति ।

अद्वै । एहि भट्टाचार्य्य एहि वासं कृत्वा समये सर्व्वं श्रोत-
व्यम् । इति निष्क्रान्ताः ।

ततः प्रविशतः स्वरूपगोविन्दौ ।

स्वरू । अमुं गौडतः सर्व्वेऽद्वैतादयः समागच्छन्ति ।

गोविन्दः । सम्प्रति तान् मध्यवर्त्तानि परित्यज्य श्रीकान्तो-
ऽधुनैव समायातः ।

स्वरू । कासौ ।

गोवि । महाप्रभुना सह सङ्गथयन्नास्ते ।

स्वरू । तदावामपिं शृणुव । इत्युपसर्पयः ।

ततः प्रविशति सुखोपविष्टः पुरीश्वरेण सह स महाप्रभुः कियद्दूरे
श्रीकान्तस्य ।

महा । श्रीकान्त कथय के के समायान्ति ।

श्रीका । प्रभो सर्व्व एव त्वदीयाः । अस्मिन्नन्दे न कोऽपि
तत्र वर्त्तते । अदृष्टश्रीचरणाश्च केचित् ।

स्वरू । उपरुद्ध । जयति जयति महाप्रभुः ।

महा । एहोहि स्वरूप । इति स्वसमीपमुपवेशयति ।

श्रीका । स्वरूपं प्रणमति ।

महा । श्रीकान्त ततस्ततः के तेऽदृष्टपूर्व्वाः ।

श्रीका । प्रभो अद्वैताचार्य्यस्य पुत्रा विष्णुदासगोपालदा-
सादयः । अन्यश्चाद्वैतसङ्गे कश्चिदखिलजनप्रियः श्रीनाथनामा ।

महा । कथमसौ शिवानन्दसङ्गं त्यक्त्वा तत्सङ्गे आयाति ।

श्रीका । तेनोक्तं मया निम्नते भवान् महाप्रभोः समीपे
नीत्वा तद्विशेषानुग्रहं ग्राहयितव्य इति तदाश्वासेन ।

महा । विहस्य स्वरूपं प्रति । श्रूयताम् ।

अद्वैतोपायनमिदमतिस्वादुभावीति कार्यं
प्रेमैतस्मिन् किमपि भवताऽप्यत्र मैत्रीस्वरूपे ।
त्वञ्चास्मिन् शङ्करसुमधुरं भावमुद्गावयेथाः
सर्वेषां हि प्रकृतिमधुरो हन्त तुल्येन योगः ॥

उभौ । यथाऽऽज्ञापयति देवः ।

महा । पुनः के ।

श्रीका । वासुदेवापत्यं मातुलस्य पुत्रौ ।

महा । तौ दृष्टपूर्वौ ।

श्रीका । कनीयांस्तु यः सोऽदृष्टश्रीचरणः ।

महा । पुरीश्वरं प्रति । स्वामिन् तव दासः ।

श्रीका । प्रभो एवमेव ।

महा । ततस्ततः ।

श्रीका । रामानन्दवसोरपत्यं एवमन्येऽपि ।

महा । स्वामिन् पुरीश्वर इहो स्वरूप अस्मिन्नब्दे एतेषां
कृते खल्वमी महर्शनं लप्सन्ते ।

उभौ । खगतम् । अहो कः सन्दर्भोऽस्य वचसः । भवतु
स्वयमेव स्फुटिष्यति ।

महा । अस्मिन्नब्दे भूपालदर्शनमाचार्यस्य भविष्यति ।

श्रीका । देव मया दूरादेवागतं तेन तदनभिज्ञोऽस्मि ।

पुरीखरूपौ । खगतम् । अहो अवगतं गतेऽब्दे अद्वैताचार्य्येण यङ्गपालः सम्भाषितस्तेन स एवाक्रोशोऽद्यापि भगवतो मनसि जागर्त्ति ।

महा । पुरीश्वरवासुदेवचरितमेव मे रोचते ।

पुरी । भाग्यवानेवासौ यस्य परोक्षेऽपि भगवन्तः प्रशंसन्ति ।

नेपथ्ये कलकलः ।

पुरी । आकर्ण्य । देव उपसन्ना एवामी । यदयं कोलाहलः श्रूयते ।

महा । गोविन्द भगवत्प्रसादमालां गृहीत्वा उपसर्पतु भवान् ।

गोविन्दः । यथाऽऽज्ञापयसि । इति निष्क्रान्तः ।

प्रविशन् वाणीनाथः । प्रणम्याङ्गलिं बद्धा । देव महाप्रसादान्नादीनि भगवतः श्रीजगन्नाथस्य ।

महा । वाणीनाथ साधु समयज्ञोऽसि यदधुनाऽद्वैतादीनामागमनमाकलय्यैवं कृतवान् यावद्गोविन्द एति तावत् कापि समावेशय ।

वाणी । तथा करोति ।

प्रविशन् काशीमिश्रः । भगवन् श्वः खलु भगवतः स्नानमर्होत्सवः ।

महा । आं जानामि । किन्तु भो मिश्र यथास्मिन्नब्दे आपा-

मरमपि ज्ञानमहोत्सवं मदीयगौडियाः सुखेन पश्यन्ति तथा कर्तव्यम् ।

काशी । स्वामिन् भूपतिनाऽऽदिष्टोऽस्मि अस्मिन्नब्दे मदीयावरोधादयः केऽपि देवज्ञानं न द्रक्ष्यन्ति । ते यत्र चक्रवेष्टोपरि स्थित्वा पूर्वं देवज्ञानं पश्यन्ति तत्रैव सर्व्वे गौडिया आरोहणीयाः ।

महा । स्वस्ति तस्मै ।

पुनर्नेपथ्ये सङ्गीर्तनध्वनिः ।

पुरी । स्वामिन् चारगणेशं प्राप्ता अमो ।

महा । स्वरूप त्वमग्रतोऽभिगच्छ पश्चादहमपि ।

स्वरूप । यथाऽऽज्ञापयसि । इति निष्क्रान्तः ।

पुरी । खगतम् ।

आक्षेपोऽपि महानसौ प्रकटितः सम्प्रत्ययश्चादरो

भूयानेव विकाशयते भगवताऽद्वैतं प्रति स्निह्यता ।

सौन्दर्यस्य स एवमेव महिमा देव स्वभावात् सतो-

र्बन्धूनां गुणदोषयोरपि गुणे दृष्टिर्न दोषग्रहः ॥

महा । पुरीश्वर उत्तिष्ठ वयमप्यभिगच्छाम ।

पुरी । उत्तिष्ठन्तु गोस्वामिनः । इति पुरादभ्युपगच्छन्ति ।

ततः प्रविशति भगवत्प्रसादमाजालम्भनलब्धदिगुणहर्षो नृत्तानन्दनिर्भरोऽद्वैतः परितः कीर्तयन्तश्च अभितः शिवानन्दादयश्च । अद्वैतः दूरादागच्छन्तं महाप्रभुमाजोक्त्य नृत्यमेव भूमौ पतति ।

शिवा । स्वतनयं प्रति सर्व्वान् आवधित्वा । पश्य पश्य अयमयम् ।

विद्युद्दामद्युतिरतिशयोत्कण्ठकण्ठीरवेन्द्र-
क्रीडागामी कनकपरिघट्टाघिमोद्दामबाहुः ।

सिंहघ्नीवो नवदिनकरद्योतविद्योतिवासाः

श्रीगौराङ्गः स्फुरति पुरतो वन्द्यतां वन्द्यतां भोः ॥

इति सर्वे भूमौ प्रणम्य पुनर्यावदुत्तिष्ठन्ति तावदेवाद्यैतगोष्ठोप्रविष्टं
भगवन्तं पुनर्दिग्भिरन्वेषयन्ति ।

शिवानन्दः । निर्वर्ण्य ।

अद्वैतचैतन्यदृढोपगूढने

न कोऽपि किञ्चित् परिचेतुमीश्वरः ।

चैतन्यमद्वैतमितीक्षते जनो-

ऽद्वैतञ्च चैतन्यमितीक्षते क्षणम् ॥

पश्यत भोः । अद्वैतमग्रे विनिधाय देवो

दिदृक्षया तस्य गतः पुरस्तात् ।

प्रवेशयत्येव निजाश्रमान्त-

र्विलम्ब्य सर्वे क्रमतो विशन्तु ॥

इति सर्वान्निवार्य क्रमात् प्रवेशयन्ति । महाप्रभुरपविश्व प्रत्येक-
मद्वैतादीन् यथायथमालिङ्गनसम्भाषणावलोकनादिभिरानन्दयित्वा
भगवत्प्रसादान्नं श्रीहस्तेन मुष्टिप्रपूर्वं ददाति । अद्वैतादयो यथाक्रमं
गृह्णन्ति ।

भगवान् । भो भो अद्य नापरं भोक्तव्यं चक्रवेष्टोपरि सर्वैरेव
रजनीमुखे समारोढव्यं यथा सुखेन स्नानमद्योत्सवो दृश्यते ।

सर्वे । यथाऽऽज्ञापयन्ति । इति निष्क्रान्ताः ।

स्वह । भगवन् स्वयमपि यथासमयाङ्गिकं कर्तुमर्हन्ति ।
 भगवान् । यथारुचितं वः । इति पुरीष्णामिना सह निष्क्रान्तः ।
 स्वह । काशीमिश्र भूपालो राजधानीतः साम्प्रतमागन्ता
 किं गुण्डिचानिकटे ।

नेपथ्ये । आयातः ।

काशी । गोस्वामिन् यथाऽयं प्रस्तौति तथाऽऽगत इव लक्ष्यते ।
 स्वह । तर्हि स्नानदर्शनं सुखेन भावि ।

काशी । तत्त्वं जानामि । इति निष्क्रान्तः ।

स्वह । गोविन्द एहि भगवन्तमनुगच्छाव । इति निष्क्रान्तः ।

ततः प्रविशति बडभीष्मो राजा पुरोहितश्च ।

राजा । पुरोहित अस्मिन्नब्दे मया इह स्थितेनैव स्नानं
 द्रष्टव्यम् । अन्यथा भगवतो गौराङ्गस्य सङ्कोचो भविष्यति ।

पुरोहि । उचितमेवैतत् ।

राजा । कः कोऽत्र भो अद्भ्यतां काशीमिश्रः ।

प्रविश्य काशीमिश्रः । अयमस्मि आज्ञापयतु देवः ।

राजा । मिश्र ।

ये गौडीया इह भगवतः पार्षदास्तज्जना वा
 तेषां ये वा तदनुगमिनो हन्त ये वा समृत्त्याः ।

सर्वेऽस्मत्स्वीतनयसु हृदो यत्र यत्रोपविश्य
 स्नानं पश्यन्त्यतिसुखममी सन्तु तत्रोपविष्टाः ।

काशी । महाराज भगवदाज्ञया पूर्वमेव तथैव सम्पादि-
 तमस्ति ।

राजा । सुविहितम् ।

प्रविश्य कश्चित्पदातिकः कञ्चुकी । देव देव्यो विज्ञापयन्ति ।

अस्माभिर्देवस्नानं द्रष्टुमागतं तन्नाभूदिति ।

राजा । कथं नो भविष्यति इच्चैव स्थित्वा ताभिरपि द्रष्टव्यं
पश्यायं तत्प्रकारोऽस्ति कल्पितः ।

काशी । देव पश्य पश्य ।

स्नानालयस्थाभिमुखं सुसौध-

मष्टं गताश्चन्द्रकराभिगुप्तम् ।

देवा इवैते विलसन्ति भक्ताः

सर्वे नभोमध्य इवोपविष्टाः ॥

राजा । साधु प्रवेशिता इमे श्रीकृष्णचैतन्यपार्षदाः । तद-
धुना साधयतु भवान् जगन्नाथ-विजयसमयो नेदीयानिव
जातस्तदुचितकर्मणे नापरं विलम्बस्व ।

काशी । यथाऽऽज्ञापयति । इति निष्क्रान्तः ।

ततः प्रविशन्ति महिष्यः ।

महिष्यः । जयतु जयतु महाराजो (१) ।

राजा । देवी प्रति । एहि देवि एहि कृतार्थीकुरु जनुः ।

इति सस्नाघमुपवेश्य । देवि पश्य पश्य ।

इमे चैतन्यदेवस्य पार्षदा विश्वपावनाः ।

क्रियतैव विलम्बेन तमप्यालोकायिष्यसि ॥

तदेतान् प्रणम ।

देवी प्रणमति ।

राजा । पश्य पश्य महदिदमाश्चर्यम् ।

महाज्यैष्टीयोगे भवति भगवद्देवकुलगा

पताकोदञ्चन्तीत्यतिसुविदितोऽयं जनरवः ।

इति अहोस्नेत्रा युगपदभिपश्यन्ति त इमां

लिङ्गान् तज्जिह्वामिव तुङ्गिभानोरिव वपुः ॥

महिषी । देव सञ्ज्जेव एसा जणस्सुइ (१) ।

राजा । पश्य स्वयमपि । इति उत्पतन्ती पताकां दर्शयति ।

नेपथ्ये काञ्चनध्वनिः ।

राजा । आकर्ण्य । देवि पश्य पश्य जगन्नाथदेवस्य विजय-
समयो ज्ञातस्तदाकलयामि श्रीकृष्णचैतन्यदेवस्यागमनम् ।

इति तथा कृत्वा सङ्घर्षम् । अयमयं श्रीकृष्णचैतन्यः । पश्य पश्य ।

अविरलजनसङ्घे सर्वमूर्ध्वोर्ध्ववर्ती

स्फुरति भगवतोऽयं मण्डलः श्रीमुखस्य ।

तरदुरुविधङ्गं वारिराशविवोच्चैः

कलय किमपि चेन्नः पद्ममुद्दण्डनालम् ॥

देवी । अज्जउत्त अम्हाणं जसवादो जसवान्तरमापडिदं ।
जदो जअस्साह-दंसणत्थिणीणं गौरचन्ददंसणं जादं (२) ।

१ देव सत्यमेव एसा जनश्रुतिः ।

२ आर्यपुत्र अस्माकमुत्सवत उत्सवान्तरमापतितम् । यतो जग-
न्नाथदर्शनार्थिनीनां गौरचन्द्रदर्शनं जातम् ।

संस्कृतेन । मद्दः पूरः सद्यो विषयरससंशोषणविधौ
 प्रचण्डो मार्त्तण्डव्यतिकर इवास्य प्रह्वमरः ।
 अद्वाय्यं माधुर्यं भगवदनुरागामृतकिरो
 मद्वावर्षाः कोऽयं कनकनिधिरक्षणेः पथि गतः ॥
 अपि च । निर्मञ्जयानि विधुभिर्मुखविम्बमस्य
 नीराजयानि च रुचं कनकप्रदीपैः ।
 सम्यूजयानि पदपद्ममसुप्रह्वनैः
 प्रत्याददानि करुणामपि लक्ष्मदेहैः ॥

इति प्रथमति ।

राजा । यथार्थोऽयमनुभवो भवत्याः । तदाकलय श्रीजग-
 न्नाथोऽपि स्नानालयमध्याह्नः ।

देवी आलोक्य प्रथमति ।

नेपथ्ये पुनः कादृक्कध्वनिः ।

राजा । देवि पश्य पश्य श्रीजगन्नाथस्नानम् ।

देवी । उभयतो दृष्टिमाधाय । अज्जउत्त मद्दंज्जेव कोदू-
 द्दलं (१) ।

राजा । किं तत् ।

देवी । संस्कृतेन ।

अन्योऽन्याभिमुखस्थितौ विनिमिषावन्योन्यसन्दर्शने
 स्नानाभ्यो नयनाम्भसोः सुततनू दुर्वारया धारया ।

१ आर्यपुत्र मद्देव कौतूहलम् ।

कारुण्यैकमहानिधी भवभयप्रध्वंसनैकौषधी
देवौ तुल्यरुची पुरो विलसतः प्रश्यामगौरावपि ॥

राजा । सत्यमेतत् ।

देवी । अज्जउत्त णिव्वूढो सिष्णाणमहसवो देअस्स । जदो
दक्षिणामुच्च-विलोअण-कखणे अस्सदो सरइ गोरचन्दमा(९) ।

राजा । एवमेव ।

अग्रतोऽस्य विरलायते जनः
पृष्ठतस्त्वविरलायते पुनः ।
पार्षदास्तु परितो भुजाभुजि
अद्वया विदधति स्म मण्डलम् ॥

नेपथ्ये । अनवसरतामभ्यायाते प्रभुर्जगदीश्वरे
विरहविधुरां हन्तावस्थां जगाम यतीश्वरः ।
भवति विशदप्रेमानन्दावतारतयाबदा-
ह्यभिनिविशते यस्मिन् तस्मिन् तदैव स तन्मयः ॥

राजा । आकर्ण्य । अये निश्चितमिदमुक्तं काशीमिश्रेण । तत्
पुनराकलयामि वाक्यशेषम् । इति सावधानस्तिष्ठति । पुनस्तत्रैव ।
खानं नो तुलसीनिधेचनविधिर्नो चक्षसन्दर्शनं
नो नामग्रहणञ्च नो गतिततिर्नो हस्त भिक्षाऽपि नो ।
श्रीनीलाचलचन्द्रमोऽववसरत्ताज्जात् खयैवेच्छयः
स्त्रीकृत्य खवियोगदुःखमनिशं विःस्पन्दमाकन्दति ॥

१ आर्यपुत्र निर्व्यूढः खानमहोत्सवो देवस्य । यतो दक्षिणामुखवि-
लोकनक्षयो अन्यतः सरति गौरचन्द्रमाः ।

राजा । अहो प्रमादो यावदनवसरं तावदेव चेदेवं स्था-
त्तदा किं भवति । पुनस्तत्रैव ।

नान्योऽप्युपायः प्रियकीर्त्तनस्य

सङ्गीर्त्तनानन्दयुग्मन्तरेण ।

रसान्तरायेति तदेव कर्तुं

स्वरूप एवोद्यममातनोति ॥

राजा । भद्रं भो भद्रम् । देवीं प्रति । प्रिये त्वमितोऽपसर ।
आकारयामि तावदेनं काशीमिश्रमिति ।

देवी । जह आणवेदि (१) । इति निष्क्रान्ता ।

ततः प्रविशति काशीमिश्रः ।

काशीमिश्रः । जयति जयति देवः ।

राजा । मिश्र कथय किमुक्तं भवता ।

काशी । यदुक्तं तथैव तत् ।

राजा । कथय स्वरूपगोस्वामिना किं मन्त्रितमस्ति ।

काशी । भगवता स्वीकृते तथाविधविरहवैकल्यानुभवे तद-
पनोदार्थं सकलैरेव सुहृद्भिः सह मन्त्रितम् । अद्य सायं यदि
गोपीनाथविजयदर्शनानन्तरं भगवता मधुरतर-भगवत्की-
र्त्तनं श्रूयते तदा रसान्तरं भवति तस्मिंश्च सति विरहावेशः
स्लथत इति सम्मन्य रोहिणीकुण्डसविधे परमाप्तैस्तदीयहृद-
यज्ञैरेव कतिपयैर्मधुरमधुरं कीर्त्तनमारब्धितमस्ति ।

१ यथा आज्ञापयति ।

राजा । मिश्र कथमिदमालोक्यते ।

मिश्रः । जगतोच्चैदारोक्षसि ।

राजा । तथैव क्रियते । इति तेन सह तदारोहं नाटयति ।

नेपथ्ये मधुरतरसङ्घोर्त्तनकलकलः ।

मिश्रः । निरूप्य । भो महाराज पश्य पश्य ।

विरहव्यथैव मूर्त्ता कसृणो रस एव मूर्त्तिमान् दिवसम् ।

आसीद्य एष सम्प्रति कीर्त्तनकलतोऽयमन्यथा जातः ॥

राजा । भवति हि ।

आनन्दकन्दलितमस्य वपुर्यदाऽयं

भावं स्पृशत्यथ तमेव वद्विर्यनक्ति ।

यैः पूर्य्यते स्फटिकजा घटिका रसैस्सौ-

स्तद्वर्णभागभवति तानुपदर्शयन्ती ॥

पुनर्नेपथ्ये गानध्वनिः ।

राजा । आश्चर्य्यं । किमेतज्जीतम् ।

काशी । भगवदंशी-नाद-माधुरी-प्रतिपादकमिदं गौडीय-
भाषोपनिबद्धमिति देवेन नाकलय्यते ।

राजा । अहो चित्रं यदेषः ।

गौरः कृष्ण इति स्वयं प्रतिफलन् पुण्यात्मनां मानसे

नीलाद्रौ नटतीह सम्प्रथयते वृन्दावनीयं रसम् ।

आद्यः कोऽपि पुमान् नवोत्सुकवधूकृष्णानुरागव्यथा-

खादो चित्रमहो विचित्रमहो चैतन्यलीलायितम् ॥

पुनर्निरूप्य । अयेचिरकालमेकस्यैव गीतपदस्य ध्रुवमेव गीयते ।

काशी । प्रथमतो यस्यां लोलायां मनः प्रविवेश न ततः पुन-
रावर्तते ।

राजा । भवत्येवमेव । इति पुनरालोक्ष सहर्षम् । अहो कीदृ-
शमस्य माधुर्यं पश्य पश्य ।

जानूत्क्षेपभुजावधूननपदन्यासाल्लिवित्तेपणै-
र्हन्तानन्दयतो मनांसि सुहृदां विश्वं जडीकुर्वतः ।
निष्ठेवैर्मुखमस्य भाति सुभगस्मेरं महानन्दतः
फेणैर्हमसरोरुहं वृतमिव स्थानैरिवेन्दुर्हिमैः ॥

पुनरालोक्ष सविस्मयम् । अये ।

क एष निःसाध्वसमास्यमण्डला-
न्निष्ठेवमाकृष्य पिवन् प्रमोदते ।
चन्द्राद्विर्भूतमिवामृतद्रव-
स्योक्तासिनं फेणमहो चकोरकः ॥

काशी । शुभानन्दनामाऽयं वैष्णवः ।

राजा । अहो एकमेव गीतध्रुवपदम् । एक एव तारस्वरः ।
एक एवोक्तासो गायकानां यामद्वयं यावत् । भगवतोऽपि
समान एवानन्दप्रकाशचमत्कारः । तदमीभो रसान्तरेण
विरहावेशतरङ्गे दूरीकृतः । प्रकृतरसान्तरं के नान्तरयन्तु
उभययैव भगवत आङ्गिकविगमः ।

काशी । तथाऽपि विरहावेशो भक्तानां दुःसहः । इति पुन-
र्निभाष्य । देव निर्व्यूढोऽयं नृत्योत्सवः । यदमी भगवन्तं धत्वा
स्वाऽऽवासं प्रति गच्छन्ति ।

राजा । भद्रं सम्भाव्यते कदाचिदाङ्गिकमपि तदधुना
मिश्र भगवत्समीपं गम्यतामहमिहैव क्षणं निद्रामि ।

काशी । यथाऽऽज्ञापयसि । इति निष्क्रान्तः ।

राजा । गतो मिश्रस्तदिह निद्रामि । इति निद्रां नाटयित्वा
पुनरुत्थाय । अहो विभातेयं विभावरी । यतः

अस्ताचलोदयमद्दीधरयोस्तटान्तं
शीतांशुचण्डकिरणवपुसेदिवांसौ ।
तुल्यत्विषौ मृदुतया वद्धतः प्रगस्य
वर्षीयसः क्षणमिवोपरि लोचनत्वम् ॥

इति परितो विजोक्तयति ।

नेपथ्ये । अहो महत्कौतुकम् ।

प्रातः प्रत्यहमर्घ्यगन्धतुलसीपुष्पादिभिः पूजय-
त्यह्नते भगवन्तमन्तरसुखावेशोक्तसद्गोमयि ।
स्मिता तैर्हठतैरह्नतैरतिरसेनाह्नतमभ्यर्चय-
न्देवो बुर्वुरितैर्मुखेऽङ्गुलिदलैश्च द्वाद्यवाद्यं कृत्वा ॥

अपि च । यस्य न्यस्य करालकोवकुहरे पूजोपहारं प्रभोः
यूजां कर्तुमनाः प्रयाति कुतुकादह्नतदेवोऽन्वहम् ।
श्रीनाथः स तदा प्रभोर्मुखनिष्ठः सन्दर्शनस्पर्शन-
प्रेमाज्ञापकपाकटाक्षकलया पूर्यान्तरौऽजायत ॥

राजा । अये कथमयं तुलसीमिश्रः परीक्षामहापात्रं कि-
मपि प्रस्तौति तत् श्रोतव्यं यत् सत्वरमित एवाभिगच्छति ।

प्रविश्य

तुलसी । देव जगन्नाथस्य रथयात्रा नेदीयसीति गुण्डि-
चामन्दिरमार्ज्जनलालनार्थं स्वयमेव महाप्रभुस्तचोद्यतः ।

राजा । प्रियं मे प्रियं किञ्चिदाज्ञप्तमस्ति ।

तुलसी । यदाज्ञाप्तं तत् काशीमिश्रेणैव सम्पादितम् ।

राजा । किं तत् ।

तुलसी । यावन्तस्तल्लोकास्तावत् एव सम्मार्ज्जन्यो घटास्तु
ततोऽधिकाः ।

राजा । एतावन्मात्रम् ।

तुल । किमन्येन तत्प्रयोजनम् ।

नेपथ्ये कलकलः ।

तुलसी । देव पश्य पश्य ।

श्रीहस्तेन विलिप्य चन्दनरसैः प्रत्येकमेषां वपु-
र्निक्षिप्याप्यधिकन्धरं भगवतो निर्माल्यमाल्यानि च ।

उल्लासद्रुममञ्जरीरिव करे सङ्गाद्यञ् शोधनो-
र्माद्यत्तुङ्गमतङ्गजालसगतिर्गौरो विनिष्क्रामति ॥

अपि च । निर्गच्छन्ति मुदा मनोरथरथैः सन्तोषदन्तावलै-
रत्युल्लासतुरङ्गमैर्भवजये जैत्रा इवामी भटाः ।

रोमाञ्चावलिकञ्चुकाढ्यवपुषोऽग्रान्तस्त्वैर्विभ्रतो
वास्यैर्वाखणमस्त्रमेव समदं ऊङ्कारश्चङ्कारिणः ॥

राजा । धिग् भूपत्वं कदाऽहमेषां मध्ये यः कश्चिदेव भवन्
भगवन्तमनुव्रजामि । तुलसी मिश्र कथमिदं कौतुकमामूल-
माकर्ण्यते ।

तुल । अस्ति कश्चिन्मदीयः पुरुषः स एव सर्व्वं समाकल-
य्यागतप्रायः ।

राजा । प्रियं मे प्रियम् । प्रविश्य सत्वरः कश्चित् राजानं प्रब्रूय ।
महापात्र सर्व्वमवलोक्यागतम् ।

राजा । कथय ।

पुरुषः । देव अवधीयताम् ।

पाणौ कृत्वा मधुरमृदुले शोधनीमूर्द्धमूर्द्धं
सर्व्वैः सार्द्धं स्वयमयमसौ गुण्डिचामण्डपान्तः ।
लूतातन्तून् मलिनरजसः सारयन्नेव तैस्तै-
र्व्याप्तो गौरः शशधर इव व्यक्तलक्ष्मा बभूव ॥

अनन्तरम् । हस्ताप्राप्ये कमपि समुपारोप्य कस्यापि चांशे
मा भैषोरित्यद्दृष्ट्वा निगदन् मेघगम्भीरयोक्त्या ।
अभ्युन्नेत्रः सरजसतनुर्मूर्च्छयित्वोर्द्धमूर्द्धं
भित्तिः सिंहासनमथतलं शोधयामास देवः ॥

अपि च । वद्धिर्वासोऽञ्चल्यामवकरचयं शोधनिकया
समाहृत्यापूर्य्य स्वयमथ वद्धिः सारयति सः ।
कचिद्वस्तप्राप्यावधि सरभसं मार्ष्टि च कलं
सुहृदगैर्गायत्यपि स कुतुकं गापयति च ॥

राजा । ततस्ततः ।

पुरु । एवं मूलमण्डप-जगन्मोहनभोग-मण्डपानां मार्ज्ज-
नानन्तरम् ।

कूपात् केऽपि समुद्धरन्ति कतरः कस्यापि हस्ते ददौ

सोऽप्यन्यस्य करे स चापरकरे सोऽम्भः करे कस्यचित् ।
 इत्थं शृङ्खलया घटानथ नयन् पूर्ष्मानपूर्ष्मास्त्यजन्
 पूर्ष्णापूर्ष्पपरिग्रहत्यजनयोः शिखां व्यतानीज्जनः ॥
 अपि च । केचिद्गौरगिरा मनोज्ञमतयः सिञ्चन्ति सिंहासनं
 भित्तिः केचन केऽपि तस्य करयोर्वार्य्यर्पणं कुर्वन्ते ।
 केचित् तत्पदपङ्कजोपरि घटैः सिञ्चन्ति सन्तोषत-
 स्तत्केऽप्यञ्जलिना पिवन्ति ददते केचिच्च मूर्धन्यपि ॥

राजा । ततः ।

पुरु । ततः पूर्ववत् क्रमेण प्रक्षाल्य धौतपादा एव सर्वे स्व-
 स्ववासोभिस्तत्क्रमेण सलिलान्यपसारयाम्बभूवुः । तथा कृत्वा
 अङ्गणमुत्तीर्य्य तच्छोधनारम्भे ।

पङ्क्तिभूयोपविष्टे निजजननिकरे कौतुकान्मध्यवर्त्ती
 चिन्वन्वासःप्रपूरं चिरसमुपचिताः शर्कराश्वत्वरस्य ।
 पश्यामः के कतीमा विदधति विचिता इत्यवोचद्यदेश-
 स्तर्द्धेवामी प्रमोदादहमहमिकया चेतुमुद्योगमीयुः ॥
 एवं स्वचरितमिव निरवकरं स्वहृदयमिव स्निग्धञ्च सर्वत-
 श्वत्वरतलं कृत्वा तेऽमी भगवत्कीर्त्तनमारेभिरे । तथा हि
 क्षोभं क्षौणीमृगाद्याः स्थगनमिह रवेः कम्पमाशाबधूनां
 स्तम्भं वातस्य कुर्वन्नमरपरिवृढस्यास्रमक्षणां सहस्रे ।
 खेदं सप्तर्षिगोष्ठ्याः परमरसमयोक्तासमौत्तानपादे-
 र्धानध्वंसं विरिञ्चेः स जयति भगवत्कीर्त्तनानन्दनादः ॥
 ततश्च । नर्त्तित्वा क्षणमेव चारु मधुरं गौरो हरिर्नर्त्तया-

चक्रेऽद्वैततनूजमेकमधुरं गोपालदासाभिधम् ।
 नृत्यन्नेव समूर्च्छितः सुखवशाद्देहान्तरं यन्निवा-
 द्द्वैते खिद्यति पाणिपद्मवलनाद्देवः सतं प्राणयत् ॥

ततो हरिध्वनिरुच्चैरुच्चचार ।

राजा । अहो मे दुरदृष्टं यदेतदपि न दृष्टम् ।

पुरु । ततो नरसिंहनाथमण्डपञ्च संस्कार्य धावयित्वा
 इन्द्रद्युम्नसरसि कृतजलविहारः सर्व्वेरेव तदभ्यर्णवर्त्तिनि
 कुसुमोद्याने विश्राम । तदनु वाणीनाथपट्टनायकेनोपनी-
 तानि भगवत्प्रसादादीनि सर्व्वेरेव सेवितानि । नेपथ्ये ।

नेत्रोत्सवः सर्व्वजनस्य भावी

अः ओपतेः ओमुखदर्शनेन ।

इतीव चित्तोत्सव एव जाते

महोत्सवस्यापि महोत्सवो यः ॥

राजा । महापात्र काशीमिश्रोऽयं यथाऽऽलपति तथा मन्ये
 भवन्तमेव आवयति तद्धुना नेत्रोत्सवस्य कृताकृतावेक्षणमा-
 चरतु भवान् ।

तुलसी । यथाऽऽज्ञापयसि । इति निष्क्रान्तः ।

ततः प्रविशति काशीमिश्रः ।

काशीमिश्रः । अहो अतिमधुरं भावी ।

काशीश्वरक्षपितलोकचयः पुरस्ताद्

गोविन्दपालितविलासगतिः परस्तात् ।

पार्श्वद्वये च सपुरीश्वरसखरूपो

नेत्रोत्सवाय स भविष्यति गौरचन्द्रः ॥

राजा । अहो मनसा सद्यः सङ्कथयन् मामपि नावलोकते मिश्रः ।

मिश्रः । दक्षिणेऽक्षि निक्षिप्य । अहो निघ्नमण्डनैव रथ-

चयी विशेषतोऽयं श्रीजगन्नाथस्य रथः ।

उत्सर्पिदर्पणसद्वस्त्रविभावितश्रीः

सञ्चारुचामरसुचीनचयैः परीतः ।

तेजोमयः समयमेत्य विराजमान

आनन्दयन्नयनमेव रथो विभाति ॥

सन्मुखमवलोक्य । अये कथमिद्वैव राजा । उपसृत्य । जयति

जयति महाराजः । महाराज इह स्थितेनैव त्वया रथारोहणं

भगवतोऽवलोकनीयं पश्चात् स्नानोत्तरं स्वसेवा विधेया ।

राजा । रथविजयसेवा मे नियताऽपि तथा मां नेत्क्रण्ड-

यति यथा महाप्रभोर्नृत्यदर्शनस्युद्धा ।

काशी । रथारोहणे जाते सति यामार्द्धान्तरित एव महा-

प्रभोर्नृत्यारम्भो भावी ।

राजा । सवितर्कम् ।

इतश्चेत् पश्येयं भवति परितोषो न मनस-

स्ततो वा पश्येयं तदपि सुलभं नैव भवति ।

प्रवेशस्तद्गोष्ठ्यां मम न घटते तद्भुततया

तदन्तर्वर्तित्वात् कथम् कलये तस्य नटनम् ॥

तथाऽपि यावन्नटनं तावदेव तत्रैव स्थेयं तत्कृपादेव्येव

शरणम् ।

काशी । महाराज कञ्चुकिद्वारा मद्दिषोभिरभ्यर्थितमस्ति
भगवतो गौरचन्द्रस्य नृत्यदर्शनार्थमिच्छावस्थानम् ।

राजा । सुखेन पश्यन्तु कृतार्थयन्तु लोचने जनुष्य ।

काशी । तत्त्वरस भगवतो रथारोहणकालः सन्निवृष्ट एव ।

राजा । एवमेव ।

काशी । अद्यमपि भगवन्निकट एव गच्छामि । इत्युभौ निष्क्रान्तौ ।
ततः प्रविशन्ति कञ्चुकिनोपगम्यमानास्त्रामेव बडभीमारुहा मद्दिष्यः ।

कञ्चु । देव्यः पश्यन्तु ।

सम्प्राप्तो रथकन्धरं तनुमृतां नेत्रैर्मनोभिः समं

श्रीनीलाचलचन्द्रमा रथपथं सम्प्राप गौरो हरिः ।

भावाक्रान्ततयैव नेत्रमनसी तेषां वरं मुञ्चतः

पूर्वं नैव परन्तु पूर्वपरयोः सत्यं बलीयान् परः ॥

अपि च । मण्डलैस्त्रिभिरसौ स्वजनाना-

मावृतो जयति काञ्चनगौरः ।

वीजकोष इव वारिरुद्धस्य

प्रोक्षसत्तरसद्वसदलस्य ॥

देव्यः सोत्कण्ठं निरीक्ष्य प्रथमन्ति ।

कञ्चु । देव्यः पश्यन्तु पश्यन्तु ।

काशीश्वरोऽजनि वह्निर्वलयस्य मुख्यो

गोविन्द उत्तमतमोऽजनि मध्यमस्य ।

अभ्यन्तरस्य मणिवज्जयति स्वरूपः

सामाजिकः किल पुरीश्वर ईश्वराग्रे ॥

क्षयं निभास्य । अहो महत् कौतुकम् ।

सङ्कोचाद्विरलीकरोति न जनाश्चैतन्यपादाश्रया-
स्तैस्तैर्गाढनिरन्तरावृततया गौरश्च नो पश्यति ।

सोत्कण्ठं नयनद्वयीं तत इतो व्यापारयन्नन्तरं
सम्प्रेषुर्हरिचन्दनासविलसद्वाङ्मनो भास्यति ॥

देव्यः । अस्मि जादिसी उत्कण्ठा तादिसंज्जेव व्यवहरदि (१) ।

कञ्चु । अहो प्रमादः ।

राजास्त्रिवर्त्मभिदुरं हरिचन्दनोऽसौ

श्रीवासमन्तरयति स्वकरेण मन्दम् ।

रुष्टो जघान तमसौ प्रतिरुष्टमेनं

राजैव साम्बयति सानुनयं नयेन ॥

देव्यः । तादिसाणं निरवेक्षाणं को बराओ हरिचन्दणो (२) ।

कञ्चु । पश्यन्तु पश्यन्तु ।

उद्दामताण्डवविधौ जगदोम्बरस्य

सर्व्वे परस्परकरग्रहणं विधाय ।

बाहू प्रसार्य्य परितः प्रतिषन्ति शश्वद्

भूमौ स्वल्पत्तरतनोः क्षतशङ्कयैव ॥

देव्यः । दाणिं सुचेण दीसइ (३) ।

कञ्चु । पश्यन्तु ।

१ अस्य यादृशी उत्कण्ठा तादृशमेव व्यवहरति ।

२ तादृशानां निरपेक्षाणां को बराको हरिचन्दनः ।

३ इदानीं सुखेन दृश्यते ।

क्षणमुत्प्लवते मृगेन्द्रकल्पं
 क्षणमाधावति मत्तनागतुल्यम् ।
 भ्रमति क्षणमप्यलातचक्र-
 प्रभमानन्दतरङ्गतो यतीन्द्रः ॥

अपि च। अन्तर्भावविदामुदारमनसामाद्यः स्वरूपो यदा
 यद्भातुं दिशतीदमेव सकलः प्रीत्यैव तद्भायति ।
 तस्यार्थस्तनुमानिव प्रतिफलन् गौरो नरोनृत्यते
 स्तम्भाश्रुस्वरभङ्गकम्पपुलकप्रखेदमूर्च्छास्मितैः ॥
 देव्यः । अक्षरिअं क्व एदं प्रेमानन्दचमत्कारस्तु (१) ।
 कञ्चु । पश्यन्तु ।

आनन्दाम्बुनिधेर्न वेद्मि कतमैरुच्चावचैरुन्मिभि-
 नृत्योन्मादमदेन गौरभगवत्यानन्दमूर्च्छा गते ।
 निष्ठेवः कठिनोऽसमस्रवदभूच्छासो न संलक्ष्यते
 कान्तिः केवलमुज्ज्वलैव सुहृदामाश्वासवोजायते ॥
 देव्यः । ईसरोत्ति सम्बित्तोज्ज्वलं जीअणं धारेदि ।
 अण्णधा एदं किं दंसिदुं सकोअदि (२) ।
 कञ्चु । क्षण निभाळ्य । अहो जीवितमहो जीवितम् ।
 रौमाश्चाः पुनरुन्मिषन्ति नयने भूयोऽपि पर्य्यश्रुणी
 निष्ठेवश्च पुनः प्ररोहति पुनः श्वासोऽधरं धावति ।

१ आश्चर्यं खलु इदं प्रेमानन्दचमत्कारस्य ।

२ इत्यत्र इति संविजिरेव नो जीवमं धारयति । अन्यथा एतत् किं
 द्रष्टुं शक्यते ।

सर्वेषामभितोऽभितः समुदयत्याह्लादकोलाहलो
देवो जागरयाञ्चकार हृदयं खानन्दमूर्च्छां त्यजन् ॥
देव्यः । अस्मद्दे जीविदन्ह जीविदन्ह (१) ।

कञ्चु । पुनर्निभाञ्च । अहो अङ्गुतम् ।
येनैव गीतेन बभूव मूर्च्छा
तेनैव भूयोऽजनि सम्प्रबोधः ।
किमेक एवैष स कोऽपि मन्त्रः
प्रयोगसंहारविधौ स्वतन्त्रः ॥

अपि च । नृत्योन्मादतरङ्गिणीर्बलवतीरानन्दवात्या क्रमा-
दत्युक्तासयति स्म तत्र जनिता वीचोतरङ्गक्रमः ।
कश्चित् कश्चिदनीनशक्तमपरस्तञ्चापरस्तं पर-
स्वेत्यानन्दतरङ्गजैव विविधा वृत्तिर्न गीतार्थजा ॥

अहो स्वरूपस्य प्रेममाधुर्यम् । तथा हि
उत्थाय मन्दमुपविश्य सुखोन्मिषेग-
निम्नस्य तर्ज्जनिकया लिखतो धरित्रीम् ।
आशङ्कितः क्षतिकृते सदयं स्वरूपो
देवस्य पाणिमरुणक्षिजपाणिनैषः ॥

पुनर्निरूप्य । अहो कष्टम् ।

गच्छत्येष जगत्पती रथगतो बाह्व प्रसार्य स्वयं
प्रीत्योत्थापयितुं रथोदरमिव अगौरचन्द्रं पुरः ।

१ अहो जीविताः स्तो जीविताः स्मः ।

नृत्यन्नेव स चापसर्पति परं वास्योदयेनात्मनो
द्वावेवाक्षिपथं व्यतीयतुरक्षो भाग्यं विश्राम नः ॥

तदयमितोऽवतरामो यदयं राजाऽपीत एवागच्छति । इति
देवीरवतार्य ताभिः सह निष्क्रान्तः ।

ततः प्रविशति राजा काशीमिश्रम् ।

राजा । अहो निर्व्यूढो रथोत्सवः ।

गुण्डिचागृहमवस्थित एकः

प्राप्तवानुपवनान्तरमन्यः ।

देवयुगमिदमेव जनानां

चित्तमेव युगपत् प्रविवेश ॥

काशीमिश्रः । हेरापञ्चम्यां भगवत्याः श्रियो देव्याः प्रयाण-
यात्रा सर्व्वतश्चमत्कारिणी यथा भवति तथा कार्य्या । कत्र-
चामरादोनि भगवद्गाण्डारागारे यावन्ति सन्ति यावन्ति वा
मम कोषागारेषु सन्ति तावन्त्येव समानेयानि यथा रथोत्स-
वादिषु लोचनचमत्कारकारकत्वेन मूर्त्त एवाङ्गतरसो भवति ।

काशी । यथाऽऽज्ञापयसि ।

राजा । त्वमद्यारभ्य तथा कुरु अहमपि पुरं प्रविशामि ।
इति निष्क्रान्तः ।

काशी । खगतम् । आरामान्तरमागतेषु भगवत्पादेषु अद्वै-
तादिषु च समस्तेषु मच्चत्सु किं वृत्तमिति निभालयामि ।
इति जगन्नाथवक्त्रभाष्यमुपवनं सहर्षमाजोष्य । अहो भगवतः श्री-
कृष्णचैतन्यस्यैव साक्षात् ।

श्री मे परश्री मम तत्परेऽङ्गि
ममापरेद्युर्मम चापरेऽङ्गि ।
ममेति भिक्षादिननिर्णयेना-
द्वैतादयः कौतुकिनो बभूवुः ॥

तदधुनात्र मम प्रवेशोऽयोग्यस्तदहमासन्नस्य चोरामहो-
त्सवस्य सामग्रीसमवधानाय गच्छामि । इति निष्क्रान्तः ।

ततः प्रविशति श्रीकृष्णचैतन्यः परितोऽद्वैतादयश्च ।

श्रीचै । स्वरूप यद्यपि जगन्नाथो द्वारकालीलामनुकरोति
तथाऽपि गुण्डिचाव्याजेन वृन्दावनस्मारकेष्वेतेषूपवनेषु विद्वर्त्तुं
प्रत्यब्दमेव नीलाचलं परित्यज्य सुन्दराचलमागच्छति । कथं
देवीं श्रियं परित्यजति ।

स्वरूपः । स्वामिन् वृन्दावनस्मारकेष्विति यदुक्तं स्वयमेव
तदेव सिद्धान्तो नहि वृन्दावने श्रिया सद्य विहारोऽपि तु
गोपाङ्गनाभिरेव ।

श्रीचै । तथाऽप्येषा कोपिनी भवति ।

स्वरूप । प्रणयिनीनां प्रकृतिरेवेयं यस्माद्योग्यतां नेक्षते ।

नेपथ्ये महाकादित्रनिर्घोषः ।

सर्व्वे । आकर्ण्य । अहो निमेषमात्रमिव दिनचतुष्टयं जातम् ।

यदयं चोरापञ्चमीमहोत्सवः प्रत्यावर्त्तते ।

श्रीचै । यथाप्रस्तावमेवायं भगवत्याः श्रीदेव्याः कोपप्रयाण-
महोत्सवः । तद्यमालोकनीयो भवति ।

सर्व्वे । एवमेव । इति आलोकनसमुचितं स्थलं उपसपन्ति ।

पुनर्नेपथ्ये जयजयध्वनिः ।

स्वरूपः । आलोक्य । भगवन्

मानस्य क्रम एष नैव यदियं स्वैश्वर्य्यविस्थापकै-

र्नानादिव्यपरिच्छदैः स्वयमहो देवं प्रतिक्रामति ।

व्यक्तं रौद्ररसोऽयमम्बुधिभुवः क्रोधस्य यत् स्थायिना

भूयानेव विकार एष विदितं वैदग्ध्यमस्याः परम् ॥

पुरोश्चरः । स्वरूप सत्यमेव । किन्तु पश्यतां पुनरङ्कृत एव रसः॥

तथा हि । पताकाभिर्देवी कलक्षमनुभोगीन्द्ररसना-

सहस्रस्य द्वाभ्यां यगपदिव लीढा दशदिशः ।

नभो वापीदंसैरिव मृदुचलैश्चामरचयैः

सितकञ्चैः फुल्लद्ववलकमलौघैरिव वृता ॥

अपि च । सुधूपानां धूमैः प्रतिदिशमुदीर्णैरुपचिते

घनौघे गम्भीरं ध्वनति मुरजादिव्यतिकरे ।

बलाकानां श्रेण्यामिव धवलसत्तोरणततौ

चलन्त्यामुन्मत्ता इव दधति लास्यानि शिखिनः ॥

अद्वैतः । पुरो वारस्त्रोभिर्गुणविजितरम्भाप्रमृतिभि-

र्लसल्लीलालास्यं मुञ्जरभिनयन्तीभिरभितः ।

समन्ताद्दासीभिर्यजनचयताम्बूलपुटिका-

मणीमृङ्गारादिग्रहणचटुलाभिः परिवृता ॥

अपि च । विमानस्य ज्ञानोमिव विदधतीं मुग्धमहसा

चतुर्दोलीं चामीकरमणिमयोमुत्थितवती ।

अतिक्रोधान्धाऽपि स्मरभरसमाभुग्नद्वया

पयोधेः पुत्रीयं पितृजनितदर्पेव बलते ॥

स्वरू । सोपहासम् । अहो मानवैदग्ध्यमस्याः ।

श्रीचैतन्यः । स्वरूप कीदृशं प्रणयकोपवैदग्ध्यम् ।

स्वरू । या यादृशी तस्याः खलु तथाविधं वैदग्ध्यम् ।

श्रीचै । तथाऽपि शृणुमः ।

स्वरू । कदाचित् कृतापराधे प्रणयिनि श्रीव्रजराजकिशोरे
सविधमागत्य समुचितं व्याहरति सति ।

किं पादान्तमुपैषि नास्मि कुपिता नैवापराद्धो भवा-

न्निर्देतुर्न हि जायते कृतधियां कोपोऽपराधोऽथवा ।

योग्या एव हि भोग्यतां दधति ते तत्किं मयाऽयोग्यया

तेनाद्यावधि गोकुलेन्द्रतनयस्वाच्छन्द्यमेवास्तु ते ॥

इदं कोपवैदग्ध्यम् । प्रकारान्तरञ्च ।

दूरादुत्थितमन्तिकं मयि गते पीठं करेणार्पितं

स्मिता भाषिणि भाषितं मृदुसुधानिःस्यन्दि मन्दं वचः ।

आरूढेऽर्द्धमथासनं प्रकटितो चर्षस्तयाऽऽश्लिष्यति

प्रत्याश्लिष्टमवामथैव मनसो वास्यं तथाऽऽविष्कृतम् ॥ इति ।

श्रीचै । पूर्वतोऽपि सुरसमिदम् ।

श्रीवासः । सपरिहासम् । गोपालललनानां कृतादृशमैश्व-
र्यम् । ऐश्वर्यं हि मदहेतुः ।

अस्याः पश्यत भो मदस्य महिमा दासीकुलेनेश्वरी-

गव्वात्सेकमदोदुरेण यदमी बद्धा कटी रोधसि ।

मुख्या एव जगत्पतेः परिजनाः प्रत्येकमाकर्षता

पात्यन्ते स्म विजेश्वरीपदपुरः प्रापय्य चौरा इव ॥

मृत्पापराधे स्वामिनो दण्ड इत्येव श्रुतम् । इदं तु तच्चिप-
रीतमेवेत्यहो अत्यद्भुतम् ।

स्वरू । श्रीवासं प्रति । भोः पण्डित पश्य पश्य तव देव्या
वैदग्ध्यम् ।

अचेतनस्यास्य रथस्य को वा

मन्तुः कथं तावत् एष मृत्युः ।

यास्याम्यदूरेऽहमितीश्वरेण

प्राप्ते कथं वाऽगमि दीर्घकोपः ॥

श्रीवा । स्वामिन् ईश्वर्यां हि इयमेव रीतिः ।

श्रीचै । श्रीवास नारदत्वेन भक्तान् द्वारकाविलासप्रिय एव
तेन तुभ्यमैश्वर्यांश्च एव रोचते । स्वरूपस्य वृन्दावनप्रियत्वात्
तथाविधानन्दवैदग्ध्यांश्च एव प्रेयान् ।

अद्वैतः । भगवन्

भवत्पदाभोरुदयोरनुग्रहा-

दस्मादृशामीदृशमीदृशं महत् ।

बभूव सौभाग्यमहो महोत्सवा

मूर्त्ता इवामी विविग्नुर्दृशोः पथि ॥

श्रीचै । किन्ते भूयः प्रियमुपकरोमि ।

अद्वै । किं भूयः प्रियमुपकरिष्यसि ।

हेलाखेलायितेनातनि कलिमथनं ख्याप्तो भक्तियोगो
व्यक्तं तत्रापि नीतः परमसुनिवृत्तः प्रेमनाम्न पदार्थः ।

क्वापि क्वापि प्रकीर्णा पुरुतरसुभगभावकाभावकानां
तत्राप्याभोरनारोमुकुटमणिमहाभावविद्याऽनवद्या ॥

अस्माकन्तु । धर्मार्थकामेषु परैव कुत्सा
लिप्सा न मोक्षस्य च कर्चिचिन्नः ।
एभिः समस्तैस्तव देव लोकै-
र्लोकान्तरेष्वस्तु सच्चैव वासः ॥

श्रीचै । एवमेव ।

वृन्दारण्यान्तरस्थः सरसविलसिते नात्मनात्मानमुच्च-
रानन्दस्यन्दवन्दीकृतमनसमुरीकृत्य नित्यप्रमोदः ।
वृन्दारण्यैकनिष्ठान् स्वरुचिसमतनून् कारयिष्यामि युष्मा-
नित्येवास्तेऽवशिष्टं किमपि मम मद्यत्कर्म तच्चातनित्ये ॥
अपि च ।

दास्ये केचन केचन प्रणयिणः सख्ये त एवोभये
राधामाधवनिष्ठया कतिपये श्रीद्वारकाधीशितुः ।
सख्यादावुभयत्र केचन परे ये वाऽवतारान्तरे
मय्यावद्वद्देऽखिलान् वितनवै वृन्दावनासङ्गिनः ॥
अद्वै । तथाऽस्तु ।

निजेच्छया प्रापय यद्यदेव
स्थलान्तरं नो वपुरन्तरं वा ।
तवैतदाश्चर्यचरित्रमेव
जातिस्मरा एव चिरं स्मरामः ॥

तथाऽपीदमस्तु ।

आकर्ष्यं कवयन्तु नाम कवयो युष्माद्विलासावलीं

तामेवाभिनयन्तु नर्त्तकगणाः शृण्वन्तु पश्यन्तु ताः ।
 सन्तो मत्सरतां त्यजन्तु कुजनाः सन्तोषवन्तः सदा
 सन्तु सौणिभुजो भवच्चरणयोर्भक्त्या प्रजाः पान्तु च ॥
 भगवान् । तथैवास्तु । निष्क्रान्ताः सर्वे ॥

महामहोत्सवो नाम दशमोऽङ्कः ।

यस्योष्णिहप्रसादादयमजनि मम प्रौढिमा काव्यरूपी
 वाग्देव्या यः कृतार्थी कृत इह समयोत्कीर्त्य तस्यावतारम् ।
 यत् कर्त्तव्यं मयैतत्कृतमिह सुधियो येनुरज्यन्ति तेऽमी
 शृण्वन्त्वन्यान् नमामश्चरितमिदममी कल्पितं नो विदन्तु ॥
 श्रीचैतन्यकथा यथामति यथादृष्टं यथाकर्णितं
 जग्रन्थे कियती तदीयकृपया बालेन येयं मया ।
 एतां तत् प्रियमण्डले शिव शिव स्मृत्येकशेषं गते
 को जानातु शृणोतु कस्तदनया कृष्णः स्वयं प्रीयताम् ॥
 दृष्टा भागवताः कृपाप्युपगता तेषां स्थितं तेषु च
 ज्ञातं वस्तु विनिश्चितञ्च कियता प्रेम्णाऽपि तत्रासितम् ।
 जीवन्निर्न मृतं मृतैर्यदिपुनर्मर्त्तव्यमस्मद्विधै-
 रुत्पद्यैव न किं मृतं वत विधेरामाय तुभ्यं नमः ॥
 शाके चतुर्दशशते रविवाजियुक्ते
 गौरो हरिर्धरणिमण्डल आविरासीत् ।
 तस्मिंश्चतुर्नवतिभाजितदीयनीला-
 ग्रन्थोयमाविरभवत् कतमस्य वक्त्रात् ।
 समाप्तमिदं चैतन्यचन्द्रोदयनामनाटकम् ॥

अणुशोधनं पाठपरिवर्तनञ्च ।

पत्र पङ्क्ति	अयोग्यः ।	योग्यः ।	पत्र पङ्क्ति	अयोग्यः ।	योग्यः ।
३ ३	तया विद्यया	ऽस्तयाऽविद्यया	३४ १०	सन्निहितैव-	सन्निहितैव-
४ ११	-स्वरूपा	-स्वरूपो		जीवानानन्द	जीवानानन्द
४ १४	यत्रात्तनीडं	यत्रात्तनीडं	३४ १३	पञ्चाणासि	पराणोसि
४ १६	भवाब्धि	भवाध्व	३५ १०	सद्गन्ध	सद्गन्धो
४ १०	कवणं	कवणं	३६ ४	पनीमन्वा-	पुनीमन्वाहाण
५ ३	समन्दनाद्य-	समन्दनाद्युप-		यडाण-	
	पगीतं	गीतम-	३६ ८	खातन्त्रेण	खातन्त्रेण
५ ८	ग्रयः	ग्रयः	३७ ४	हेन्ति । ज-	हेन्ति जया-
६ ६	भावात्वं	भावत्वं		याये	यो-
१० ६	याच्युतः	यायुतः	३७ ५	सायंज्जेव	सयंज्जेव
२० ४	आ ज्ञातम्	आं ज्ञातम्	३७ ७	आशिश्याणं	आशिशु आणं
२१ १८	सतत	सन्तत	३८ ७	दीह	दीह-
२१ ६	आवेदि	आं वेदि	३८ ६	मेह्यो	मेह्यो
२१ २१	पुख	पुख	३८ १८	जिह्वतर	दीर्घतर
२३ २	दनुज	दनुज	४० १	-पेच्छतुयं	-पेच्छतयं
२३ ६	तद्भवना	तद्भवना	४० १५	श्यामजिदं	सामजिदं
२४ ३	भाव-दातारो	भाऽवदाता	४१ १०	दयण-	देयण
२६ १३	पुत्रभावभा-	पुत्रभावं भावं	४१ ११	भवता-	भगवता
	वहेयत्वेन	हीयत्वेन	४२ २	यचारिदो	यचारिदो
२६ १८	साध साधुना	साधु साधुना	४२ १०	दधन्वा-	दधन्वा-
२८ ५	ऽभूदेवकस्य	ऽभूदेवक	४४ २	यचरवि-	यचरवीहीय
३० २१	-विशेषास्त्रि-	विशेषास्त्रिदुप-		हीय	
	दुप-		४४ ८	पुह्वीवन	पुह्वीवन
३३ ६	सङ्गलं	सङ्गुलं	४४ २०	पुर्वोद्यो	पृथिवीतल
३३ १०	कृष्ण	कृष्णं	४६ १०	योष्योय	योष्योय
३४ २	सन्तोष	सन्तोषं	४७ २२	सार्ज	सार्जं

पञ्च पङ्क्तिः चयोग्यः ।	योग्यः ।
४८ १३ मागव	मार्गेषु
५२ ५ कामयत	कामायते
५४ २ शचीदेव्या	शचीदेव्या
५४ १० हद्दी हद्दी	हद्दी हद्दी
५५ ७ इयं ज्येष्ठा	इयंज्येष्ठा
५६ ६ सुमते	मते-
५८ १ पश्यन्	पश्यन्-
६१ २० सनियमता-	सनियतताम-
	मनियम नियतता
	ता-
६३ १४ कलापजिज्ञी	कथापजिज्ञी
६४ ८ दूयना	गुयना
६४ १७ कुमाय्या	कुमार्या
६७ २१ सर	रस
६८ ६ पुनकयति	पुनकयति
७० १६ कुसुमाऽऽसवो	कुसुमासवो-
७१ २२ यो	यतो
७२ ५ ताच्छशी-	ताच्छशी
७४ १० खल	खलु
७५ ३ जवयिमा	जवयिम
७६ ६ घृणिंत	घृणिंत
७६ १८ माचरन्त्यश्च	माचरन्त्यश्च-
	रन्त्यः
७७ ७ ब्रह्म-डिन्ह	ब्रह्मडिन्ह-
	हीर-कण्ठो हीरकण्ठो

पञ्च पङ्क्तिः चयोग्यः ।	योग्यः ।
७८ १ पञ्चासेह	पञ्चासेसि
७८ ४ अस्मधा-	अस्मधा
७९ ५ शिम्मङ्गणं	शिम्मङ्गणं
७९ ७ सङ्ग	सङ्गं
७९ १९ निर्मङ्गनन्ते	निर्मङ्गनन्ते
८० ६ चान्द्रमो	चन्द्रमो
८० १४ ठिद्योहिं	ठिद्युहिं
८० २२ धिष्ठैः	धृष्टैः
८१ १ कुसु-मचो-	कुसुम-चो-
८३ १० तदाऽयम-	तदयम-
८४ १ फणिहारो	फणिहारा
८४ १० गन्द्य	गन्द्यो
८६ २१ दुष्टाकारः	दुष्टाचारः
८६ १३ ते न	तेन ।
८५ २१ प्रमोदीर्षं	प्रेमोदीर्षं
८६ २२ त्रुतै-	त्रुतै-
८६ ५ दौर्मनस्येन	दौर्मनस्येन
१०० ८ मरारिः	मुरारिः
१०१ ५ यास्यतीति	यास्यसीति
१०१ ८ लोकोत्तरम्	लोकोत्तरम्
१०१ २० भद्र	भद्रे
१०२ २० भजध्वमज्ञाः	भजध्वमज्ञा
१०३ १० तृणमिव	तृणमिव
१०४ ५ मरा	मुरा
१०४ ७ रत्नच	रत्नच